הלכה · משנה תורה · מפרשים · עבודת המלך · ספר מדע

עבודת המלך על משנה תורה, הלכות תלמוד תורה

רבי מנחם קרקובסקי

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

עבודת המלך על משנה תורה, הלכות תלמוד תורה

רבי מנחם קרקובסקי

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/עבודת-המלך-על-משנה-תורה-הלכות-תלמוד-תורה/
הקובץ נוצר ב־21 בנובמבר 2026 מגרסה 39-202611200317v של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 5
הלכה א 5
הלכה ב 5
הלכה ג 6
הלכה ד 8
הלכה ה 9
הלכה ו 10
הלכה ז 11
הלכה ח 16
הלכה ט 17
הלכה י 17
הלכה יא 17
הלכה יב 18
הלכה יג 18
פרק ב 19
הלכה א 19
הלכה ב 20
הלכה ג 22
הלכה ד 22
הלכה ה 23
הלכה ו 24
הלכה ז 24
פרק ג 25
הלכה א 25
הלכה ב 26
הלכה ג 26
הלכה ד 26
הלכה ה 27
הלכה ו 27
הלכה ז 27
הלכה ח 27
הלכה ט 27
הלכה י 28
הלכה יא 28
הלכה יב 29
הלכה יג 29
פרק ד 30
הלכה א 30
הלכה ב 31
הלכה ג 32
הלכה ד 34
הלכה ה 35
הלכה ו 35
הלכה ז 35
הלכה ח 37
הלכה ט 37
פרק ה 38
הלכה א 38
הלכה ב 41
הלכה ג 42
הלכה ד 47
הלכה ה 48
הלכה ו 53
הלכה ז 56
הלכה ח 57
הלכה ט 58
הלכה י 59
הלכה יא 60
הלכה יב 60
הלכה יג 60
פרק ו 61
הלכה א 61

הלכה ב 62
הלכה ג 63
הלכה ד 63
הלכה ו 64
הלכה ז 64
הלכה ח 65
הלכה ט 66
הלכה י 66
הלכה יא 68
הלכה יב 68
הלכה יג 73
הלכה יד 74
פרק ז 88
הלכה א 88
הלכה ב 90
הלכה ג 91
הלכה ד 92
הלכה ה 93
הלכה ו 94
הלכה ז 94
הלכה ט 96
הלכה י 97
הלכה יא 97
הלכה יב 100
הלכה יג 100

פרק א

הלכה א

נשים ועבדים וקטנים פטורים מתלמוד תורה. עי' כ"מ ועי' בירושלמי פ"ב דברכות ה"ג את שהוא חייב בת"ת וכו' נשים שאינן חייבות בת"ת וכו' ועי' סוטה כ"א זכות דתורה הא לא מפקדה.

אבל קטן אביו חייב ללמדו תורה שנאמר ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם. עי' סוכה מ"ב קטן שהוא יודע לדבר אביו מלמדו תורה וכו' וכן ציין בלח"מ אולם מסיום דברי רבנו שנאמר ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם נראה שאין זה מקור דבריו גם הא דסוכה הרי אפשר לומר דהוא משום חנוך וכמו כל הני דהתם דאינם אלא מדרבנן משום חינוך ורבנו הכא דינא דאוריתא תני שמדאוריתא מחויב האב ללמד לבנו הקטן ומקורו בספרי דברים י"א פי"ט ולמדתם אותם וכו' מכאן אמרו כשהתינוק מתחיל לדבר אביו מלמדו תורה וכו' עי"ש כל הענין.

ואין האשה חייבת ללמד את בנה. בגמ' דקידושין שם איהי מנלן דלא מחייבה דכתיב וכו' כל שמצוה ללמוד מצוה ללמד.

הלכה ב

אלא מצוה על כל חכם וחכם מישראל ללמד את כל התלמידים שנאמר ושננתם לבניך וכו'. אמרו תמורה ט"ז עשיר ורש נפגשו עושה כלם ה', ואמרו סנהדרין צ"א ב' כל המונע הלכה וכו' ובתנא דבי אליהו פכ"ז דבר אחר הלא פרוס לרעב לחמך ואין רעב אלא הרעב מדברי תורה ואין לחם אלא ד"ת שנא' הנה ימים באים נאום ה' והשלחתי וכו' מכאן אמרו אם יש אדם שהוא מבין בד"ת יפרנס מתורתו וכו' וכל העושה כן אינו נמנע מן הטובה ושם באותו הפרק כי תראה ערום וכסיתו כיצד אלא אם ראית אדם שאין בו ד"ת הכניסהו לביתך ולמדהו ק"ש ותפלה ולמדהו פסוק אחד בכל יום או הלכה אחת וזרזיהו במצות וכו' ובאבות דר"נ ובגמרא בהרבה מקומות עכ"ל מרן הגר"א ז"ל ואינו מובן לאיזה צורך ציין מרן ז"ל כל הציונים האלה, אחרי שהדבר מפורש בספרי מפי השמועה למדו בניך אלו תלמידיך והעתיקו גם מרן הגר"א ז"ל וצ"ל דמדרשת הספרי אין לימוד אלא על החיוב ללמד את תלמידיו שהמה כבר תלמידיו ונקראים בניו וכמו דיליף מבני הנביאים וכי בני הנביאים היו והלא תלמידים היו וכו' אבל רבנו הרי כתב שמצוה על כל חכם וחכם ללמד את כל התלמידים וזה אינו כבר בספרי וע"ז ציין מרן ז"ל כל ציוניו שהם מוסבים על כל התלמידים, וביותר נראה שציין מרן כל אלה להורות שהוא

מחויב ללמד לתלמידים הלכות ואגדות וכל התורה כולה לא רק תורה שבכתב ונאריך אי"ה בזה לקמן.

אם כן למה נצטוה על בנו ועל בן בנו להקדים בנו לבן בנו ובן בנו לבן חבירו. עי' ביראים סי' כ"ט ובחדש סי' רכ"ה כתב ג"כ אחרי שהביא הדרשא דושננתם לבניך, מיהו מצוה בבניו יותר משאר בני אדם, אבל כנראה מדברי רבנו היה לו נוסח כזה בספרי ועי' מגדל עוז. והנה כבר תמהו ע"ז כיון דס"ל לרבנו לקמן בה"ב דבנו חייב ללמדו בשכר משא"כ בבן חבירו, א"כ איך פריך למה נצטוה על בנו, והרי בעי ילפותא ע"ז דמחויב ללמד את בנו בשכר, עי' לח"מ ועוד שהאריכו בזה, ולפי פשוטו היה נראה דהרי א"א לומר כן, שהרי מדין תורה אסור ללמד בשכר, (ואפילו) [וילפינן] מקרא דמה אני בחנם וכו' ומה שנוטלין שכר על המקרא הוא משום שימור או פיסוק טעמים, וא"כ הרי א"א לומר דלכן צותה תורה צווי מיוחד על בנו משום החיוב ללמדו בשכר שהלימוד בשכר אסור ע"פ דין תורה, ועל כרחך רק להקדים, אבל זה אינו דמלבד מה שיש לעיין בזה ע"פ הירושלמי הובא בר"ן נדרים שם דיליף מקרא דרק חוקים ומשפטים אסור ללמד בשכר משא"כ מקרא ותרגום ועי' בדברי רבנו לקמן, או שכר בטלה דבודאי מותר מדאוריתא, הנה מלבד זה זה הנפקא מינה בין בחנם לבשכר לאו רק אשכר לימוד קאי אלא דמחויב להוציא הוצאות על החזקת בנו כדי ללמדו ובבן חבירו אינו מחויב, וזה הרי אינו שייך למה אני בחנם, אבל באמת הנה לפי הנוסחא הנמצאת במעשה רוקח הספרדי לא קשה כלל דהרי זה נוסחתו א"כ למה נצטוה וכו' להקדים בנו לבן בנו ובן בנו לבן חבירו וחייב לשכור מלמד לבנו ללמדהו ואינו חייב ללמד בן חבירו אלא בחנם ע"כ ואח"כ מתחלת ה"ג מי שלא למדו וכו' וכל זה כלול דלהכי הקדים ולפי דברי המגדל עוז היה כן בספרי והכי משמע להדיא מהסמ"ג מצות עשה י"ב כתב ג"כ א"כ למה הוצרך להזהיר על בנו ועל בן בנו להקדים וכו' וחייב לשכור וכו' עד אלא בחנם, והוא ברור שהוא הכל ישוב אחד ע"פ נוסחתם בספרי וכן נראה גם ממ"ש הכ"מ עיי"ש.

הלכה ג

וחייב לשכור מלמד לבנו ללמדו ואינו חייב ללמד את בן חבירו אלא בחנם. עי' לח"מ בשם הב"י ז"ל שכתב דמסברא ידע ליה רבנו ועי' לח"מ האריך ומקור הדברים הראה מרן הגר"א ז"ל וזה לשונו דהרי מה שאמרו שם כ"ט א' במילה והיכא דלא מהליה אבוה מחייבי בי"ד למולו לא אמרו כן אצל ללמדו דהא הכל מצוין כנ"ל, אלא דבשכר קא מיירי וזהו שאמרו שם ל' א' למדו מקרא אינו מלמדו משנה, דמשנה אין מלמדין בשכר כמ"ש בנדרים ל"ז עכ"ל, והנה לא ברירא לי כוונת מרן ז"ל, אם דר"ל כך, דלמה לא אמרו כן גם

גבי אצל ללמדו דאי לא אגמריה אבוה מחוייבין בי"ד ללמדו, הוא משום דהכל מצווין ע"ז ולא צריך לרבויי בי"ד וא"כ למה צריך קרא מיוחד לחייב האב והא גם בלא זה הרי הכל מצוין ועל כרחך דבשכר הוא, ואין זה נוח כלל, דהרי גם גבי מילה החיוב על כל ישראל ולא על בי"ד לבד. ובר מן דין הלא כתב רבנו שיש קדימה בבן על בן אחרים, וצ"ל דכוונת מרן ז"ל הוא בפשיטות, דלמה לא אמר שבי"ד מחויבין ללמדו והרי באמת הכל מצווין ונמצא דבאמת מחויבין בי"ד ללמדו, אלא משום דהכא בשכר קאי דהאב חייב ללמדו בשכר משא"כ בי"ד ופשוט.

ולענ"ד נראה להוסיף דהרי על כרחך מה שאמרו דמי שלא למדו אביו חייב ללמד את עצמו מקרא דלמדתם על כרחך בשכר איירי דאי בחנם הרי גם באם למדו אביו מחויב ללמוד וכן בנדרים שם ובכורות כ"ט דמחויב ללמד לעצמו בשכר, והרי הוא יש לו רק דין קדימה לבנו, ובהיה בנו זריז גם בנו קודמו, וא"כ נמצא כיון דמחויב ללמד עצמו בשכר מחויב גם ללמד את בנו בשכר, אבל אנכי כתבתי לעיל כי כנראה מקור הדברים מספרי ועי' להלן מ"ש בכל זה בביאור הדברים כאן, והנה עי' להרדב"ז ז"ל בלשונותיו ח"ב סי' קי"ד על דבר השאלה אם חייב לשכור מלמד לבן בנו שהאריך וסיים ומ"מ מסתברא לי דאין חייב לשכור מלמד לבן בנו כדמשמע רישא דמלתא, וטעמא דעיקר הדין בבנו מן התקנה ולא מן הדין ואין לנו אלא בענין התקנה בלבד, והכי אמרו מתקנת יהושע בן גמלא ואילך אם אינו יודע ללמדו בעצמו שוכר לו מלמד ע"כ, אבל כפי מה שנתבאר כאן דהוא מדאורייתא אין מקום לדברים וביסוד התקנה עי' מ"ש להלן בעזה"י דברים ברורים שאין לנטות מהם, ועי' מה שהבאנו לקמן מדברי המבי"ט ז"ל ע"ש.

מי שלא למדו אביו חייב ללמד את עצמו כשיכיר שנאמר ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם. בגמ' לפנינו איתא שנאמר ולמדתם, ועי' רש"י ז"ל שפירש דהכונה על האי קרא וכן ביראים בסי' כ"ה ושם נראה דהיה לפניו הגי' בגמ' דכתיב ולמדתם אותם קרי ביה אתם, והנה השיעור הזה כשיכיר לא ידענו מה הוא, ומצאנו שהעתיקו אותו רק הסמ"ג והחינוך, אבל לא מצאנו אותו לשום אחד מן הראשונים ז"ל גם בטור ושו"ע לא העתיקו אותו ועל כרחך הכוונה כשיגדיל ואף שפשוט דמצוה זו שחלה על האב ללמד את בנו אינו נפטר ממנה כשיגדיל הבן כמו בשאר כל המצות דמלבד דגם אז הרי הוא בכלל ולמדתם אותם את בניכם, הנה ראיה ברורה שאחר תקנה הראשונה ושניה היו מכניסין את הבנים כבן ט"ז ובן י"ז ומוכח מזה שאין שיעור גדלות פוטרת את האב מ"מ החיוב על הבן חל רק אז כשנעשה גדול אבל איזה שיעור הוא כשיכיר, ונראה דהנוסחא הדוקנית היא חייב ללמד את עצמו בשכר, וכבר כתבנו לעיל מקור הדברים, שמחויב ללמד את

עצמו בשכר ואי לאו הכי אינו מובן כלל, דאפילו אם למדו אביו מחויב ג"כ ללמוד והוא מקרא דושננתם שיהיו דברי תורה שנונים בפיך ועי' ביראים סי' ל' ובחדש סי' רנ"ח שכתב וז"ל ומושננתם למדנו גם שמצוה על האדם ללמד עצמו כדתניא בקידושין בפ"א ושננתם שיהיו דברי תורה מחודדים בפיך וכו' ועל כרחך צ"ל דהלימוד הוא שמחויב ללמוד אפילו בשכר וכדאמרינן בבכורות כ"ט עי"ש וזהו כוונת רבנו לקמן בה"ד במ"ש שכשם שמצוה עליו ללמד את בנו והיינו בשכר כמ"ש רבנו לעיל כך הוא מצוה ללמד לעצמו והוא ג"כ בשכר ונכון.

וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמוד קודם למעשה וכו'. עי' כ"מ ולא לבד שהלשון וכן דחוק אבל כל המאמר אינו מובן כאן, ולפי פשוטו נראה דכוונת רבנו לומר דעל כרחך קאי הך דרשא על מי שלא למדו אביו, דאי לאו הכי למה הקדים לימוד לעשיה ועל כרחך דמיירי במי שלא למד עדיין ואצלו הלימוד קודם וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמוד קודם למעשה ר"ל כמ"ש התוס' בקדושין מ' וב"ק דהיינו היכא שאינו יודע המעשה, ועי' סדר משנה מה שהאריך בזה ורוצה להשוות דעת רבנו לדעת השאלתות הובא בתוס' שם ויש לי עוד אופנים שונים.

וראה זה מצאתי בפסקתא זוטרתא בדרשת פסוק זה גדולה שמועה שמביא לידי תלמוד שנאמר שמע ישראל וכתיב ולמדתם אותם שתלמוד מביא לידי מעשה שנאמר ולמדתם אותם וכו' ושמרתם לעשותם והם הם דברי רבנו, ובמרכבת המשנה אלפנדרי הביא בשם מוה"ר חיים ויטאל זצקוק"ל דהכי פירושו דאמר דחייב ללמד את עצמו כשיגדיל, ולא יאמר כבר גדלתי ונתחייבתי במצוות ולכן אטפל במעשה האמנם ילמוד תחלה דה"ק ולמדתם אותם בתחלה ולבתר ושמרתם לעשותם והשתא קאמר וכן אתה מוצא וכו' ע"כ. ועי' בדברי רבנו לקמן בפ"ג ה"ג.

הלכה ד

היה הוא רוצה ללמוד ויש לו בן ללמוד תורה. בכת"י אברבנאל היה הוא ראוי ללמוד וכו' וכתב רבנו ואם היה בנו נבון ומשכיל להבין מה שילמוד יותר ממנו בנו קודם, לפנינו בדברי ר' יהודה זריז וממולא (או וממולח או ומצליח) ותלמודו מתקיים בידו וכנראה העתיק רבנו מעובדא דרב יעקב בריה דרב אחא בר יעקב דאמר התם חזייה דלא הוה מחדדן שמעתתיה, דהרי משום עובדא דא שהיא הלכה למעשה פסק רבנו כר"י וכמ"ש הרא"ש ז"ל להכי העתיק להבין מה שילמוד יותר ממנו, וכתב רבנו ואע"פ שבנו קודם לא יבטל הוא עי' בפרישה ובט"ז שפירשו שלא ילמוד הכל עם בנו אלא קצת עם עצמו ולא נודע מקור הדברים ומרן הגר"א ז"ל דעתו שזהו שכתב רבנו שכשם שמצוה עליו

ללמד את בנו כך הוא מצוה ללמד עצמו. ואינו מובן דהא אמר דאם היה בנו זריז הוא קודם, ועוד דלמה לא כתב כן רבנו גם גבי בנו, היכא דשניהן שווין דהוא קודם, דאע"פ כן לא יבטל בנו דהרי כשם שמצוה ללמוד בעצמו מצווה ללמד את בנו.

והרב סדר למשנה ציין לתוספתא פ"ד דסנהדרין (וכן הוא בירושלמי שם) והלא דברים ק"ו ומה מלך ישראל שלא עסק אלא בצרכי ציבור נאמר בו וקרא בו כל ימי חייו שאר בני אדם על אחת כמה וכמה. ולכאורה אינו מובן דהא קרא בהדיא כתיב והגית בו יומם ולילה ועל כרחך דהק"ו בא ללמד שאינו יכול לפטור עצמו מת"ת בקיום מצוה אחרת שהרי מלך ישראל עסק בצרכי ציבור דהוא כת"ת דרבים ובכל זאת אינו פוטר עצמו מת"ת דיליה ק"ו לשאר בני אדם ומזה למד רבנו לדין זה דבנו זריז וממולח, ואינו מוכרח כלל, והרי באמת כשהוא עוסק בצרכי ציבור פטור מת"ת ועי' לרבנו בהל' מלכים או קורא בה או עוסק בצרכי ציבור ושם הראנו מקורו, ופשוטו נראה, דהרי רבנו פסק כר' יהודה דבנו קודם, משום עובדא דרביה דרב אחא בר יעקב כמ"ש, והרי רב אחא בר יעקב לא ביטל הוא לגמרי מלימודו, וא"כ אין לנו אלא כיוצא בו, אבל אם עליו לבטל לגמרי לא, ולהכי כ"כ רבנו רק גבי דין זה דהיה בנו זריז דבנו קודם, אבל היכא שהוא קודם, אין קפידא במה שיבטל לבנו כיון דמדינא הוא קודם לבנו.

וראיתי לחכם אחד שכתב דבגמרא דילן לא אמרו דאע"פ כן לא יבטל הוא משום דהתם קאי אליבא דר' יהודא ואיהו ס"ל בירושלמי פ"ב דסוכה ופ"א דחגיגה דמעשה קודם לתלמוד, וללמד את בנו הוי מעשה, משא"כ לדידן ועי' כתובות י"ז אמרו עליו על ר' יהודה ב"ר אלעאי וכו' ואינו נראה, דאי הוי תלוי בדינא דתלמוד קודם או מעשה קודם, ור"י לטעמיה אזיל כי אז לא היה הדין דאם היה בנו זריז וממולח בנו קודם, וא"כ על כרחך צ"ל דאין זה מעשה אבל תלמוד שהוא מצווה ללמד את בניו כשם שהוא מצוה ללמוד בעצמו, והרבה יש להאריך בגדרים אלו והפשוט כמו שכתבתי.

הלכה ה

לעולם ילמוד אדם תורה ואח"כ ישא אשה. הוסיף רבנו לכתוב "לעולם" מה שלא נזכר בבריתא ובגמרא (ולא העתיקו גם בשו"ע) דלא נימא דוקא עד י"ח שנה אבל אחרי י"ח לא הוי הכי ומחויב לישא אשה להכי קאמר לעולם כן הביא במרכבת המשנה אלפנדרי בשם מוהרח"ו וצ"ל ואולי הועתק משם מוהרח"ו ז"ל שלא בדיוק ור"ל אחר עשרים וכן נראה להדיא מדברי רבנו בפט"ו מהל' אישות עי"ש.

ולי נראה עוד לומר, לפי שרבנו לא העתיק מה דאמרו בגמ' שם הא לן הא להו, ועי' לח"מ שכתב דרבנו סמך עצמו על מ"ש בהל' אישות והוא דחוק ובאמת הר"י הזקן ז"ל

בתוספותיו כתב ומסתברא דהכי פירושא הא לן שיצרנו מתגבר עלינו, הא להו שמתוך שהם חפצים בתורה אין יצרם מתגבר עליהם והשתא לא פליגי שמואל ור' יוחנן עם הבריתא וכן נראה מפי' הר"מ בפ"א מהל' ת"ת, ולהכי כתב רבנו לעולם שאין חילוק בין מקום למקום ובין איש לאיש, אלא הכל תלוי בין אם יצרו מתגבר וכמו בבריתא ושמואל מודה לר"י בריחים על צוארו.

הלכה ו

מאימתי אביו חייב ללמדו תורה וכו' ושמע ישראל וכו'. בכת"י אברבנאל הנוסחא מאימתי מתחיל אביו ללמדו וכו' מלמדו תורה צוה וכו' ופסוק ראשון מפרשת שמע וכן הוא בלשון הגמ' בסוכה.

ואח"כ מלמדו מעט מעט פסוקים [פסוקים] עד שיהא בן שש או בן שבע. לא הראו מקומו ואפשר דדייק כן רבנו מהא דבש"ס דילן אמרו בסוכה שם מאי תורה תורה צוה וכו' ופסוק ראשון מקריאת שמע ואלו בירושלמי סוכה שם אמרו ואביו מלמדו לשון תורה ולא קאמר פסוקים אלו וסובר רבנו דכוונת הירושלמי דמלמדו אח"כ עוד פסוקים ורק ההתחלה היא תורה צוה וכו' אבל יותר נראה דכוונת הירושלמי ללשון תורה היינו לשון הקודש שהוזכר בספרי שם, ועי' בתוספתא דחגיגה פ"א אביו מלמדו שמע ותורה ואולי סובר רבנו דהכוונה לפסוקי התורה, אבל הפשוט יותר ונראה ברור ע"פ מ"ש בהגהות מיימוני לקמן בפ' ב' וכן הוא להדיא בסמ"ג וכמו שנביא להלן דרבנו מישב הא דאמרו באבות בן חמש למקרא ר"ל מה שאביו מלמדו פסוקים פסוקים וזה לשון הסמ"ג מצוה י"ב משיודע לדבר אביו מלמדו תורה צוה וכו' וק"ש פסוק ראשון וכו' ואח"כ מלמדו מקרא מעט כדאיתא בקדושין ל' ומפרש שם מקרא זו תורה, ומלמדו עד שיהא בן שש או בן שבע וכו', וכ"כ הריטב"א ז"ל הובא בשטמ"ק לכתובות ז' ואחרים פרשו בר שית שלימות ומתניתין דאבות ללמדו אביו והכא ללמדו בבית רבן של תינוקות ועי' בפי' רש"י לאבות פ"ה בן חמש למקרא (וא') שמכניסין אותו ללמוד תורה ופסוקים עי"ש היטב.

עד שיהיה בן שש או בן שבע. הנה הרב ז"ל בב"י דעתו בדעת רבנו דר"ל תחלת שש בבריא ותחלת שבע בכחוש כי היכי דלא תקשי מהא דאבות בן חמש למקרא, וכן סתם בשו"ע, ובאמת הוא פלוגתא דרבותא, שבאמת תלמידי רבנו יונה ז"ל הובא בשטמ"ק לכתובות כתבו כן להדיא וכן כתב הריטב"א ז"ל שם בשם יש מי שפרשו. אבל דעת התוס' ועוד כמה מרבוותא אינה כן אלא דשש שלמות בעינן, וחלקו בין בריא לגמרי דסגי בחמש עי"ש, וכבר הבאנו לעיל שיטת רבותינו הסוברים דבן חמש למקרא היינו

הפסוקים שאביו מלמדו, ובן שש ובן שבע הוא להכניסו בבית הספר ובדעת רבנו נראה ברור כמ"ש דס"ל חילוק זה, ובן חמש הוא ללמדו הפסוקים שהרי שיטת רבנו בכל מקום שכתב איזה דין מדיני התורה התלוי בשנים, ר"ל שמכך וכך שנים ולהלן חל החיוב וקודם לכן פטור כוונתו תמיד לשנים שלימות ועי' במ"ש הרב המגיד בסוף פ"ב מהל' שביתת עשור ובמ"ש בפ"ו מהל' סוכה דבן ששה חייב בסוכה ובהל' עירובין פ"ו לענין יוצא בעירוב אמו והארכתי ב"ה בזה, ומצאתי בשו"ע הרב ז"ל בהלכה זו שעמד על הדברים ובמקומן נאריך אי"ה בהם, ולפי"ז ברור דגם כאן ר"ל שש ושבע שלמות לענין להוליכו לבית הספר.

ומוליכו אצל מלמד התינוקות. דקדק רבנו בלשונו לרמז הא דר' יהושע בן לוי בקדושין שם דהוי רהיט ומוליך בר בריה לבי מדרשא א"ל מי זוטר מאי דכתיב והודעתם וכו' וסמיך ליה יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב, כן הביא המרכבת המשנה אלפנדרי בשם מרן מה"ר חיים ויטאל זצ"ל ובאמת לפי דברינו לעיל הרי זהו יסוד הדין דללמדו מקרא מתחיל מבן חמש אלא שזה אביו מלמדו פסוקים פסוקים ומבן שש ושבע מוליכו לבית הספר ועי' מה שנכתוב בזה לקמן שהיא תקנת שמעון בן שטח הובאה בירושלמי פ"ח דכתובות הי"א וכשיהיו התינוקות הולכין לבית הספר עי"ש היטב.

הלכה ז

היה מנהג המדינה ליקח מלמד התינוקות שכר נותן לו שכרו, וחייב ללמדו בשכר עד שיקרא תורה שבכתב כולה. כבר עמדו על דברי רבנו כל המבארים ועי' ב"ח ופרישה דר"ל גם נביאים וכתובים, והוא דלא כפרש"י ז"ל שפי' רק תורה לבד, ועי' ברכות ה' א' לוחות אלו עשרת הדברות, תורה זה מקרא אשר כתבתי אלו נביאים וכתובים, הרי להדיא דרק תורה נקרא מקרא, ועי' רש"י ז"ל שם זה מקרא חומש שמצוה לקרות בתורה ועי' לרבנו בהקדמתו שגרסתו היתה זו תורה שבכתב, וחסר שם דרשא דאשר כתבתי אלו נביאים וכתובים ועי' היטב בדקדוקי סופרים ברכות שם נוסחאות שונות בדברי הגמ' ואשר על כן נראה דרש"י לטעמיה וגירסתו היא כאן דרק חמשה חומשי תורה בכלל החיוב, ולרבנו גם נביאים וכתובים בכלל ולדעת רבנו צ"ל דהא דאמר שם על הך בריתא למדו מקרא אינו מלמדו משנה ואמר רבא מקרא זו תורה ר"ל דלא תימא מדרש תורה וכמ"ש לקמן מ"ט ב' מאי תורה מדרש תורה כ"כ מרן הגר"א ז"ל ועי' ב"ח ז"ל שכתב לא אתא רבא אלא לפרש דלא תימא האי מקרא פירושו כמו ויבינו במקרא אלו פסקי טעמים וכו' ומצאתי בשו"ע הרב להגאון החסיד ז"ל שעמד ג"כ ע"ז וכתב שדברי הב"ח דחוקים, אבל כתב דאישתמיטתיה לשון הסמ"ג דפי' בהדיא דבגמ' מיירי לענין

שילמדנו בעצמו קודם שיהיה בן שש או בן שבע שאז יוליכנו אצל מלמדי תינוקות עי"ש ור"ל דבודאי מחויב ללמדו כל התורה ואף נביאים וכתובים, אלא מה שמלמדו פסוקים פסוקים כמ"ש לעיל זה מלמדו רק מקרא בלבד.

וצע"ג אצלי דא"כ לפי"ז צ"ל דזבולן בן דן שלמדו אבי אביו מקרא ומשנה גמרא הלכות ואגדות הוא ג"כ מה שלמדו עד בן שש או שבע דאי לאו הכי לא מקשי שם מידי והוא פלא, וראיתי דמסיק לבסוף ועד היכן דקאמר שמואל היינו על החיוב שמוטל על אבי אביו ללמדו כזבולן בן דן ולא כזבולן שלמדו בעצמו כל התורה דמדינא א"צ ללמדו בעצמו אלא תורה קודם שיוכל לילך לבית הספר עי"ש. ולדעתי העניה הדברים בלתי ברורים והנה הגאון ז"ל הביא שכן מבואר להדיא בהסמ"ג, והנה ז"ל הסמ"ג קטן משיודע לדבר אביו מלמדו תורה צוה לנו משה וק"ש פסוק ראשון כדאיתא בפ' לולב הגזול ואח"כ מלמדו מקרא מעט כדאיתא בקידושין ומפרש שם מקרא זו תורה, מלמדו עד שיהא בן שש או בן שבע לפי בוריו מוליכו אצל מלמדי תינוקות ע"כ, והנה מלשון זה דייק הגאון ז"ל דהא דאמרו מלמדו מקרא זו תורה קאי על הנך פסוקי שמלמדו אביו, אבל אח"כ בבית הספר מלמדו גם נביאים וכתובים, והנה אם נימא כן בדעת הסמ"ג מלבד דקשה מה שהקשיתי מזבולן בן דן שם עוד לפי"ז מאין מצא הסמ"ג החיוב ללמד נביאים וכתובים כלל בבית הספר, והרי תורה כבר למדו אביו בביתו ולמדו מקרא אינו מלמדו משנה, ועוד איך יאמר הסמ"ג ואח"כ מלמדו מקרא מעט, ותהיה כוונתו לתורה, וכי מקרא מעט הוא, אבל הברור שהסמ"ג מעתיק דברי רבנו, ובמקום שכתב רבנו מלמדו מעט מעט פסוקים פסוקים כתב הסמ"ג מלמדו מקרא מעט שהוא ממש מה שהבאתי לעיל בשם הירושלמי דסוכה ואביו מלמדו לשון תורה, וכמ"ש שהם פסוקים מן התורה וכמו שהבאנו לעיל ג"כ מן התוספתא דחגיגה וציין הסמ"ג להא דקדושין דמפרש שם מקרא זו תורה, ר"ל כמ"ש דבן חמש למקרא הרי קאי על הלימוד בבית אביו ומקרא זו תורה, וא"כ הנך פסוקי שמלמדו הם פסוקי תורה וכמדומה שאין זה דוחק כלל וכלל, ואפילו היה לנו לדחוק בדברי הסמ"ג היה כדאי בכדי לישבו.

ולדעתי העניה כוונה אחרת בדבר, דהנה הכ"מ כתב ומשמע לי דמכאן ואילך אינו חייב ללמדו ואפילו בחנם והכי משמע מפרש"י ז"ל שם שכתב בד"ה אינו מלמדו משנה אין חובת האב עליו אלא במקרא מכאן ואילך ילמד הוא בעצמו ולא נקיט דמכאן ואילך מלמדו בחנם, אולם אינו מוכרח כ"כ, והרב לח"מ חולק ע"ז וס"ל דבחנם בודאי חייב ללמדו גם משנה ולא עוד אלא אם ידו משגת חייב ללמדו בשכר לדעת הרמ"ה (הובא בהגהות מיימוני שם) ועי' בטור שם שכתב וחייב ללמדו בשכר עד שיקרא תורה שבכתב

כולה ואינו חייב ללמדו בשכר משנה ותלמוד וכ"כ בשו"ע שם ועי' בחינוך שכתב דאם מלמדו יותר תבא עליו ברכה עי"ש ומשמע ג"כ דחיובא ליכא ויש לי מבוכה רבה בכל זה אשיחה וירוח לי.

דהנה לעיל בה"ג כתב רבנו וחייב לשכור מלמד לבנו ללמדו, ולא הזכיר רבנו דדוקא לתורה שבכתב מחויב לשכור, וצ"ל דרבנו סמך על מה שכתב כאן והוא פלא, אבל יפלא עוד יותר שהרי לבן חבירו בודאי מחויב ללמד גם משנה הלכה וכו' בחנם וכמו שהבאתי מכל המקומות שציינתי בה"א ואיך אפשר לומר דבנו גרע ואינו מחויב ללמדו אפילו בחנם, ועוד תימה גדולה אפילו אם נימא דבשכר אינו מחויב ללמד לבנו רק תורה ולא משנה והלכה א"כ תמוה בעובדא דרב אחא בר יעקב שם דשדריה לבריה לקמיה דאביי ושם הרי היה בשכר כלומר ברבוי הוצאה שלא היה מספיק לשניהם והקדים לבנו ולא למד בעצמו משום דלשניהם לא הספיק ועד דחזיה דלא הוו מחדדן שמעתתיה היה סבור דבנו זריז וממולח ממנו, ותמוה דהרי לא חייב ללמד את בנו משנה והלכה בשכר, ולעצמו הרי בודאי מחויב אפילו בשכר וכמו דדרשו בבכורות כ"ט שאם לא מצא בחנם שילמוד בשכר, ואיך שדריה לבריה ובטל מת"ת שהוא מחויב בה מדאורייתא, ומצאתי למהרש"ל ז"ל בים של שלמה קדושין שעמד ע"ז והוא פלא והביאו גם בשו"ע הרב ז"ל שם, ועוד הרי רבנו העתיק לקמן הך דינא דבכורות שהבאנו דאם לא מצא מי שילמדנו בחנם ילמדנו בשכר בתורה שבע"פ האם נימא דקאי רק על ללמד את עצמו ולא על בנו, ומסדור לשון רבנו משמע דקאי גם על בנו והרי באמת אם בנו זריז וממולח בנו קודם וא"כ אם הוא מחויב לשכור לעצמו ללמדו מי שילמדו גם בבנו הדין כן.

ובשו"ע של הרב ז"ל מצאתי שהביא עוד ראיה מהא דאמרינן בברכות י"ג התם נמי כתיב על לבבכם לדבר בם ההוא בדברי תורה כתיב והכי קאמר רחמנא אגמירו בנייכו תורה כי היכי דליגרסו בהו דהיינו תורה שבעל פה שיכול לגרוס בהם גם כשהולך בדרך משא"כ תורה שבכתב שדברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרם בעל פה ועוד איך יסתום התלמוד נגד הספרי דושננתם לבניך אלו התלמידים וכו' עי"ש ודבר זה אפשר לדחות דבחנם שפיר בודאי חייב ללמד גם לאחרים ומכ"ש לבניו וכמו שהבאתי לעיל והעיקר מה שאנו צריכים לעמוד עליו הוא על החיוב בשכר דמשמע לכאורה מכולהו דאינו חייב ללמד לבניו בשכר תורה שבע"פ והוא פלא זולת הרמ"ה ז"ל שכתב דאם לא דחיקא ליה שעתיה מחויב לאגמורי משנה וגמרא הלכות ואגדות, והנני לבאר בזה דעת רבנו לפי דעתי העניה.

ונ"ל פשוט דבודאי איכא מצוה וחיוב ללמד את בניו גם משנה גמרא הלכות ואגדות

בשכר וכמו שסתם רבנו בהל' ג' וכתב וחייב לשכור מלמד לבנו ללמדו ולא חילק כלל בין תורה שבכתב לתורה שבעל פה וכבר הראיתי שם מקור הדברים שהוא מחויב בזה מדאורייתא, וכשם שהוא מחויב ללמד את בן חבירו גם תורה שבע"פ בחנם וכדרשת רז"ל מושננתם לבניך דקאי גם על תורה שבע"פ כן הוא מחויב ללמד את בניו בשכר. אולם אם כופין ע"ז, הנה על תורה שבע"פ בודאי אף דאיכא מצוה וחובה א"א לכוף ע"ז בשכר שהרי אסור ללמדם בשכר אולם אפילו תורה שבכתב אפשר דלא שייך כאן כפיה והנה בהגהות מיימוני הביא בשם מהר"מ מרוטנבורג ז"ל דכופין ע"ז דלא גרע משאר מצות עשה דכופין והעתיקו הרמ"א ז"ל בשו"ע וראיתי מקשין ע"ז דהא הוי מצות עשה שמתן שכרה בצדה לחד מאן דאמר בשבת ל"ב דבעון ביטול תורה וכו' ומקרא נדרש לפניו ולפני פניו.

אבל גם מלבד זה קשה והרי על ללמד לעצמו ג"כ אין כופין והרי גם זה הוא מצות עשה ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם, (הגה"ה אמרו לי בשם חכם אחד דהרי אמרו שם דבעון ביטול תורה וכו' א"כ המ"ע שמתן שכרה בצדה, הוי רק ללמד לעצמו, אבל לא לבניו ומטעם זה ניחא להא דאין כופין על מ"ע דללמוד בעצמו, אבל כופין על ללמד לבניו ובאמת המעיין בספרי בפסוק ולמדתם אותם את בניכם אם למדתם אותם את בניכם למען ירבו ימיכם ואם לאו וכו' שכך דברי תורה נדרשין מכלל לאו הן הרי להדיא דהוי מ"ע שמתן שכרה בצדה על לימוד הבנים, ולא רציתי להאריך עוד בזה].

ובאמת יפלא לפי"ז, דהרי מצות עשה דושננתם דהיינו ללמד לאחרים הרי היא בודאי מ"ע שאין מתן שכרה בצדה ולמה לא יכפו עליה, ושיהא מחויב גם לשכור, וראיתי להמבי"ט ז"ל בספרו קרית ספר הל' ת"ת שכתב וחייב לשכור מלמד לבנו ונראה דה"ה לבן בנו אבל אינו חייב לשכור מלמד לבן אחרים כי חיוב לשכור מלמד לבנו הוא מלמדתם אותם את בניכם ומהודעתם לבניך ולבני בניך והוא עשה וכפינן עליה כמו דכפינן לעשות סוכה או מצוה אחרת אבל חיוב לימוד בן חבירו הוא מפסוק ושננתם לבניך ומשמע שיהיו מחודדין בתוך פיך כשאדם שואל דבר אל תגמגם בו אלא אמור לו מיד וזהו ללמד הוא עצמו לא לשכור לו מלמד עכ"ל, והדברים מופלאים ששתי דרשות מיוחדות המה בספרי, מושננתם ילפינן שיהו מחודדין, ומלבניך דרשינן אלו תלמידיך וחייב לשכור לבנו מלמד ופטור בלימוד אחרים, זהו מהא דאצטריך ג' פסוקים ללימוד עצמו ובנו ובן בנו וללמד אחרים וכמו שהביא רבנו, ובדין הכפיה יתבאר לקמן אבל יהיה איך שיהיה הרי א"א לכפות לשכור מלמד לבנו שהרי אפשר לו שילמדהו בעצמו, או להשיג מי שילמוד עם בנו בחנם, אבל לא ארד בזה, כי יהיה איך שיהיה הנה מתקנת ר'

יהושע בן גמלא ואילך הרי בודאי כופין ע"ז דזה היה התקנה להושיב מלמדים ולהוציא ע"ז כל ההוצאות ובמקום שיש מנהג שהמלמד לוקח שכר לשלם לו ג"כ ויכולין לכוף את בני העיר שיוליכו את בניהם למלמדי תינוקות וכמ"ש התוס' בהא דלא ממטינן ינוקא ממתא למתא משום דבני העיר יכולים לכוף זה את זה על זה והחיוב הזה למסור בנו למלמד תינוקות ולשלם שכרו אינה אלא עד שיקרא תורה שבכתב כולה.

וזהו כוונת רבנו וסדור דבריו שבה"ו כתב מאימתי אביו חייב ללמדו תורה וכו' ואח"כ מלמדו מעט מעט פסוקים ר"ל בביתו עד שיהיה בן שש או בן שבע וכו' וכתב ומוליכו אצל מלמד התינוקות ר"ל שזה הוא עצם התקנה, למסור את בנו למלמד תינוקות ולא שילמוד בביתו משום דבלא"ה אי אפשר להושיב מלמדי תינוקות בכל עיר ועיר (והיותר פשוט הוא דהנה בירושלמי פ"ח דכתובות הי"א איתא דג' תקנות התקין שמעון בן שטח שיהא אדם נושא ונותן בכתובת אשתו ושיהיו התינוקות הולכין לבית הספר והוא התקין טומאה לכלי זכוכית, והנה על טומאת כלי זכוכית פריך שם בירושלמי דהא הוי מתקנת יוסי בן יועזר איש צרידה וכו' ותמוה דלמה לא פריך גם אתקנת התינוקות שיהיו הולכין לבית הספר והא תקנת יהושע בן גמלא היא, והברור דזוהי תקנה אחרת דיהושע בן גמלא התקין שיושיבו מלמדי תינוקות ושמעון בן שטח תיקן שיהיו התינוקות הולכין לבית הספר ולא ילמד כל אחד את בנו בביתו ואפילו אם נימא דתקנת יהושע בן גמלא היתה מאוחרת מזמן שמעון בן שטח וא"כ לא קשה דלמה לא פריך והא תקנת יהושע בן גמלא היא, מ"מ זה נראה ברור דתקנת שמעון בן שטח היתה שיהו התינוקות הולכין לבית הספר והם המה דברי רבנו) וכתב אח"ז הדין דאם היה המנהג ליקח מלמד התינוקות שכר נותן לו שכרו וחייב ללמדו בשכר עד שיקרא תורה שבכתב כולה, ר"ל שעד שילמדו כל התורה שבכתב מחויב ללמדו אצל מלמד התינוקות ותקנת שמעון בן שטח שיהיו התינוקות הולכין לבית הספר נוגעת עד הזמן שילמוד התינוק תורה ונביאים וכתובים, וכופין אותו לשלם שכרו במקום שיש מנהג לשלם שכר, ואח"כ שוב אינו מחויב ללכת לבית הספר ויכול ללמדו בביתו אבל בודאי מצוה וחובה שילמדנו גם להבא משנה וגמרא וכמו ללמוד בעצמו כן מחויב ללמד את בניו וגם לשלם שכר אם לא ימצא מי שילמדנו בחנם, אבל אין כופין ע"ז, וזהו שיעור דברי רבנו וסידורם.

ומאי דאמרו בקידושין שם עד היכן חייב אדם ללמד לבנו תורה, ג"כ היתה השאלה רק על הכפיה עד היכן רשאים בי"ד לכוף את האב שמצוה בודאי איכא על כל תורה שבעל פה כולה ולא ע"ז שאל עד היכן ואמר השיעור כזבולן בן דן [שלמדו] אבי אביו מקרא משנה גמרא וכו' ואף שהוא למד לבר בריה בלא כפיה, אבל היה סבור שזהו השיעור

גם לבית הספר ולכפיה ופריך ע"ז מבריתא למדו מקרא אינו מלמדו משנה ואמר רבא מקרא זו תורה, אלמא דאינו יכול לכופו על יותר מתורה שבכתב ומסיק דבאמת רק על מקרא יכול לכופו, ושאלת עד היכן היתה על שיעור הדורות ר"ל דיש חיוב על אבי האב כמו על אביו ויכולים לכוף גם את אבי האב ע"ז עי' בכל זה היטב כי לפי"ז מיושבים דברים הרבה.

אבל תורה שבעל פה אסור ללמדה בשכר שנאמר וכו' מה אני בחנם למדתי אף אתם למדתם בחנם ממני וכן כשתלמדו לדורות למדו בחנם. נטה רבנו מפירושם של רבותינו הראשונים ז"ל דר"ל כשם שלימדתי אתכם בחנם כאשר צוני ה' כן תלמדו גם אתם לאחרים בחנם שהוא פשוט בביאור הדרשה עי' בר"ן ורא"ש שם ולדעת רבנו הרי העיקר וכן תעשו חסר מן הספר וכבר עמד ע"ז הלח"מ ועי' סדר משנה האריך והפשוט דקשיתיה לרבנו לפי פירוש הראשונים ז"ל הא דקאמר שם בבכורות כ"ט ומנין שלא יאמר כשם שלמדתיה בשכר כך אלמדנה בשכר דאיך יאמר כן והרי צוה משה מה אני לימדתי לאחרים בחנם אף אתם תלמדו בחנם ומה בכך שאחד עבר ע"ז ונטל שכר וכי בכך הותר הדבר ויעבור גם הוא על מצוה זו, אשר על כן פירש דמשה רבנו ע"ה צוה מה אני למדתי מפי הקב"ה בחנם אף אתם למדתם ממני בחנם וכן תעשו לדורות, ואמר שפיר דלפי"ז אם אחד למד בשכר יאמר דרק אם למד בחנם נצטוה על זה ללמד בחנם אבל לא כשלומד בשכר, דזה הוא בכלל וכן תעשו לדורות כשם שלמדתם תלמדו וע"ז באה הדרשה דאמת קנה ואל תמכור הא למדת וכו' והנה לקמן [נדרים] בדף ל"ח דדריש התם ראה למדתי אתכם חוקים ומשפטים כאשר צוני ה' אלהי אותי צוה ואני לכם שנהג בהן טובת עין וא"כ הרי א"א לפרש כפירוש הראשונים ז"ל לפי"ז הקב"ה לא צוה כלל למשה שילמד להם ורק משה נהג בהם טובת עין ועל כרחך לפרש כרבנו, ופשוט.

הלכה ח

כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה. רמז רבנו בלשונו זה להא דאמרו ביומא ל"ה ב' שגם לרשע אומרים לו מפני מה לא עסקת בתורה.

בין עני בין עשיר. שם. ומ"ש רבינו **בין שלם בגופו בין בעל יסורין**. עי' כ"מ שהוא מב"מ פ"ד ועוד אמרו ז"ל בעירובין נ"ד א' חש בראשו וכו' חש בכל גופו יעסוק בתורה.

בין בחור בין שהיה זקן גדול. עי' שבת פ"ג ב' לעולם אל ימנע אדם עצמו מבית המדרש ומדברי תורה ואפילו בשעת מיתה.

ואפילו בעל אשה ובנים. פ"ב דעירובין כ"ב א' שחורות כעורב במי אתה מוצאן במי שמשחיר פניו עליהן כעורב וכו' במי שמשים עצמו אכזרי על בניו ובני ביתו כעורב וכו' כי הא וכו' ינוקי דידך מאי איעבד להו וכו'.

אפילו היה עני ובעל אשה ובנים. ועי' באבות דר"נ פ"ו עתיד ר' עקיבא לחייב את כל העניים בדין שאם אומר להם מפני מה לא למדתם וכו' והלא ר"ע עני ביותר ומדולדל היה ואם אמרו מפני טפינו, אומרים להם והלא ר"ע היו לו בנים ובנות הרבה והיה מפרנס אותן ואת רחל אשתו, ועי"ש בהגהות הגרי"ב בשם נוסא אחר והגר"א ז"ל.

חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה. כמ"ש בפ"ב דשבת ל"א א' קבעת עתים לתורה ופי' בבעלי אומנות ועי' בדברי רבנו בהל' י"ב כיצד וכו' הגר"א ז"ל ועי' לח"מ ומיושב הכל.

ביום ובלילה. מנחות צ"ט שאלו את בן דמא וכו'.

הלכה ט

גדולי חכמי ישראל היו מהן חוטבי עצים. כוונתו להלל כמ"ש הכ"מ, ורבנו בפי' המשנה פ"ד מ"ה באבות כתב וכבר ידעת שהלל הזקן היה חוטב עצים וכבר ציינו ע"ז שהוא ביומא ל"ה ב' ושם לא נמצא אלא שהיה משתכר טרפעיק בכל יום אבל לא נזכר שהיה חוטב עצים וכבר עמדו ע"ז ובאמת נמצא זה באבות דר"נ פ"ו על ר' עקיבא בכל יום ויום היה מביא חבילה של עצים חציה מוכר ומתפרנס וכו' וגם שם ישנן גרסאות שונות שגרסא הישנה וכן גרס מרן הגר"א ז"ל חבילה של תבן והוא מתאים למ"ש בנדרים נ' הוו גנובי תבנא.

והם מכל מעתיקי השמועה איש מפי איש. ר' יוחנן בן זכאי קבל מהלל, חוטב עצים, רבה ורב יוסף קבלו מרב הונא שואב מים ואביי ורבא קבלו מרב יוסף סומא, והם דברי רבנו.

הלכה י

עד אימתי חייב ללמוד תורה עד יום מותו. שבת פ"ג ב' ואפילו בשעת מיתה העתקנו לעיל.

שנאמר ופן יסורו וכו'. מנחות צ"ט ב' הגר"א.

הלכה יא

וחייב לשלש את זמן למידתו וכו'. ועי' בהי"ב כשיטת התוס' בשם רב עמרם גאון ז"ל וכן מצאתי להדיא ברבנו חננאל בע"ז י"ט וכנראה היתה כן גרסתו בגמ' לעולם ישלש אדם כל יום ויום שליש וכו' עי"ש.

ושליש יבין וישכיל אחרית דבר מראשיתו וכו' עד וענין זה הוא נקרא גמרא. עי' קדושין מ"ט שאני חכם וכו' אלא כל ששואלין אותו דבר חכמה בכל מקום ואומרה ועי' רש"י שם, ועי' רש"י סוכה כ"ח א' ד"ה גמרא, הגר"א, ועי' עוד ברש"י ברכות ה' א' ד"ה גמרא.

הלכה יב

ודברי קבלה בכלל תורה שבכתב הן. קדושין מ"ט קרא אנא עד דקרי אוריתא נביאי וכתובי וכו'.

ופירושן בכלל תורה שבעל פה. שם תנא אנא עד דתני הלכתא וכו' ועי' רש"י שם ד"ה מדרש.

והענינים הנקראים פרדס וכו'. עי' לעיל פ"ד מהל' יסודי התורה הי"ג ועיין היטב ברמ"א רמ"ו ס"ד ובש"ך שם סק"ו.

בד"א בתחלת תלמודו של אדם. עי' ב"מ ל"ג העוסק במקרא וכו' ובמס' סופרים פט"ו אבל אשרי אדם שעמלו בתלמוד ולא שיהא דולג ממקרא למשנה ויבא לידי תלמוד אלא על מנת שילמד מקרא ומשנה ויבא לידי גמרא עי"ש הגר"א וכן הוא בהגהות מיימוני כאן.

אבל כשיגדיל בחכמה ולא יהא צריך לא ללמוד תורה שבכתב ולא לעסוק תמיד בתורה שבעל פה. בנוסח ישן במעשה רוקח ליתא תמיד, ובנוסח אחר לעסוק בתורה שבע"פ תמיד, וכן ליתא לתיבה זו בדפוס קונשטנדינא רס"ט.

יקרא בעתים מזומנים תורה שבכתב ודברי השמועה כדי שלא ישכח וכו' ויפנה כל ימיו לגמרא וכו'. עי' ירושלמי פאה פ"ב ה"ד ואולי מפרש כן רבנו מה שאמרו שם אם שמרת מה שבפה וקימת מה שבכתב אתה מקבל שכר וכו' והעיקר נראה שמקור דברי רבנו הוא במדרש רבה קהלת טוב אשר תאחוז בזה זה מקרא וגם מזה אל תנח ידך זה משנה וירא אלהים יצא את כולם זה ר' אבהו דקסרין ור"ל כמ"ש רבנו שלעתים מזומנים יקרא בהם כדי שלא ישכחם ור' אבהו היה בקי בהם עי"ש.

ויפנה כל ימיו לגמרא בלבד לפי רוחב שיש בלבו וישוב דעתו. עי' בהגהות מיימוני כאן, וזהו מה שאמרו בשבת ס"ג א' דלגמר אינש והדר ליסבר.

הלכה יג

אשה שלמדה תורה יש לה שכר. דלא גרעה מנכרי כמ"ש ב"ק ל"ח וש"מ.

ואע"פ שיש לה שכר צוו חכמים שלא ילמד אדם את בתו תורה. הוא כר' אליעזר ור' יהושע ודלא כבן עזאי בסוטה כ"א וכן ר' אלעזר בן עזריה בפ"ק דחגיגה דאמר אנשים באים ללמוד נשים באות לשמוע וכמ"ש התוס' שם בשם הירושלמי הגר"א ואמרו בירושלמי פ"ג דסוטה ובמדרש רבה במדבר פ"ט ישרפו דברי תורה ואל ימסרו לנשים.

אין דעתן מכוונת להתלמד אלא הן מוציאות דברי תורה לדברי הבאי. ופי' רבנו מ"ט דר' אליעזר אני חכמה שכנתי ערמה פי' דהיכא דיש ערמה ופקחות שם אפשר גם לחכמה להמצא ואשה חסרה כל אלה לא תשכון בה חכמה מרכבת המשנה ח"ב ועי' לח"מ נדחק בזה.

בתורה שבעל פה אבל תורה שבכתב לא ילמד אותה לכתחלה ואם למדה אינו כמלמדה תפלות. הוא ממ"ש בנדרים ל"ה ב' אבל מלמד הוא את בניו ואת בנותיו מקרא, ואף שהרמב"ם שם לא העתיק בנותיו משום דלכתחלה מ"מ אסור הגר"א, ועי' מגילה כ"ג הכל עולין למנין שבעה אפילו אשה ואי הוי כמלמדה תפלות אפילו בתורה שבכתב אין מן הדין שתעלה קריאתה, ובאמת לענין עבד כנעני הקשו בירושלמי שם דהא אסור ללמדו תורה עי"ש.

פרק ב

הלכה א

מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר. בנוסחאות ישנות במעשה רוקח הספרדי וכן בדפוס קונשטנדינא רס"ט ליתא ובכל עיר ועיר בדברי רבנו ומשמע מדברי רבנו מדינה גדולה מפלך וכן עי' בדבריו בפ"א מהלכות סנהדרין ה"א וה"ב, וצ"ל דהיתה לרבנו גרסא אחרת קצת בב"ב דף כ"א שם ופלך היתה מתקנת ר' יהושע בן גמלא ועי' סדר משנה עמד ע"ז גם מעשה רוקח נדחק ועי' בערוך ערך פלך שכתב פי' ה' או ו' עיירות שהן מקובצות במקום אחד נקראים פלך, ומשמע מזה כדעת רבנו ומדינה גדולה מזו, והנה יעוין ברבנו גרשום מאור הגולה ז"ל שם בב"ב שפי' לא ממטינן ינוקא ממתא למתא וז"ל מפני כן התקינו להושיב מלמדי תינוקות בכל פלך ופלך והוא פלא דהרי בפירוש אמרו בגמ' שם הטעם, ועדיין מי שיש לו אב היה מעלה ומלמדו ומי שאין לו אב לא היה עולה ולמד התקינו שיהא מושיבין בכל פלך ופלך הרי דתקנת פלך אינה מתקנת יהושע בן גמלא כלל והרי רבנו אמר כאן מתקנת יהושע בן גמלא ואילך לא ממטינן ינוקא וכו' וצ"ל על כרחך דגם לרבינו גרשום מאור הגולה היתה לו גירסת רבנו דתחלה התקינו שיהיו מושיבין בכל מדינה ומדינה דמדינה גדולה יותר ותקנת בכל פלך ובכל עיר זוהי כבר תקנת יהושע בן גמלא, ומפרש רבינו גרשום מאור הגולה ז"ל דזהו מאי דאמרו שם ומכניסין אותן כבן ט"ז כבן י"ז, ואינו מבואר דלמה עשו כן ואיחרו עד בן ט"ז וי"ז עד שהוצרך יהושע בן גמלא לתקנה חדשה, ומפרש רבינו גרשום מאור הגולה דהטעם היה שהיו יראים להעלות את הקטנים למדינה משום

חשש סכנה ולהכי הכניסום כבן ט"ז וי"ז שכבר היו גדולים ולהכי התקינו אח"כ שיהיו מושיבין בכל פלך ובכל עיר וזהו אמרו שמפני זה התקינו להושיב מלמדי תינוקות בכל פלך, ועי' עוד בזה בה"ו מש"כ ויומתקו הדברים מאד.

וכל עיר שאין בה תינוקות של בית רבן מחרימין את אנשי העיר עד שמושיבין מלמדי תינוקות ואם לא הושיבו מחרימין את העיר. עי' כ"מ, ונוסח גמ' דילן א"ל ר' שמעון בן לקיש לר' יהודה נשיאה וכו' כל עיר שאין בה וכו' מחריבין אותה רבינא אמר מחרימין אותה, ולפי"ז היה לפסוק כרבינא אבל גי' הרי"ף וכן הוא בכת"י אוקספורד הובא בדקדוקי סופרים ואמרי לה מחרימין וכן הוא בכ"מ ולהכי אפשר לפסוק כתרווייהו, והיותר נראה דרבנו היתה לו גי' השאלתות שאילתא קמ"ב כל עיר שאין בה מלמדי תינוקות לסוף מחריבין אותה רבינא אמר מחרימין אותה איתמר, ומפרש רבנו דרבינא לא פליג אלא מוסיף דמתחלה מחרימין ולסוף מחריבין אותה, כמ"ש רשב"ל וזהו מ"ש רבינו דמתחלה מחרימין אנשי העיר ואם לא הושיבו מחרימין את העיר וזהו מאי דאמר לסוף מחריבין אותה והוא ישר.

הלכה ב

מכניסין את התינוקות להתלמד כבן שש כבן שבע לפי כח הבן ובנין גופו. כתב רבנו לפי כח הבן ובנין גופו אולי כוון למ"ש הרמ"ה ז"ל בנימוקיו, ומכניסין אותו כבן שש כבן שבע כל חד וחד לפום חורפיה ולפום בריאותיה, שיש נפק"מ גם בחריפות הילד ושכלו עי"ש וזהו כוונת רבנו לפי כח הבן היינו לפום חורפיה, ובנין גופו היינו לפי בריאותו.

ופחות מבן שש אין מכניסין אותו. כן הוא גם דעת התוס' בב"ב כ"א שם. והנה מבן חמש למקרא עי' כ"מ וכבר כתבתי בפרק הקודם בשיטת רבנו, והוא בן שש שלמות אבל עדיין צ"ב במה דאמרו בכתובות נ' ע"א כל המכניס את בנו פחות מבן שש רץ אחריו אינו מגיע איכא דאמרי חביריו רצין אחריו ואין מגיעין אותו ותרויהו איתניהו וכו' ואיבעית אימא הא דכחיש הא דבריא הרי להדיא דבריא גם בפחות מבן שש מכניסין אותו, וכנראה כוון לזה בהגהות מיימוני כאן במ"ש לחלק בין בריא לבריא גמור, ולדעת רבנו צ"ל, דאפשר דאם האב הכניסו לבית הספר מבלי יודעים אל נכון שנות הילד והוא בריא יש שמצליח אבל הציוי של רב לרב שמואל בר שילת בציר מבר שית לא תקבל, הוא מוחלט דאם רק יודעין שהוא פחות אין מקבלין אותו לבית הספר ואין מתחשבין אם יש מי שיצליח עי"ז ופשוט.

והנה לא הזכיר רבנו דקודם בן עשר לא ילמוד משנה עי' פרש"י והרע"ב ז"ל במשנה, דאין זה זמן קבוע ואם הוא זריז ויודע מקרא קודם עשר שפיר דמי.

ומכה אותן המלמד להטיל עליהם אימה. עי' כ"מ דהוא מב"ב שם כי מחית לינוקא לא תמחי אלא בערקתא דמסאנא, ומקורו במכות ח' ב' והרב הרודה את תלמידו וכו' אע"ג דגמיר נמי מצוה קא עביד דכתיב יסר בנך ויניחך.

ואינו מכה אותם מכת אויב מכת אכזרי. הוא במכות כ"ב ב' מה המכות האלה בין ידיך ואמר אשר הוכיתי בית מאהבי ורבנן ההוא בתינוקות של בית רבן הוא דכתיב ועי' גיטין ל"ו א' בההוא מקרי דרדקי דאדריה רב אחא על דעת רבים דהוה פשע בינוקי פי' שהיה חובטן יותר מדאי עי' רש"י ז"ל.

לפיכך לא יכה אותם וכו' אלא ברצועה קטנה. גם [על] זה הוא מקור הכ"מ לא תמחי אלא בערקתא דמסאנא.

ויושב ומלמדן כל היום כולו ומקצת מן הלילה. כמ"ש סוף תענית וב"ב קכ"א דמוסיף יוסיף וכו' ולשון תקבריה אימיה לא שייך אלא בתינוקות כ"כ הגר"א ז"ל ועי' מגדל עוז הרגיש בזה וכתב ואם יש לו ראיה אחרת לא ידעתיה ועי' מדרש רבה שמות פרשת תשא רבנן אמרי ביום ולילה (למד עמו הקב"ה) שנא' ויהי שם עם ה' וכו' לכך התקינו חכמים שיהיו משנין (מלמדי תינוקות) יושבים בבקר ובערב שנא' לא ימוש ספר התורה הזה וכו' וזהו מקור דברי רבנו וכבר הרגישו בו.

ולא יבטלו התינוקות כלל חוץ מערבי שבתות וימים טובים בסוף הימים. לא נודע מקורו ועי' באר הגולה יו"ד שם כתב וז"ל ולא כתב בכ"מ ולא בב"י מוצא דין זה ולענ"ד נראה מברייתא אמרו עליו על ר' עקיבא וכו' פסחים ק"ט א' עי"ש דמשמע שר"ע החמיר בזה ושאר חכמים עשו כן בכל ערב יו"ט וכמובן אין הדברים מוכרחים ומרן הגר"א ז"ל כתב ע"ז משום שאז זמן סעודה כמ"ש ריש ברכות ע"כ. וזהו אפשר טעמו של דבר אבל לא מקורו. ומו"ח הגאון החסיד מוהר"א הלוי זצוק"ל הראה לי מקור הדברים בסוכה כ"ח א' גבי ר' יוחנן בן זכאי ור' אליעזר שאמרו שם עליהם ולא אמר הגיע עת לעמוד מבית המדרש חוץ מערב פסח וערב יום הכפורים, והנה ברבנו חננאל שם הגרסא חוץ מערבי פסחים שבתות וימים טובים וידוע דרבנו נמשך אחרי גירסאות רבנו חננאל ברוב המקומות, שוב מצאתי בדקדוקי סופרים בסוכה שם הביא גרסאות מכת"י שונים להדיא חוץ מערבי שבתות וימים טובים וכן בריטב"א ז"ל הביא גרסא זו ועי"ש שהביא קצת סמוכין לזה מהא דבפסחים ק"ט גבי מעשה דר"ע שהבאנו לעיל לא הביא הא דריב"ז דהכא דקדים ליה או דר"א דגביה קאי אלא משום דשם הוא בערבי פסחים וערבי יוה"כ וכאן בערבי שבתות וימים טובים ועי' עוד מ"ש בזה לקמן בפ"ב מהל' חמץ ומצה ה"ג.

בימים טובים. כנראה לא היתה כן גי' הטור והב"י בלשון רבנו ועי' באר הגולה שם הרגיש בזה ולפלא כי ברמב"ם שהדפיס מרן הב"י בחייו נמצא גם שם הנוסח ובימים טובים, והטעם עי' בשו"ע הרב ז"ל שכתב משום שמצוה לשמח בהם התינוקות במה שהוא שמחה להם וכמו שנתבאר בהל' יו"ט עי"ש.

הלכה ג

מלמד התינוקות שהוא מניח התינוקות ויוצא. הוא מב"ב ח' ב' דרב אשכחיה לרב שמואל בר שילת דהוה קאי בגינתא א"ל שבקית להימנותך וכו'.

או שהוא עושה מלאכה אחרת עמהן. כמ"ש בתוספתא דב"מ הביאה הרי"ף והרא"ש ז"ל בפ"ה דב"מ המושיב וכו' והעתיקה גם בשו"ע חו"מ סי' קע"ו ס"י וכ"ש במלאכת שמים, ועי' בירושלמי פ"ז דדמאי תני לא יחרוש וכו' לא יעשה בתוך שלו בלילה וישכיר עצמו ביום וכו' מפני שהוא ממעט במלאכתו של בעה"ב, ר' יוחנן אזל לחד אתר אשכח ספרא איינם אמר להו מהו כן אמרו ליה ציים א"ל אסור לך ומה אם מלאכתו של בשר ודם אסור מלאכתו של הקב"ה לא כ"ש.

או שהוא מתרשל בלימודן הרי זה בכלל ארור עושה מלאכת ה' רמיה. עי' בתוס' ב"ב כ"א סוף ע"א ד"ה [סך] פי' ר"ח דרביה אקרייה זכר כדין והיינו רמיה דלא אשגח למידע היכי הוה קרי תלמידיה וכ"נ אבל אין לפרש שגם רבו טעה וכו' דא"כ לאו רמיה הוא מרן הגר"א ז"ל.

לפיכך אין ראוי להושיב מלמד אלא בעל יראה. ר"ל שהרי נאמר עליהם מצדיקי הרבים בב"ב ח' ב' שם ועי' בחגיגה ט"ו ב' דמשני הא בגדול הא בקטן הרי דבקטן בעינן ודאי זהירות יתירה שיהא הרב ירא שמים, ואפשר ג"כ שכוונת רבנו באמרו בעל יראה להא דכתב לקמן בפ"ד ה"ה כדי שתהא אימתו עליהם וילמדו ממנו במהרה וזהו אמרו בעל יראה וצ"ע.

מהיר לקרות ולדקדק. ב"ב כ"א שם ועי' טוש"ע שביארו מדקדק עמהם להבינם על נכון ובודאי שגם זה בכלל גריס ודייק האמור שם בגמרא.

הלכה ד

ומי שאין לו אשה לא ילמד תינוקות. עי' כ"מ ועי' בפכ"ב מהל' איסורי ביאה ובמ"מ שם. ועי' למרן הגר"א ז"ל באה"ע סי' כ"ב שכתב וצ"ל דמפרש דהאיבעי שם בקדושין פ"ב (מי שאין לו אשה כלל או דלמא בשאינה שרויה אצלו) נפק"מ גם לת"ק דלא הו"ל לאיבעי אליבא דר' אלעזר (ר"ל אם נימא דפסק כת"ק על כרחך דיש נפק"מ גם לת"ק בהאיבעי עי"ש) וכל זה דחוק, דלשון רווק משמע לא כן, וכן פי' שם בפי' המשנה רווק

מי שלא נשא אשה לעולם וכפי' התוס' עכ"ל אבל עי' בתוספת ר"י הזקן בקדושין שם מבואר להדיא כדעת הרב המגיד בדעת רבנו ור"א ס"ל דאפילו רק אין אשתו עמו אסור ות"ק פליג ופסק כת"ק, ועי"ש שהאריך וכתב וכן עיקר.

וכל אשה לא תלמד תינוקות. עי' כ"מ דכלל במ"ש וכל אשה אפילו נשואה דבשלמא גבי איש אשתו משמרתו לפי שדרכה להיות תמיד בבית משא"כ באיש וצ"ע דהרי רבנו כתב להדיא בפכ"ב מהל' איסורי ביאה שם דאינה צריכה להיות שרויה עמו בבית הספר אלא אפילו היא בביתה שרי וא"צ כלל לטעמא דאשתו משמרתו אלא שתהיה עמו בעיר, ועי' בט"ז שם סק"ז מ"ש לחלק בין איש לאשה, אולם הנראה דצ"ל וכן אשה לא תלמוד תינוקות במקום וכל אשה וכן הוא להדיא בדברי רבנו שם וא"כ שפיר אפשר דהדין באשה כמו באיש ואין חילוק כלל וצ"ב, ועי"ש בדברי רבנו הי"ג שכתב במי שאין לו אשה הטעם מפני שאמות הבנים באות לבית הספר לבניהם ונמצא מתגרה בנשים (כן מפרש רבנו הא דאמרו בגמ' משום אמהתא דינוקא) ובאשה דלא תלמד דג"כ הטעם משום אבהתא דינוקי, כתב ונמצאו מתיחדים עמה ולכאורה צ"ב דגם באיש עיקר הטעם משום יחוד הוא, ועי"ש במ"ש דבר נכון מאד דלהכי כתב רבנו שם גבי איש תינוקות ובסיפא באשה כתב לא תלמד קטנים, משום דבאמת מותר להתיחד עם אשה שיש עמה תינוקת היודעת טעם ביאה ואינה מוסרת עצמה לביאה, ולפי"ז הכא דאיכא תינוקות משום יחוד היה שרי, אבל האיסור משום שהוא מתגרה בנשים משא"כ באשה דעיקר הטעם משום יחוד להכי כתב קטנים אבל גדולים מזה ליכא עוד יחוד עי"ש, ועל כרחך צ"ל כמ"ש כאן דעכ"פ לא חמורה אשה מאיש.

הלכה ה

כ"ה תינוקות מלמדים אצל מלמד אחד, היו יותר על עשרים וחמשה עד ארבעים מושיבין עמו אחר לסייעו. הוא כפי' רבנו יונה שהביא הנימוק"י והרא"ש והטור חולקים ע"ז והנה עי' בתוס' שם שכתבו דדוקא בדאיכא כ"ה תינוקות הוא דתיקן יהושע בן גמלא, ורבנו לא הזכיר אלא דמושיבין מלמדי תינוקות בכל עיר ועיר ואע"פ שאין שם כ"ה תינוקות, וסך מקרי דרדקי כ"ה תינוקות לא קאי לענין זה כמו שכתבו התוס' שם דבפחות מכ"ה אין כופין אלא דזהו רק השיעור כמה יכולין ללמוד אצל מלמד אחד וכן הוא מבואר ברבינו גרשום מאור הגולה ז"ל שם וזוהי שיטת רבנו המפולשה בכל הענין הזה עי' בזה בכל מה שכתבתי.

הלכה ו

מוליכין את הקטן ממלמד למלמד אחר שהוא מהיר ממנו וכו'. זהו לדעת רבנו פירוש, מאי דאמרו שם אבל מבי כנישתא לבי כנישתא ממטינן ר"ל מבית ספר אחד למשנהו שהוא טוב מאד באיזה צד אם במקרא אם בדקדוק. ועי' לרבותינו הראשונים ז"ל שנדחקו בביאור מבי כנישתא לבי כנישתא, ועי' להרמ"ה ז"ל בנימוקיו שכתב מבי כנישתא דמצליבה לבי כנישתא אחריתא ממטינן ולא צריך לאוקמי מקרי דרדקי בכל כנישתא וכניסתא והוא דחוק, ושיטת רבנו מחוורת, והנה עי' בלח"מ שהקשה בדברי רבנו דלדידיה מאי האי דאמרי מתקנת יהושע בן גמלא לא ממטינן ינוקא ממתא למתא, כיון דלדעת רבנו לא קאי אכפיה, אלא שאין מוליכין ממלמד אחד לטוב ממנו ממתא למתא מאי תלוי זה בתקנת יהושע בן גמלא, וכבר הבאנו לעיל בה"א שיטת רבינו גרשום מאור הגולה ז"ל שכתב מתקנת יהושע בן גמלא לא ממטינן ינוקא וכו' מפני כן התקינו להושיב מלמדי תינוקות בכל פלך ופלך, וכבר כתבנו שאחר התקנה הראשונה שהיו מושיבין בכל מדינה ומדינה (לגירסת רבנו) הרי היו מעלין אותן כבן ט"ז כבן י"ז מפני סכנת הדרכים להוליך את הקטנים ולהכי התקינו שיהיו מושיבין בכל פלך ובכל עיר ואחר תקנה זו אין מוליכין ינוקא למלמד יותר טוב ממתא למתא.

ועי' בתוס' שם שכתבו דהא דלא ממטינן ינוקא ממתא למתא דוקא בדאיכא הכא כ"ה תינוקות ואינה כן שיטת רבנו וכן הובא גם בחידושי הר"י מיגאש ז"ל וכמ"ש בזה וכנראה כיון דאמרו בגמ' כל עיר שאין בה תינוקות של בית רבן מחריבין אותה אין חילוק בין איכא התם כ"ה תינוקות או לא וכן סתם רבנו לעיל.

הלכה ז

אחד מבני מבוי שבקש להעשות מלמד אפילו אחד מבני החצר אין יכולין שכניו למחות בידו. הנה לפי שיטת רבנו בפ"ו מהל' שכנים, מיירי הכא באין שם מלמד אלא הוא דאי ביש מלמד אחר מאי חידושא, הא גם בשאר אומנות מותר וכמו שמפרש רבנו ולשכנו אינו כופהו.

וכן מלמד תינוקות שבא חבירו ופתח בית ללמד תינוקות בצדו וכו' אינו יכול למחות בידו. על כרחך מיירי במלמד שאינו מבני מתא, דאף שבר מתא אבר מתא אחריתא יכול לעכב היכא דלא שייך בכרגא דהכא, במלמד אינו יכול לעכב, ויליף לה רבנו מהא דאמר רב יוסף ומודה רב הונא במקרי דרדקי דלא מצי מעכב אף דלרב הונא בן מבוי יכול לעכב על בן מבוי חבירו, א"כ הרי הוא הדין לדידן באינו בר מתא וכן כתב הרמ"ה ז"ל בנימוקיו, ומסתברא דכי היכי דמודה רב הונא, ה"נ מודה רב הונא בריה דרב יהושע ואע"ג דלא

שייך בכרגא ע"כ, ובריייתא דכופין בני מבואות זה את זה שלא להושיב ביניהן וכו' מלמד תינוקות, היינו על כרחך במלמד לתינוקות לימוד שאינו של תורה וכמ"ש התוס' שם בד"ה כופין לשיטת הר"י ואף דהתוס' שם כתבו דלא יתכן לומר כן אי גרס לעיל אחד מבני מבוי דהא מוקמינן ליה לעיל בתינוקות נכרים ומעכבין עליו בני מבוי והכא קאמר דלשכינו אינו כופהו ואפילו ר' שמעון בן גמליאל לא פליג אלא משום דפסיק לחיותיה אבל משום קול תינוקות לא חייש. אבל הרי לשיטת רבנו הא דלשכנו אינו כופהו ר"ל שכבר ישנו שם אחד, ובריייתא דלעיל דיכולין לעכב בשאין שם אלא הוא, והרי זהו עיקר שיטת רבנו ועי' בב"י בסימן רמ"ו שהקשה בהא דהביא הרא"ש ז"ל הא דמודה רב הונא במקרי דרדקי כיון דבלאו הכי לא קי"ל כוותיה דר"ה וכתב די"ל דנפק"מ בזה גם לדידן בבן מתא אחריתא דמקרי דרדקי אפילו בכי האי גונא אינו מעכב, והם הדברים שכתבנו, אמנם להרשב"א שהובא בתוס' שם שיטה אחרת בזה, וכן להרמב"ן ז"ל ויבוארו הדברים במקומם בהל' שכנים.

ונראה דהיה לו לרבנו הגי' בגמ' כמו שהיא לפנינו בנוסחא הישנה דאמר מר עזרא תיקן להם לישראל שיהו מושיבין סופר בצד סופר ועי' תוס' שם שמחקו הגי' מטעם דלא נחשב בין עשר תקנות עזרא והוא תמוה והרי תקנת עזרא דקורין קללות שבתורת כהנים קודם עצרת ושבמשנה תורה קודם ראש השנה כמבואר במגילה ל"ב והעתיקה רבנו לקמן בפי"ג מהל' תפלה ג"כ לא נמנית במספר עשר התקנות וכן תקנתו שיהיו אומרים מן העולם ועד העולם עי' במשנה שלהי ברכות ובפרש"י ז"ל שם, שהוא תקנת עזרא וסיעתו ועי' לרבנו בפי"ב מהל' ברכות דמימות עזרא נהגו להעמיד מתורגמן והוא ג"כ תקנת עזרא ובכל זאת לא נמנית בין עשר התקנות, שיהיה איך שיהיה עכ"פ היתה תקנה קדומה מאד בישראל ואסמכוה על המקרא שהביא רבנו ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר.

פרק ג

הלכה א

בשלשה כתרים נכתרו ישראל וכו'. כלשון רבנו הוא באבות דר"נ פמ"א בשם ר' שמעון אולם בלימוד כתר מלכות מביא שם קרא דודוד עבדי נשיא להם לעולם.

שמא תאמר שאותן הכתרים גדולים מכתר תורה הרי הוא אומר בי מלכים ימלוכו וכו'. לא הביאו מקור הדברים ועי' לח"מ נדחק ומקורו בספרי והובא בילקוט משלי ח', בי מלכים ימלוכו היה ר' שמעון בן אלעזר אומר מי גדול הממליך או המולך הוי אומר

וכו' כל עצמם של שני כתרים הללו כתר כהונה וכתר מלכות אינם באים אלא מכחה של תורה שנאמר בי מלכים ימלוכו וכו' והם המה דברי רבנו ממש וכבר הרגישו בזה והרב מרכבת המשנה אלפנדרי ציין לפ"ז דפאה כל שררה שנתנה מתורה נתנה, ואין זה מוכרח, ואנחנו זכינו לאורו הגדול של רבנו חננאל וכנראה היתה כן גרסתו בגמרא דיומא ע"ב שם, וז"ל של ארון הוא התורה כל הרוצה ליטול יבא ויטול, והוא הגדול שנאמר בי מלכים ימלוכו וכו' וברור שכן היתה גם גי' רבנו ועי' עוד במדרש רבה תרומה פל"ה בכולן כתיב ועשית לו ובארון כתיב ועשו עליו ללמדך שכתר תורה מעולה יותר מכלן עי"ש ויבואר ע"פ הדברים שכתבנו.

הלכה ב

אמרו חכמים ממזר תלמיד חכם קודם וכו' שנאמר יקרה היא מפנינים וכו'. כוונת רבנו שהביא גם הדרשה של יקרה היא מפנינים שאמרו שם בגמ' להא דאמרו בירושלמי סוף הוריות ופי"ב דשבת ה"ג סברין מימר לפדות ולהחיות ולכסות הא לישיבה לא א"ר אבין אף לישיבה ומאי טעמא יקרה היא מפנינים ואפילו מזה שהוא נכנס לפני ולפנים וכן הוא במדרש רבה במדבר פ"ו עי"ש.

הלכה ג

אין לך מצוה בכל המצוות כלן שהיא שקולה כנגד תלמוד תורה. עי' כ"מ, ועי' בירושלמי פ"ק דפאה והביאו הר"ש ז"ל שם אפילו כל מצוותיה של תורה אינן שקולין כנגד דבר אחד מן התורה, וזהו לשון רבנו כאן אלא ת"ת כנגד כל המצוות כלן ועי' הגר"א ז"ל, וכתב לפיכך התלמוד קודם למעשה בכל מקום, הך בכל מקום לא נזכר בנוסחת הגמ' ולא בירושלמי ולא בספרי (ועי' לעיל בפ"א ה"ג, ושם אפשר עוד לישב בפשיטות) ולא נודע הכוונה ואפשר דר"ל למאי דאמרו בגמ' שם תניא ר' יוסי אומר גדול תלמוד שקדם לחלה וכו' לתרומה וכו' לשמיטים וליובלות, וכשם שהלימוד קודם למעשה כך דינו קודם למעשה וכו' וכשם וכו' כך שכרו קודם למעשה וכו'.

הלכה ד

היה לפניו עשיית מצוה ותלמוד תורה אם אפשר למצוה להעשות ע"י אחרים וכו'. עי' כ"מ שהוא מירושלמי דפסחים ופ"ק דחגיגה ומקורו במו"ק ט' ב' כתיב וכל חפציך לא ישוו בה הא חפצי שמים ישוו בה וכתיב כל חפצים לא ישוו בה, דאפילו חפצי שמים לא ישוו בה, כאן במצוה שאפשר לעשות ע"י אחרים כאן במצוה שא"א לעשות ע"י אחרים, הגר"א ז"ל ועי' בתוס' ר"י הזקן סוף פ"ק דקדושין שהאריך קצת בדברי הירושלמי שהבאנו ועי' ביו"ד סי' ר"מ ורמ"ו ובמה שהאריכו האחרונים בפרט זה.

הלכה ה

לפיכך אמרו חכמים לעולם יעסוק אדם בתורה בין לשמה בין שלא לשמה. עי' לח"מ מ"ש בזה ורבנו ביאר דבריו בפ"י מהל' תשובה ה"ד וה"ה עי"ש.

הלכה ו

מי שנשאו לבו לקיים מצוה זו כראוי וכו' לא יסיח דעתו לדברים אחרים. ביאורו ומקורו בספרי ואתחנן ודברת בם שלא תערב בהם דברים אחרים, ועי' יומא י"ט ב'.

ולא ישים על לבו שיקנה תורה עם העושר והכבוד כאחת. עי' עירובין נ"ה א' רבא אמר וכו' ולא תמצא במי שמרחיב דעתו עליה כים הגר"א.

ואם הרבית תורה הרבית שכר. עי' כ"מ והוא באבות פ"ב מט"ז ופ"ד מ"י, אמרו פאה פ"א אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן וכו' ותלמוד תורה, ואמרו בע"ז י"ט כל העוסק בתורה הקב"ה עושה לו חפצו ושם כל העוסק בתורה נכסיו מצליחין ועי' עירובין נ"ד דעולה לגדולה וזוכה לדברים הרבה ויסורים בדלין ממנו ומוחלין לו על כל עוונותיו עי' ברכות ה' ונצול מחבלו של משיח סנהדרין צ"ח ואמרו כל הנביאים לא נתנבאו וכו' אבל תלמידי חכמים עצמן עין לא ראתה וכו' ברכות ל"ד ועוד ומאמרים רבים לאין מספר.

והשכר לפי הצער. הוא אמרם סוף פ"ה דאבות לפום צערא אגרא ועי' ב"מ פ"ה זה היה בצער מערה, ועי' מדרש רבה שיר השירים בפסוק כרמי שלי לפני הלומד תורה בצער נוטל אלף שלא בצער מאתים הוא נוטל בשכרו.

הלכה ז

שמא תאמר עד שאקבץ ממון אחזור ואקרא וכו'. עי' מדרש משלי פ"י שלא יאמר אדם הואיל ונתחכמתי בתורה אלך מעכשיו ואתעסק בממון ובנכסים וכו' ועי' תענית כ"א בעובדא דר' יוחנן ואלפא עי"ש.

הלכה ח

כתיב בתורה וכו' לא בשמים היא לא בגסי הרוח היא מצויה ולא במהלכי מעבר לים היא. הנוסח לפנינו בעירובין נ"ה ולא מעבר לים היא לא תמצא לא בסחרנין ולא בתגרין, אולם כנוסח רבנו נמצא בפסקתא זוטרתא.

הלכה ט

כך דברי תורה אינם נמצאים וכו' אלא בדכא ושפל רוח. עי' כ"מ ציין לתענית ז' ועי' עירובין נ"ד א' אם משים עצמו כערוגה זו וכו' ועי' סוטה כ"א אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שמשים עצמו כמי שאינו ועי"ש בדף מ' א"ר אבהו מריש הוי אמינא ענוותא אנא, וזהו מה שאמר ר' מאיר באבות פ"ד מ"י הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה, והוי שפל

רוח בפני כל אדם, וכבר אמר כן לויטס איש יבנה לעיל מ"ד מאד מאד הוי שפל רוח אבל זה ביחוד ללימוד התורה.

שמתאבק בעפר רגלי החכמים. זהו מאמר ר' יוסי בן יועזר בפ"א דאבות מ"ד ופירשה רבנו לגדר גדרי הענוה לתורה וקיומה.

ומסיר התאוות ותענוגי הזמן מלבו. עי' עירובין נ"ד א' אם אדם משים עצמו כחיה זו שדורסת ואוכלת ועי' פרש"י ז"ל בלשון הראשון שאינו מקפיד על התענוגים אלא אוכל בשר בלא תבלין וכן שאר עינוגין ופי' זה עיקר, וזהו שאמרו שם ואם עושה כן הקב"ה עושה לו סעודה בעצמו ועי' סנהדרין קי"א א' לא תמצא בארץ וכו' ובאבות דר"נ פכ"ח ר' יהודה הנשיא אומר כל המקבל עליו תענוגי העוה"ז מונעין ממנו תענוגי העוה"ב וכו' הגר"א ז"ל ועי' תנחומא פנ"ח העתקתיו להלן בהי"ב.

ועושה מלאכה בכל יום מעט כדי חייו וכו'. ריש פ"ו דברכות ת"ר ואספת וכו' הגר"א ז"ל ושם דורות הראשונים עשו תורתן קבע ומלאכתן עראי זה וזה נתקימו בידן ועי' יומא ל"ה בהלל שהיה משתכר טרפעיק ליום עי"ש.

הלכה י

כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה הרי זה חלל את השם וכו'. מקורי הדברים בכל הלכה זו הביא רבנו בעצמו כאן וביותר ביאור כתב בענין זה בארוכה בפי' המשנה לפרקי דאבות וכבר ידוע מה שהשיג עליו התשב"ץ ז"ל בתשובותיו ח"א מסי' קמ"ב עד סי' קמ"ט ועי' להכ"מ כאן הרחיב בדבריו לחלק על רבנו, ועי' ב"ח ז"ל מה שהאריך בביאור כל המקומות בש"ס השייכים לזה ועי' מהרש"ל פ' אלו טריפות והביאו הש"ך ז"ל בסי' רמ"ו והדברים ארוכים ואין להוסיף עליהם.

וסוף אדם זה שיהא מלסטם את הבריות. מקורו בקדושין כ"ט א' ר' יהודה אומר כל שאינו מלמד את בנו אומנות וכו' כאלו מלמדו ליסטות. הגר"א ז"ל.

הלכה יא

מעלה גדולה היא למי שהוא מתפרנס ממעשה ידיו ומדת חסידים הראשונים היא. ברכות ח' א' גדול הנהנה מיגיע כפיו וכו' הגר"א ז"ל, ועי' בתנא דבי אליהו הבאתיו לעיל והובא בילקוט נצבים, אמר אליהו ז"ל מעיד אני עלי שמים וארץ שכל תלמיד חכם שהוא קורא ושונה לשם שמים ואוכל ושותה משלו ונהנה מיגיעו ומעמלו ואינו נהנה משל אחרים עליו הכתוב אומר יגיע כפך כי תאכל ואומר מה יפית ומה נעמת.

הלכה יב

אין דברי תורה מתקיימין במי שמרפה עצמו עליהן. הוא כמ"ש בעירובין נ"ד א' אם אדם משים עצמו את לחייו כאבן זו שאינה נמחית תלמודו מתקיים בידו ועי' רש"י ז"ל שם ד"ה כאבן, הגר"א, וחזי כמה דברי מרן ז"ל מדוייקים שלא ציין מקור הדברים לכתובות קי"א שאמרו שם רפאים בל יקומו במרפה עצמו בדברי תורה כמו שציינו מחברים רבים והוא, משום דהרי אמר ליה ר' יוחנן התם לא ניחא ליה למריהו דאמרית להו הכי.

ולא באלו שלומדין מתוך עידון. סנהדרין קי"א א' לא תמצא תורה במי שמחיה עצמו עליה עי"ש הגר"א, ועי' תנחומא פרשת נח לא תמצא תורה שבעל פה אצל מי שמבקש עונג העולם תאוה וכבוד וגדולה בעוה"ז וכו'.

ומתוך אכילה ושתיה אלא במי שממית עצמו עליהן ומצער גופו תמיד ולא יתן שנה לעיניו ולעפעפיו תנומה. הוא כמ"ש באבות פ"ו פת במלח תאכל וכו' וחיי צער תחיה ועי' בתנא דבי אליהו זוטא פ"ב להודיע לבריות שכל מי שהוא עוסק בתורה מתוך הצער וכו' ובסוף ברכות כתתו עצמיכם וכו' ומיץ חלב יוציא חמאה במי אתה מוצא וכו'.

אמרו חכמים וכו' אלא במי שממית עצמו עליה. עי' שבת פ"ג ב' ושאר מקומות ומ"ש **ולא יתן שינה**. באבות שם במיעוט שנה ובפ"ב דחגיגה י"ד א' אשר קומטו וכו' ובפ"ח דיומא ע"ז א' כן יתן לידידו שנה וכו' וכמ"ש משלי ו' מעט שנות מעט תנומות וכו' ובא וכו' הגר"א ז"ל.

וכן אמר שלמה בחכמתו. הוא בברכות ס"ג.

ועוד אמר אף חכמתי עמדה לי חכמה שלמדתי באף היא עמדה לי. עי' ילקוט קהלת וכן הוא במדרש רבה אמר ר' חנינא בר פפא תורה שלמדתי באף נתקיימה לי.

ברית כרותה שכל היגע בתורתו בבית המדרש. ובשו"ע העתיק בבית הכנסת כמו שהוא בנוסח הירושלמי לפנינו ועי' ט"ז וש"ך שם בשם פרישה דלאו דוקא דה"ה או גם כל שכן בביהמ"ד עי' ברכות ח', ולפלא כי לא הזכירו כלל כי נוסח רבנו הוא להדיא בביהמ"ד שוב מצאתי כי בנוסח הרב מעשה רוקח הספרדי כתיב בדברי רבנו בבית הכנסת, וכן מצאתי ברמב"ם דפוס קונשטנדינא רס"ט, והוא כמו בירושלמי לפי נוסחא דילן.

הלכה יג

אין אדם למד רוב חכמתו אלא בלילה. כמ"ש בפ"ו דעירובין ס"ה א' לא אברי לילה אלא לגרסא, ובאבות הניעור בלילה וכו' ועי' חגיגה י"ב ב' וע"ז ג' ב' ותמיד ל"ב ב' ועי' במדרש רבה תשא פמ"ז ובמדרש רבה ויקרא פי"ט.

אמרו חכמים אין רנה של תורה אלא בלילה. הוא במדרש חזית ר' יוחנן וריש לקיש, ר"י אומר אין רנה של תורה אלא בלילה ר"ל אמר ביום ובלילה על שם שנא' והגית בו יומם ולילה אמר ר"ל יפה למדני ר"י שאין רנה של תורה אלא בלילה, אמר ר"ל כד הוינא לעי באורייתא ביממא כלילה הוית מנהרא ליה וכו' ובסוף מנחות שיר המעלות הנה ברכו וכו' עי"ש הגר"א.

או שקרא ושנה ופירש להבלי העולם. שם בסנהדרין צ"ב כל שאינו משגיח על המשנה הגר"א ז"ל.

פרק ד

הלכה א

אין מלמדין תורה אלא לתלמיד הגון נאה במעשיו. עי' כ"מ והוא מימרא דר' חנינא בר חמא בתענית פ"ק ז' א' אם תלמיד הגון הוא יפוצו מעינותיך חוצה ואם לאו יהיו לך לבדך ובחולין קל"ג א' מימרא דרב יהודה אמר רב כל השונה לתלמיד שאינו הגון נופל בגיהנם ועי' במכות י' ג"כ בשם ר' זירא.

או לתם. עי' כ"מ ולח"מ מה שהוכיחו דברי רבנו מברכות כ"ח ואינו מוכרח, ונראה דרבנו למד כן מהא דדרש ר' חנינא בר פפא בתענית שם אם תלמיד הגון הוא לקראת צמא התיו מים ואם לאו הוי כל צמא לכו למים ועי' רש"י ז"ל שם וקשה דהרי לתלמיד שאינו הגון אסור ללמדו ואיך אמר ואם לאו לכו למים, ובעל כרחך דהפירוש ואם לאו הוא היינו שאינו ידוע אם תלמיד הגון הוא אם לאו וכמו שפירשו המה דברי רבנו או לתם, ואפשר עוד דרבנו מפרש דואם לאו הוי כל צמא לכו למים ר"ל דצריך קודם לשוב למוטב ולהתנהג בדרך ישרה ור"ל שילך הוא למים וישתדל בזה וזהו מ"ש רבנו לקמן דמחזירין אותו למוטב וכו' ואח"כ מכניסין אותו לביהמ"ד.

כל השונה וכו' אין כבוד אלא תורה וכו'. כן הוא הגי' בעין יעקב והובא בגליון הגמ' בחולין שם ודרשא דלא נאוה לכסיל תענוג קאי אאידך מימרא שם כל העושה טובה למי שאינו יודע וכו' עי"ש.

וכן הרב שאינו הולך בדרך טובה וכו' אין מתלמדין ממנו. עי' לח"מ ועי' ש"ך סי' רמ"ו סק"ח הקשו דהא בגמ' שם בחגיגה מחלקו בין גדול לקטן ולגדול שרי ללמוד ממנו ולמה לא חילק כן רבנו ועי' מ"ש בזה, ויפה הוא ציונו של מרן הכ"מ להא דמו"ק ט"ז גבי ההוא צורבא מרבנן דהוו צריכין ליה רבנן הרי להדיא דאף שהיו גדולים לא למדו מפיו, ועי'

פר"ח בחידושיו שם דהא דאמרי במערבא ר' מאיר רמון מצא פליגא אהא דריש לקיש דלעיל, ולפי"ז אין חילוק כלל בין קטן ובין גדול והוא פשוט.

הלכה ב

כיצד מלמדים הרב יושב בראש והתלמידים מוקפים לפניו כעטרה כדי שיהו כולם רואים הרב ושומעים דבריו. הוא בכריתות ו' א' א"ל רב משרשיא לבניה וכו' וכי יתביתו קמי רבכון חזו פומיה דרבכון שנאמר והיו עיניך רואות את מוריך הגר"א ז"ל.

ולא ישב הרב על הכסא ותלמידיו על הקרקע אלא או הכל על הארץ או הכל על הכסאות. בודאי צ"ל דלא נכללו בזה אלא תלמידי בי מדרשא, דהם היו יושבין על הספסלים ועי' רש"י ב"מ פ"ד ב' כתב להדיא דרבנן דבי מדרשא אינהו דיתבי אספסל אבל הרי היו עוד תלמידים שלא נכנסו במנין תלמידי דבי מדרשא והם היו יושבין ע"ג קרקע וממקומו הוא מוכרע בב"מ שם, ובזה מיושב קושית הר"ן ז"ל הובא בכ"מ ואפשר זהו גם כוונת הר"ן בחילוקו בין קודם שהגיעו לכלל סמיכה בין לאח"כ אף דלא משמע כן, ועדיין יש לעמוד בזה, דהרי מקרא ילפינן לה במגלה שם מואתה פה עמוד עמדי, ומנ"ל לעשות חלוקים בזה האמנם דלא על רבנו יקשה הדבר כי אם אהך עובדא שהבאנו. ונראה פשוט דהא דלא ישב הרב על הכסא והתלמיד ע"ג קרקע הוא מגזירת הכתוב דואתה פה עמוד עמדי, ולא שייך זה אלא היכא דכל התלמידים ישבו ע"ג קרקע והרב יהיה חלוק לבדו וכמו בהא דמשה, דרק הוא לבדו נשאר עם הקב"ה, משא"כ אם יש תלמידים ג"כ יושבים ע"ג ספסל והצעירים מהם שעדיין לא נכנסו בכלל זה המה יושבים ע"ג קרקע אדרבה זהו כבוד התורה ולומדיה והדברים ארוכים, כתבתי הדברים לפי שראיתי מתלבטים בזה הרבה.

ובראשונה היה הרב יושב והתלמידים עומדין. עי' לח"מ ופרשת דרכים וסדר משנה האריכו הרבה, דכיון דדרשינן מקרא דואתה פה עמוד עמדי שיהיו הרב והתלמידים שוים למה חילקם רבנו פה, שיהיה הרב יושב והתלמידים עומדים ובאיזה מקום מצא כן, והרי שנינו רק שהיו לומדין מעומד מימות משה ור"ל הכל בעמידה עי' עליהם מה שהאריכו בזה אבל הדברים פשוטים, דהלימוד שיהא הרב והתלמידים שוים אינו אלא במה שנוגע לכבוד התלמיד כמו שיהא יושב ע"ג קרקע ורבו ע"ג כסא וכדומה אבל החילוק בין עמידה לישיבה אין זה נוגע לכבוד התלמיד כלל, ורבנו אשכח להדיא בכמה דוכתי שהרב היה יושב אף שהתלמידים היו עומדים, והרי כך שנינו בעירובין נ"ד ב' ת"ר כיצד סדר משנה וכו' נכנס אהרן ושנה לו משה פרקו ונסתלק אהרן וישב לשמאל משה, נכנסו בניו וכו' נסתלקו בניו אלעזר ישב לימין משה ואיתמר וכו' וכן במו"ק ט"ז

בדוד ועירא היאירי הרי אמרו שעירא למד ע"ג כרים וכסתות ודוד למד כשהוא יושב ע"ג קרקע והתלמידים הרי היו עומדים שהרי כך היו לומדין אז ופשוט.

ולולא דמסתפינא הו"א עוד דבאמת ב' נוסחאות בגמ' שם לפנינו הנוסחא מימות משה ועד רבן גמליאל לא למדין בתורה אלא מעומד, ור"ל דבישיבה היה אסור ללמוד, אבל הנוסחא המוכחת בדקדוקי סופרים מהרבה כת"י מימות משה וכו' היו למדין תורה מעומד, ור"ל דלא היה עכוב ללמוד דוקא מיושב אלא שהיו למדין מעומד לפי שהיו גבורים והיה נוח להם ללמוד מעומד, וא"כ אין זה שייך ליליפותא דואתה פה עמוד עמדי דבודאי היה יכול גם התלמיד לישב, אלא שנהגו התלמידים כך שהיה להם נוח יותר בזה, וכן משמע קצת מדברי רבנו להלן במ"ש שאח"כ נהגו הכל ללמד לתלמידים והם יושבים. שוב מצאתי להתוס' יו"ט פ"א דאבות מ"ד והוי מתאבק בעפר רגליהם וז"ל מפרש הרב בפירוש אחר שתשב לרגליהם על הארץ שכך היו נוהגים וכו' ולא קשה על הא דפי' בסוף סוטה שעד שמת ר"ג היו למדין תורה מעומד, דהכא ה"ק שאם היו יושבים היה מנהגם וכו' והתם נמי לא קאמר שהיה אסור להם לישב ולא היו לומדים אלא בעמידה דלא קאמר אלא שהיה בריאות בעולם והיו לומדים מעומד לכבוד התורה ואם לפעמים יקרה מקרה שישבו כגון שארכו להם בבית המדרש קאמר הכא שהיו נוהגים וכו', הרי להדיא כדברינו בעזה"י ובאמת דברי הרב ז"ל מפורשים באבות דר"נ כאן ומה שיש מקום להעיר דהא הרב כתב על גבי ספסל והתלמידים על גבי קרקע אסור וא"כ דברי הרב והתוס' יו"ט צע"ג אכמ"ל.

ומקודם חרבן בית שני נהגו הכל ללמד לתלמידים והם יושבים. שנה רבנו מנוסח הגמ' שם שאמרו משמת רבן גמליאל ירד חולי לעולם והיו למדין תורה מיושב ורבנו כתב ומקודם חרבן בית שני להורות דהגי' כאן וכן במשנה דסוטה הוא משמת רבן גמליאל הזקן, וכן הוא להדיא בכל הכת"י שהובאו בדקדוקי סופרים ועי' בר"ן וברשב"א ריש פ"ד דמגלה דמשמע מהם דעד ר"ג דיבנה היו למדין תורה מעומד ול"ג במתניתין משמת רבן גמליאל הזקן וזהו כוונת רבנו ויש להאריך.

הלכה ג

והרב אומר למתרגם והמתרגם משמיע וכו'. עי' סוטה מ' א' וסנהדרין ז' ב' וחולין ט"ו א' ועי' שמות רבה סוף פ"ח כשם שהדורש יושב ודורש והאמורא אומר לפנינו ועוד ועי' מו"ק כ"א במעשה דר' יהודה בר רבי אילעי.

ולא יגביה המתרגם קולו בעת ששואל את הרב יותר מקול הרב. עי' כ"מ ולח"מ שכן פירש רבנו הא דאמרו בגמ' מ"ה שם אין המתרגם רשאי להגביה קולו ר"ל דוקא בעת

ששואל מאת הרב דאי בשעה שהוא דורש לעם הרי פשוט דבשביל זה אוקמיה לאמורא בכדי שישמיע לעם ויגביה קולו יותר מן החכם עי' בדבריהם ועי' במדרש רבה קהלת טוב לשמוע גערת חכם אלו הדרשנין מאיש שומע שיר כסילים אלו המתורגמנין שמגביהין קול בשיר להשמיע את העם ודריש עוד שם בפסוק דברי חכמים בנחת נשמעים אלו הדרשנין מזעקת מושל בכסילים אלו המתורגמנין הרי להדיא, דהתורגמן משמיע קולו לעם יותר מן החכם ועי' בחולין ט"ו א' שהבאנו לעיל אטו כו"ע לתנא צייתי לאמורא צייתי ועי' פירש"י ז"ל שם ואמורא שהיה עומד בפני רב ומשמיע לרבים מה שראש הדרשה לוחש לו אליו היו שומעין.

אין המתרגם רשאי לא לפחות ולא להוסיף ולא לשנות אלא א"כ היה המתורגמן אביו של חכם או רבו. עי' השגה ועי' כ"מ תפסו דרבנו יליף לה מעובדא דרב ורב שילא ביומא כ' ב' דתרגם רב קרא גברא עי"ש הרי דשינה מדרשת רב שילא לפי שהיה גדול ממנו וע"ז השיג הראב"ד דהתם מקרה חדש היה וכו' עי"ש, והנה הכ"מ הביא הירושלמי דמגילה, דאיתא התם תורגמן שהוא עומד לפני חכם אינו רשאי לא לשנות ולא להוסיף אלא א"כ היה אביו או רבו, (בירושלמי איתא לא להוסיף ולא לשנות ולא לכנות אבל בתוספתא הנוסח כמו אצל רבנו ועי' להבה"ג הל' צורכי ציבור העתיק ג"כ כנוסח רבנו עי"ש) והנה אפשר לפרש אלא א"כ היה אביו או רבו, היינו שהחכם הוא אביו או רבו של המתורגמן ורשאי לשנות משום דאין אדם מתקנא בבנו ותלמידו, וכן פירש הר"ן ז"ל אבל רבנו פי' להיפך דהמתורגמן הוא אביו או רבו של חכם וכנראה דזהו יסוד השגת הראב"ד ז"ל דהרי באמת מצינו שאין כבוד לגדול שיתרגם ע"י קטן ממנו וכמ"ש רבנו בפי"ב מהל' תפלה הי"א, ועובדא דרב ורב שילא היה מקרה חדש רחוק מן המציאות וא"כ הו"ל לרבנו לפרש את הירושלמי והתוספתא דהחכם אביו או רבו של המתרגם והנה עי' להרב מרכבת המשנה ח"ב והרב סדר משנה האריכו להוכיח דהפי' בירושלמי הוא כמו שפירש רבנו דקאי אמתורגמן ולא על החכם, ומענותניתיה דר' אבא דמן עכו בסוטה מ' דאמר איהו חדא טעמא ואמר אמורא חד טעמא ולא קפיד מוכח כרבנו דאם היה המתורגמן גדול מן החכם רשאי לשנות ולהכי הוי עניוות מר' אבא דלא קפיד ע"ז ומחזי כאלו המתורגמן גדול ממנו דרשאי לשנות אבל אי הוי איסור, בודאי הו"ל לר' אבא להקפיד ע"ז שאמר האמורא טעם אחר ושינה מדבריו ומאי שייכות זה לעניוות.

אבל ראה זה בכת"י הרמ"ע מפאנו ז"ל הביאו הרב מעשה רוקח הספרדי כתב שמצא נוסחא ברמב"ם וכתיב בה הכין אין המתרגם רשאי לא לפחות ולא להוסיף ולא לשנות אלא א"כ היה המתורגמן מזכיר אביו של חכם או רבו ומפרש זה רבנו, אומר הרב

למתורגמן כך אמר לי רבי או כך אמר לי אבא מארי, וכשאומר המתורגמן הדברים לעם אומר בשם החכם ומזכיר שמו של אבי הרב או של רבו וכו' ואומר וכו' ובאמת כבר עמד הרח"ו זצוק"ל על קושי קישור דברי רבנו לפי הנוסח שלנו הביאו הרב אלפנדרי ז"ל ולפי נוסחא זו יונעם הכל מאד, ולפי"ז דברי הירושלמי המה ממש דברי הגמ' דקדושין בברייתא דף ל"א שם עי' בזה היטב והוא דבר נפלא, וראה זה מצאתי להרדב"ז ז"ל בלשונותיו ח"ב סי' קט"ו שהשיג על הכ"מ וכתב כבודו במקומו מונח לא דק מקום תפיסתו של הרב והוא שהרב כתב אין המתורגמן רשאי לפחות ולא להוסיף אלא א"כ היה אביו של חכם או רבו תידוק מינה שאם לא היה רבו אע"פ שהוא גדול ממנו אינו רשאי להוסיף וע"ז השיגו הראב"ד ז"ל והלא רב עמד תורגמן לרב שילא ושינה והוסיף מפני שהיה גדול ממנו אע"פ שלא היה רבו ע"כ, ומלבד שלא תסוב ההשגה על רבנו בזה שהרי העתיק לשון הירושלמי והתוספתא לפי פירושו, עוד לפי מה שהבאתי לעיל דברי רבנו מפי"ב מהל' תפלה הי"א אין מקום להשגה זו והדברים מבוארים כמ"ש לעיל. ובאמת אפשר גם לומר דהתם ביומא בעובדא דרב ור"ש הרי רב לא שינה כלל ממ"ש לו רב שילא, והוא בעצמו היה מפרש כן קרא גברא לטעמיה וא"ל רב שילא אח"כ ולימא מר קרא תרנגולא עי"ש.

הלכה ד

הרב שלמד ולא הבינו התלמידים לא יכעס עליהם וירגז. פ"ב דאבות ולא הקפדן מלמד הגר"א ז"ל ועי' תענית ח' א' אם ראית תלמיד שתלמודו קשה עליו כברזל בשביל רבו שאינו מסביר לו פנים מאי תקנתיה וכו' ועי' מס' סופרים פט"ז פנים שוחקות לתלמוד פנים מסבירות לאגדה והוא מבואר בכמה מקומות.

אלא חוזר ושונה הדבר אפילו כמה פעמים. עי' כ"מ ועי"ש עובדא דר' פרידא.

וכן לא יאמר התלמיד הבנתי והוא לא הבין אלא חוזר ושואל וכו'. עי' במס' דרך ארץ זוטא פ"ב אם חפץ אתה ללמד אל תאמר על מה שלא שמעת שמעתי וכו' ואם שנו לך ולא שמעת אל תבוש לומר שנו לי (כן הוא הנוסח בבה"ג כת"י רומי ולפנינו בקצת שינוי) אל תשא פנים לעצמך לומר שמעתי ועי' במס' כלה פ"ד ועי' ברכות ס"ג ב' אם נבלת בהתנשא ואם זמות יד לפה המנבל עצמו וכו' ועי' רש"י ז"ל שם ששואל לרבו כל ספיקותיו, ואם זמות שסתמת פיך מלשאול וכו'.

ואם כעס עליו רבו יאמר לו רבי תורה היא וללמוד אני צריך. מבואר שם בדף ס"ב א' בעובדא דר' עקיבא ובן עזאי ובעובדא דרב ורב כהנא ועי' מגלה כ"ח א' שאל רבי את

ר' יהושע בן קרחה וכו' א"ל קצתי בחיי כלומר שכעס עליו א"ל תורה היא וללמוד אני צריך והוא מבואר.

הלכה ה

לא יהיה התלמיד בוש מחביריו וכו'. הוא ממש בהלכה הקודמת כל המנבל עצמו על דברי תורה ופרש"י אע"פ שחביריו מלעיגין עליו ועי' שם ד' ע"א ולא עוד וכו' אני נמלך וכו' ולא בושתי, ועי' נדה כ"ז אחיכו עליה וכו' אמר רב פפא אפילו כי האי מלתא לימא אינש ולא נשתוק קמיה רביה, וזהו מה שאמרו לא הבישן למד שהביא רבנו.

לפיכך אין ראוי לרב לנהוג קלות ראש לפני התלמידים וכו'. הוא כמ"ש בכתובות ק"ג שם נהוג נשיאותך ברמים וכגי' שלנו ברי"ש ופי' בערוך ז"ל פי' לא תזלזל נשיאותך בפני התלמידים אלא נהוג בהם ביד רמה ואמרו באבות ונוח לתשחורת (ועי' מה שפירש בזה רבנו בפי' המשנה וז"ל וכשתהיה עם שחור השיער ר"ל עם צעיר השנים לא תעשה כן אבל תוקיר נפשך עמו ואל תשחק ואל תתגעגע עמו עי"ש) ובשבת ל' ב' כל תלמיד שיושב לפני רבו וכו' הגר"א ז"ל.

כדי שתהא אימתו עליהם. זהו אמרם שם לסוף יתיב באימתא ופתח בשמעתא, ועי' ילקוט יתרו דבר אחר אנכי ה' אלקיך נראה להם הקב"ה פנים זועפות למקרא וכו' כשאדם מלמד את בנו תורה צריך ללמדו באימה פנים בינונית למשנה וכו'.

הלכה ו

ויש לרב להטעות את התלמידים בשאלותיו ובמעשיו שעושה. עי' כ"מ ועי' ברכות ל"ג ועירובין י"ג לא אמר ר' עקיבא אלא לחדד וכו' ושם י"א א' בדיק לן רבא ושאר מקומות הגר"א ועי' במגדל עוז.

ובמעשיו שעושה. עי' מגדל עוז דיש נוסחא ורבה לחדודי לאביי הוא דעביד ועי' חולין מ"ג ב' ההוא ספק דרוסה דאתאי לקמיה דרבה הוי קא בדיק ליה לוושט מאבראי וכו' ורבה נמי לחדודי לאביי הוא דבעי, הרי להדיא במעשים שעשה הגר"א ועי' הגהות מיימוני.

וא"צ לומר שיש לו רשות לשאול אותם בענין אחר. ב"מ צ"ז א'.

הלכה ז

אין שואלין מעומד וכו'. כל זה בתוספתא כמ"ש הכ"מ, אבל עי' בתוס' בכורות ל"ו א' ד"ה עמד השואל שהביאו בשם הירושלמי דנדרים פ' נערה דצריך לעמוד כששואלין דבר הלכה, ואשר על כן העתיק הרמ"א ז"ל בסי' רמ"ו סי"ג דבדבר הלכה צריך לעמוד ור"ל דרק בדבר הלכה צריך לעמוד, ומ"ש בתוספתא דאין שואלין מעומד הוא באגדות

וכדומה, והנה מלבד שמדברי רבנו לא משמע כן דהא כתב סתם ואין שואלין מעומד הנה כבר תמה ע"ז מרן הגר"א ז"ל שם דהרי בהדיא יליף בירושלמי שם מדכתיב ועמדו שני האנשים דשואל הלכות ואגדות צריך לעמוד ועל כרחך דהירושלמי פליג על התוספתא ועי' ש"ך ז"ל שם שכתב דר"ל כאן אחר שבטלה כבוד התורה, והכל למדין בישיבה אין שואלין מעומד והירושלמי קאי בשעה שהיו למדין בעמידה וכבר דחה ליה מרן הגר"א ז"ל שם דאכתי מאי אין שואלין מעומד דמשמע דוקא שאלה (ולפי מ"ש אנחנו שם בהך דלמדין מעומד ובשם התוס' יו"ט ז"ל יש להסיר תמיהת מרן ז"ל, ורק בשאלה אין נשאלין מעומד עי' בזה ואכ"מ) ומה גם לפי מ"ש לעיל בה"ב בדברי רבנו דמקודם חורבן בית שני היו נוהגין ללמוד בישיבה הרי בודאי אין מקום לדברי הש"ך ז"ל דהרי עובדא דר' שמעון בן יוחאי ור' צדוק אחר חורבן הוי וכבר השיגו על הש"ך ז"ל בזה.

ובאמת דברי רבנו תמוהין דלמה פסק כתוספתא אחרי שמצינו בעובדא דבכורות שם וכן בברכות שעמדו ושאלו ואפילו אם נימא שאין חייב לעמוד אלא שמעשה שהיה כך היה אבל עכ"פ הרי מעשה רב שעכ"פ רשאים לעמוד בשעת שאלה ורבנו סתים כתוספתא דאין שואלין מעומד ועי' בצל"ח ברכות שם מחלק בין קושיא לשאלה דדוקא להקשות אין שואלין מעומד אבל לא לשאול וכל הדברים אינם מוכרחים כלל, ולולא דמסתפינא הו"א דפירוש אין שואלין מעומד לאו אשואל קאי, אלא שאין בשעה שהרב עומד, וכמו שאין משיבין מעומד קאי על הרב וכן ולא מגבוה ולא מרחוק הוזכר בתוספתא אבל לתלמיד אין איסור לעמוד כשהוא שואל ואדרבה עוד אפשר שהוא דרך כבוד וכעובדא דברכות ובכורות, ולא פליגי התוספתא והירושלמי כלל, אלא דצ"ב עדיין דא"כ הו"ל לרבנו להביא הך ילפותא דירושלמי דשואלין דוקא כשהתלמיד עומד ויש לישב הדברים.

ואין שואלין הרב אלא בענין שהן קורין בו. וכבר כתב רבנו דין זה לעיל בה"ו ואין שואלין את הרב מענין אחר אלא מאותו הענין שהם עסוקים בו כדי שלא יתבייש, וביאר הכ"מ ואחריו הלח"מ דהתם קאי בנושא אחר, דלא ישאל את הרב אלא באותו נושא שלומדים כמו לדוגמא בהל' שבת אל ישאל בהלכות יו"ט והוא קאמר דאפילו בנושא אחד אם הוא מענין אחר, לדוגמא אם עוסקים בענין הוצאה אל ישאל בפרט אחר מדיני שבת, והוא קשה ההבנה וגם תמוה דלמה כתב תרויהו דלפי"ז בנושא אחר פשוט יותר דלא ישאל וצ"ב ואפשר שאין הענינים שוים, דהתם בה"ו כוונת רבנו באמרו ואין שואלין את הרב אלא מאותו הענין שהם עסוקין בו כדי שלא יתבייש ר"ל שאין לדרוש מאת הרב שילמוד עמהם בענין אחר, וכמו ההוא עובדא דר' מאיר ור' נתן בשלהי הוריות

דאמרו ליה לר' שמעון בן גמליאל ניתי מר ונתני עוקצין, דלא הוי סדור ליה לפי שלא היו עסוקין באותו ענין וזהו שכתב רבנו כדי שלא לביישו מעובדא דהתם, ומה שכתב כאן ואין שואלין הרב אלא בענין שהן קורין בו הוא כעין עובדא דרב ורבי בשבת ג' והוא לשייליה במסכת אחריתא.

ואפשר עוד דכוונת רבנו כאן ואין שואלין הרב אלא בענין שהן קורין בו ר"ל כעין שכתב בפירושו לפ"ה דאבות מ"ז שישאל מה שצריך לשאל בדבר ההוא ולא יבקש מופת למודי בחכמת הטבע ולא טענה טבעית בחכמות הלימודיות וכיוצא בזה עי"ש היטב ועיין היטב באבות דר"נ פל"ז, שואל כענין זה יהודא שנאמר אנכי אערבנו שואל שלא כענין זה ראובן שנא' ויאמר ראובן אל אביו את שני בני תמית, וזהו עוד ענין אחר לגמרי בהבנת הדברים.

ואין שואלין אלא מיראה. דבר זה לא נמצא בתוספתא לפנינו וכן בהעתקת הבה"ג לא נמצא זה (ואפשר מ"ש שם בבה"ג וכן בכת"י רומי עמוד 074 ואין שואלין אלא "במראה", והגיהו דר"ל דהיינו "מאורע" כמ"ש בתוספתא, ולפי"ז בהגהה קלה אפשר לישב שכן היתה גם נוסחת רבנו וצ"ל אלא "ביראה" תחת "במראה") וקשה לומר שמקור הדברים בשבת שהבאנו לעיל כל תלמיד וכו' ואין שפתותיו נוטפות מור וכו' דאין זה ענין לשאלה דוקא וכמ"ש מרן הגר"א ז"ל הבאתיו לעיל גבי אין שואלין מעומד אבל זכיתי בעזהי"ת ומצאתי הדברים מפורשים בתנחומא בהעלותך פיסקא ויאמר ה' אל משה אספה לי, וכשהוא שואל הלכה שואל ביראה וכן הוא במדרש רבה במדבר שם וזהו מקור דברי רבנו הנכון.

הלכה ח

אגדה וקל וחומר נזקקין לק"ו. בספרי הטור הישנים הנוסח אגדה וק"ו נזקקין לאגדה וכן הוא בפרישה ועי' ש"ך סקי"ד החליט כן ובנוסחא הישנה הובאה במעשה רוקח הספרדי ג"כ הכי אבל בדפוס קונשטנדינא כמו שהוא לפנינו וכן הוא בבה"ג מדרש ואגדה נזקקין למדרש, מדרש וק"ו נזקקין לק"ו, הרי דאפילו מדרש דקדים לאגדה, ק"ו קדים ממנו ועי' הגהות מיימוני כאן.

הלכה ט

אין ישנים בבית המדרש וכו'. פ"ב דסוכה כ"ח א' ופ"ג דתענית כ' ב' ופ"ד דמגלה הגר"א ז"ל ועי' תנא דבי אליהו רבה פי"ג לפי שאין לך מדה קשה בעולם כמתנמנם בבית הכנסת ובית המדרש שנא' וכו' עי"ש.

אפילו מי שנתעטש אין אומרים לו רפואה בבית המדרש. עי' לח"מ שהקשה דהא הך תניא נמי הכי של בית רבן גמליאל לא היו אומרים מרפא בביהמ"ד מפני ביטול ביהמ"ד אתיא כבית שמאי דאית ליה התם בהיו יושבין בביהמ"ד והביאו לפניהם אור דכל אחד ואחד מברך לעצמו אבל לבית הלל דאחד מברך לכולם ליתא להא וכן לא הביא הר"י אלפסי ז"ל דהרי הלכתא כב"ה דאחד מברך לכלם עי' מה שהאריך בזה. ובכת"י פריז הובא בדקדוקי סופרים שם וכן הוא בבית נתן הכי גרסינן ת"ר היו יושבין בביהמ"ד והביאו אור לפניהם ב"ש אומרים אחד מברך לכלם משום שנאמר ברוב עם הדרת מלך וב"ה אומרים כל אחד ואחד מברך לעצמו מפני בטול ביהמ"ד של בית רבן גמליאל לא היו אומרים מרפא בביהמ"ד וכו' וכן הוא בפסקי הרי"ד ושם הגי' תניא נמי הכי של בית ר"ג וכו' וא"כ הרי אין מקום לכל הדברים ועי' בתוספתא בפ"ה ג"כ הנוסח הכין הוא ובודאי שכן היה נוסח רבנו והטור.

ועל מה שלא הזכיר רבנו דינא דהביאו לפניהם אור כלל ורק בשו"ע הביאו ופסק כב"ה לפי נוסחא דילן דכן הוא גירסת הרי"ף והרא"ש מכל מקום ויבואר אי"ה בפכ"ט מהל' שבת ועי' בגליון הש"ס ציינו לתוספתא פ"ח דשבת, ושם איתא באמת של בית רבן גמליאל לא היו אומרין מרפא משום דרכי האמורי ורק ר' אלעזר ב"ר צדוק אמר התם שאין אומרין מרפא בביהמ"ד מפני ביטול תורה והדבר צריך תלמוד.

פרק ה

הלכה א

כשם שאדם מצוה בכבוד אביו ויראתו כך הוא חייב בכבוד רבו ויראתו יתר מאביו. מתניתין סוף כריתות כ"ח א' וכן בתלמוד תורה אם זכה הבן לפני הרב, הרב קודם את האב בכל מקום וכו' הגר"א ז"ל ובכת"י אברבנאל הנוסחא כך הוא חייב בכבוד רבו ויראתו ורבו יותר מאביו, והוא נכון.

ואם היה אביו תלמיד חכם פודה את אביו תחלה, וכן אם היה אביו ת"ח אע"פ שאינו שקול כנגד רבו משיב אבידתו ואח"כ משיב אבידת רבו. הנה במ"ש לענין פדיון דסגי אם אביו חכם להקדימו לרבו אף שאינו שקול הסכימו לזה רבותינו ע"פ גרסתם במשנה דב"מ ל"ג, דגבי אבידה גרסי אם היה שקול כנגד רבו, וגבי פדיה הגירסא רק אם היה אביו חכם, והוכיחו מזה דלענין פדיון שאני וסגי בחכם אף שאינו שקול ועי' ט"ז סי' רמ"ב סקי"ט מ"ש בטעמא משום דבזה יש צער הגוף, ויש עוד טעמים אחרים לחלק ביניהם עי' באחרונים, אולם מ"ש רבנו דוכן לענין אבידה סגי בחכם, וכתב להדיא דאע"פ

שאינו שקול כנגד רבו זהו תמוה ועי' כ"מ שתמה ממתני' דאיתא להדיא דאם היה אביו שקול כנגד רבו וזה אינו תימה כלל דגם בבא זו אית דגרסי רק ואם היה אביו חכם וכן הוא לפנינו בגמ' וכן בכמה כת"י אבל עיקר התמיה הוא ממה שכתב רבנו בפי"ב מהל' גזילה ואבידה להדיא פגע באבידת רבו עם אבידת אביו אם היה אביו שקול כנגד רבו של אביו קודמת ואם לאו של רבו קודמת, ולפי"ז הנה מלבד הסתירה הגלויה שבשני המקומות עוד מוכח מזה שהיה לפני רבנו הגי' במשנה שקול כנגד רבו וממילא תמוה גם קושית הכ"מ הראשונה שהרי הוא נגד המשנה, והנה התירוץ דהתם ברבו מובהק וכאן בהל' ת"ת ברבו שאינו מובהק דחה ליה הכ"מ מהא דסיים רבנו לקמן בד"א ברבו מובהק וכו' ולדעת הכ"מ ברבו שאינו מובהק האב קודם אף שאינו ת"ח, ודבר זה אינו פשוט כ"כ ועי' בשטמ"ק לב"מ שם מה שהביא פסקי הרמ"ך וכתב להדיא אם אינו רבו מובהק ושניהם שוין בחכמה של אביו קודמת ואע"פ שלא למדו אביו כיון ששקול כרבו ואם לא היה אביו שקול כרבו של רבו קודם אע"פ שאינו רבו מובהק והוא להדיא דלא כהכ"מ אמנם גם סיום דברי הרמ"ך הם נגד דעת רבנו, דהרי להרמ"ך ברבו מובהק אף שאביו שקול של רבו קודמת וזהו דלא כרבנו, ועי' עוד בפירוש המשנה לסוף כריתות שכתב שאם היה אביו ת"ח קודם לרבו ואפי' היה רבו מובהק רוצה לומר שרוב חכמתו הימנו, מזה משמע ג"כ דס"ל לרבנו דסגי באביו ת"ח אע"פ שאינו שקול גם ברבו מובהק וכפשטות הדברים כאן, והנה הכ"מ הסכים למ"ש בהגהות מיימוני שהוא ט"ס כאן אבל גם דבריו בפי' המשנה שהבאנו מוכיחים כך ועי' בשטמ"ק שם שרוצה ג"כ לישב אבל סוף דבר בא ג"כ לידי כך שרבנו חזר בו.

ועי' להרדב"ז ז"ל בביאוריו לפרק ח' מהל' מתנות עניים ובלשונותיו ח"ב סי' ק"כ מה שרוצה לישב דכאן מיירי שלמדו אביו וא"כ הוא ג"כ רבו ושם בהל' גזילה ואבידה שלא למדו אביו כלל והאריך ליישב הדברים, וכמה הם דחוקים ומ"ש דמסתמא סמך רבנו עצמו על מה שכתב בפ"א דחייב האב ללמדו תורה ועי' קדושין ל"א נראה שסתם אב מלמד את בנו תורה וכן הוכיחו מזה התוס' בפסחים ק"ח, וגם בגזילה ואבידה מיירי בסתם אב. והרב לח"מ המציא דבר מושכל מאד, ואינו במשמע במה שהבאנו מפי' המשנה גם הוא דבר חדש בלי מקור, והיה נראה לי להעיר ולומר, דהרי באבידה איכא לאו דלא תוכל להתעלם והנה אם פגע באבידת אביו ורבו אם הדין דרבו קודם, הנה אם החזיר אבידת אביו ולא אבידת רבו אפשר דעובר על לאו דלא תוכל להתעלם ועל עשה דהשב תשיבם, ואע"ג דמקיים מצוה ומשיב אבידה אחרת, אבל הרי לא נתחייב בה כי אם באבידת רבו שהיא קודמת, ולפי"ז אפשר דרבנו אשמועינן הכא דין חדש,

דנהי נמי דאם היה אביו ת"ח כיון שאינו שקול כנגד רבו, של רבו קודמת כמ"ש בהל' גזילה ואבידה, אבל מ"מ אם השיב אבידת אביו רשאי ולא עבר בזה על לאו דלא תוכל להתעלם ועל עשה דהשב תשיבם, וזהו שאמר רבנו משיב אבידתו ואח"כ אבידת רבו ר"ל דרשאי גם לעשות כן אבל אין זה במשמע, מלבד דעצם הדין מסופקני בו, אין זה מדרך רבנו כידוע.

אבל נראה לי פשוט, דבודאי היתה לרבנו במתניתין דב"מ גי' הרי"ף ז"ל אם היה אביו חכם שקול כנגד רבו אבל רבנו מפרש דתרי בבי נינהו, חדא דאם היה אביו חכם שלו קודם, או אף אם לא היה אביו חכם אבל שקול כנגד רבו, דהלא אף ברבו שרוב חכמתו ממנו מ"מ אפשר דאינו ת"ח דהרי כללא איכא איזהו ת"ח ומ"מ אף שאינו ת"ח מ"מ מחויב בכבודו משום כבוד רבו, ולפי"ז יש לפנינו במשנה ב' דינים האחד אם האב חכם אף שאינו שקול כנגד רבו, אבל מכיון שהוא ת"ח והרי הוא ג"כ אביו שלו קודם לשל רבו והם המה דברי רבנו בפי' המשנה שאם היה אביו ת"ח קודם לרבו ואפי' היה רבו מובהק ור"ל אף שרבו ג"כ ת"ח, ודבר זה הוא משום כבוד התורה של האב, ויש עוד דין היכא שאין שניהם ת"ח אז בעינן שיהיה האב שקול כנגד רבו ובאם לאו כבוד רבו עדיף, ולפי"ז כמה מדויקים הדברים דהתם בגזילה ואבידה לא הזכיר רבנו כלל דאם היה אביו חכם, אלא אם היה אביו שקול כנגד רבו, ור"ל דשניהם אינם ת"ח של אביו קודם ואם לאו של רבו קודם דהא אין כאן כבוד התורה של אביו, וכבוד הרב עדיף מכבוד האב, ואלו הכא בהל' ת"ת בכבוד תורה איירי, וקמ"ל בבא ראשונה של המשנה דאם היה אביו ת"ח אף שאינו שקול כנגד רבו של אביו קודמת והדברים ישרים בלי קמט.

ואין לך כבוד גדול מכבוד הרב ולא מורא ממורא הרב. (ובכת"י אברבנאל ולא מורא יותר ממורא הרב, ובדפוס קונשטנדינא ואין לך כבוד מכבוד הרב ולא מורא ממורא הרב) **אמרו חכמים מורא רבך כמורא שמים**. ביאור הדברים עי' בפרישה סי' רמ"ב ומ"ש עליהם הט"ז ז"ל שם.

כל החולק על רבו וכו' וכל העושה מריבה עם רבו וכו' וכל המתרעם על רבו, וכל המהרהר אחר רבו וכו'. ד' מימרי שם בסנהדרין ק"י, וחולק על רבו מפרש רבנו להלן, ועושה מריבה פירש"י ז"ל תגר וקטטה לפטפט נגדו בדברים, ומתרעם הוא שאמר על רבו שנוהג לו מדה כבושה ומדת אכזרית, ומהרהר הוא שמחפה עליו דברים ואין זה אלא מחשבה בעלמא אלא דבור, כדיליף מקרא דוידבר העם באלקים ומשה ובעיקר הדרשה כבר עמדו עליה דאין לנו למימר הכי ודילמא מעשה שהיה כך היה שדברו באלקים ומשה, ועי' למהר"א אלפנדרי שכתב דסמך הדרשה, ע"פ דרשתם ז"ל הובאה בילקוט

בשלח ויאמינו בה' ובמשה וכו' כיוצא בו וידבר העם באלקים ומשה אם באלקים דברו ק"ו במשה ללמדך שכל המדבר ברועה ישראל כאלו מדבר במי שאמר והיה העולם. וזהו יסוד דרשתם ז"ל, אבל ראה זה מצאתי לרבנו הרמ"ה ז"ל בנימוקיו לסנהדרין שם שכתב, שנא' וידבר העם באלקים ומשה, וכי תעלה על דעתך שישראל מהרהרין אחר שכינה, אלא מתוך שהרהרו אחר משה, מעלה עליהן הכתוב כאלו דברו בשכינה, דבר אחר אי ס"ד דאחר שכינה הרהרו למה להן להרהר אחר משה, כלום מתרעמין על העבד שעשה מצות רבו עכ"ל.

הלכה ב

איזהו חולק על רבו זה שקובע לו מדרש ויושב ודורש שלא ברשות רבו וכו'. כמ"ש בפ"ד דברכות כ"ז ב' והחולק על ישיבתו של רבו והיינו בכה"ג הגר"א, וכוונתו ברורה ליישב השגת הרמ"ך שהביא הכ"מ מנין לו לרבנו איסור קביעת מדרש בחיי הרב וזהו מה שציין דכאן מבואר להדיא דחולק על ישיבתו של רבו. ועי' רש"י סנהדרין שם כתב ג"כ חולק על ישיבתו, והוא מוכרח דאל"כ אלא שהוא סתם חולק הרי זה בכלל עושה מריבה עם רבו, ועי' תוס' גיטין פ"ד ב' ד"ה ר' יוחנן ותוס' ב"ק קי"ז וסוכה מ"ד א' ד"ה והא ועי"ש שכתבו להדיא דר' יוחנן לא היה בעל ישיבה בעוד שחזקיה קיים ועי' בפסקי תוס' גיטין שם שהתלמיד אין לו להיות בעל ישיבה בעוד שרבו קיים, ועי' ב"ח כאן מה שהאריך בכל זה, ובאמת הרי א"א להיות באופן אחר דהרי בודאי רשאי התלמיד לחלוק על רבו בדין מן הדינים אם יש לו ראיות וכמ"ש הרמ"א ז"ל בסי' רמ"ב וכל הש"ס מלא מזה שנחלקו על רבותיהם ועי' מרן הגר"א ז"ל שם שציין להא דקידושין מ"ב אמר רב נחמן אמר שמואל וכו' ואם הגדילו יכולין למחות, ורב נחמן דידיה אמר אם הגדילו אינם יכולים למחות וכו' וכן רבי עם ר' שמעון בן גמליאל, ועי' יומא מ"ג ב' ר' יוחנן אפילו לרבו לא ציית דאמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יהוצדק שחיטת פרה בזר פסולה ואני אומר כשרה וכדומה הרבה, ולהורות הרי אסור אפילו היכא שאינו חולק על רבו ובעל כרחך דהיינו קביעת מדרש, והלימוד ע"ז מקרא דבהצותו על ה' הוא ע"פ יסוד דרשתם ז"ל שקיבץ ר"נ ראשי סנהדראות ולמד בדין טלית שכולה תכלת וכן בית מלא ספרים, ועי"ש אין ויקח אלא לשון משיכת דברים רכים שמשך כל גדולי ישראל והסנהדראות אחריו, או כמ"ש הב"ח ז"ל שם שעיקר מחלקותם הרי היתה על ההתנשאות והשררה שהיה לו למשה לבדו וכמ"ש בסוף כי תשתרר עלינו שגם הם היו רוצים להחזיק בשררותו, מזה אתה למד שמי שלוקח לו שררה והתנשאות של רבו דהיינו שקובע לו מדרש כמו

רבו הוא הנקרא חולק על רבו וכו' ותדע שהרי אפילו בדיקת סכין של שחיטה שאינה הוראה כלל אסור משום כבודו של רבו וכו' וכל שכן לקבוע מדרש.

ואסור לאדם להורות בפני רבו לעולם. דייק רבנו לכתוב לעולם דר"ל דאפילו באקראי וכמ"ש לקמן הגר"א ז"ל ור"ל דביותר מג' פרסאות הרי מותר באקראי אבל בפני רבו אסור אפילו באקראי, ואפשר עוד לומר דכתב כן רבנו ללמדנו דאפילו בקיבל רשות מרבו אסור להורות בפניו והוא כמ"ש התוס' בפ"ק דסנהדרין שם וכן משמע מעובדא דאביי בכתובות שם והביאה הכ"מ דהרי אביי בודאי היה לו רשות להורות דהא לא לעבוד איסורא, ומ"מ לא אסתיעא ליה מלתא ולהכי כתב דאסור להורות בפני רבו לעולם, ולפי"ז קובע לו מדרש שאני מהוראה דקובע לו מדרש דטעם האיסור משום שררות, וזה אסור דוקא כשיושב ומלמד שלא ברשות רבו אבל ברשות אפשר דמותר אפילו בעירו משא"כ להורות כמ"ש משום דלא מסתיעא מלתא ולא מהני רשות, אלא היכא דהוא בריחוק ג' פרסאות ומצאתי להגאון ראשון לציון שכתב כן.

הלכה ג

היה בינו ובין רבו י"ב מיל וכו' מותר להשיב וכו' בד"א בדבר שנקרה מקרה וכו' אבל לקבוע עצמו להוראה וכו' אסור. עי' כ"מ ולח"מ ועי' בדברי רבנו בפ"כ מהל' סנהדרין ה"ט, והנני מוכרח להאריך קצת בדברים כדי לברר שיטת רבנו אל נכון. הנה בברייתא דסנהדרין ה' מבואר דתלמיד אל יורה אלא א"כ היה רחוק מרבו ג' פרסאות, ומשמע דחוץ לג' פרסאות שרי להורות בלי שום חילוק אם נטל רשות מרבו אם לא וכן מוכח שם מעובדא דתנחום בריה דר' אמי דאמרו ליה לאו ר' מני דמן צור איכא הכא ותניא תלמיד אל יורה אלא א"כ היה רחוק מרבו ג' פרסאות, הרי להדיא דאי הוי חוץ לג' פרסאות הוי שרי. אבל מצינו סתירות לזה, דבעירובין ס"ג איתא דרב המנונא לא אורי בחרתא דארגיז בשני דרב הונא משום דרבו הוי, ור"ה היה רחוק ממנו יותר מג' פרסאות כמו שכתבו בתוס' שם וכן רבינא דסר סכינא בבבל וא"ל תלמיד חבר אנא, הא בלא"ה היה אסור והרי בבל רחוקה היתה ממקומו של רב אשי, וכן מהא דפריך שם בסוגיא ארבא דאמר בפני רבו חייב מיתה שלא בפני רבו אסור ואינו חייב מיתה, ופריך מתלמידו של ר' אליעזר שנתחייב מיתה חוץ לג' פרסאות, משמע הא מאיסורא לחוד לא הוי קשה כלל, והוא תמוה דהא חוץ לג' פרסאות שרי לגמרי ואתקשאי בה רבוותא ז"ל והנה לפנינו שלש שיטות בדבר.

שיטת התוס' והרא"ש ז"ל לחלק בין תלמיד גמור לתלמיד חבר דבתלמיד גמור כל תוך ג' פרסאות חייב מיתה משום דכל תוך ג' פרסאות חשוב כאלו הוא בפניו ממש וחוץ

לג' פרסאות איסורא איכא ולא חיוב מיתה, ובהכי קאי כל הנך עובדא שהבאנו, דלהכי לא אורי רב המנונא אף חוץ לג' פרסאות וכן בתלמידו של ר' אליעזר איכא איסורא גם חוץ לג' פרסאות משום דתלמידים גמורים היו וכן ברבינא אי לאו דתלמיד חבר הוה, היה אסור, אבל בתלמיד חבר תוך ג' פרסאות רק איסורא איכא ולא חיוב מיתה, וחוץ לג' פרסאות שרי לגמרי, וזהו מאי דתניא בבריתא דתלמיד אל יורה אלא א"כ היה רחוק מרבו ג' פרסאות היינו בתלמיד חבר דוקא, כן בעובדא דתנחום בריה דר' אמי שם תלמיד חבר הוה ולכן חוץ לג' פרסאות הוי שרי להורות, ואפשר גם דתלמיד גמור הוי, אלא דהוי ליה רשות מרבו, ורשות לא מהני אלא חוץ לג' פרסאות אבל לא לתוך ג' פרסאות וכ"כ גם הרמ"א ז"ל בחד לשנא דתנחום רשותא הוי נקיט מרביה ואפ"ה במקום רביה לא עי"ש היטב.

והרשב"א ז"ל בתשובותיו סי' קי"א השיג עליהם וכתב ואין דרכם מחוור בעיני, דא"כ לא הו"ל לתנא למסתים לישניה ולמימר תלמיד אל יורה אלא א"כ רחוק ג' פרסאות דמינה משמע דכל תלמיד קאמר דתלמיד סתם לא משמע תלמיד חבר אלא הו"ל למתני תלמיד חבר אל יורה וכו' ועוד דהא רבה בר בר חנה ורב תלמידי רבי הוו ולא תלמידים חברים ואפ"ה אמרינן התם בסנהדרין דכי נחתו לבבל שקלי רשותא מרבי, ואמרינן התם כיון דגמירי למה להו רשותא, ופרקינן משום מעשה שהיה וכו' באותה שעה גזר רבי תלמיד אל יורה אלא א"כ נטל רשות מרבו, דאלמא אי לאו גזירתו של רבי הוי שרי אפילו בלא נטילת רשות, ואשר על כן דעתו ז"ל וכן הביא בשם הראב"ד ז"ל, דבאמת חוץ לג' פרסאות שרי לכל תלמיד להורות מדינא והחילוק בין בפניו לשלא בפניו דבפניו ממש או בעירו חייב מיתה ושלא בפניו היינו בתוך ג' פרסאות דומיא דמחנה ישראל איסורא איכא ולא חיוב מיתה, וזהו מיסוד הדין אולם כשגזרו אח"כ דתלמיד אל יורה משום מעשה שהיה, אסור אף לאחר ג' פרסאות בלי נטילת רשות, אולם אם יש לו רשות מרב אחר סגי ורשאי להורות, ובתוך ג' פרסאות לרבו לא מהני רשות רב אחר ובפניו גם חייב מיתה עד שיטול רשות מרבו (ומשמע מדבריו ז"ל דמהני רשות אף בפניו) ולפי"ז צ"ל בעובדא דתנחום בריה דר' אמי שהיה לו רשות מרב אחר ולהכי אי הוי חוץ לג' פרסאות הוי שרי.

והכי משמע לי גם שיטת הרמ"ה ז"ל בלישנא קמא שם שכתב בעובדא דתנחום בריה דר' אמי וז"ל איכא למימר דהאי מעשה קודם גזירה הוה, אבל לאחר גזירה אפילו שלא במקום רבו לא עד שיטול רשות מרבו הרי להדיא דס"ל דמעיקר דין מורה הלכה בפני רבו הוי שרי בחוץ לג' פרסאות, (אלא שבאמת קשה קצת דהא בימי רבי כבר גזרו בהא

ורבה בר בר חנה הרי כבר הוצרכו לנטילת רשות, ואיך אפשר שבימי תנחום בריה דר"א דר' מני מצור הוי רביה עדיין קודם גזירה הוי, אמנם בירושלמי פ"ו דשביעית ובמדרש רבה ויקרא פ"כ שם איכא חלופי גברא ושם אחר).

ורבנו בחר לו שיטה אחרת בכל זה, ולדעתו ז"ל עיקר החילוק הוא בין הוראה ע"פ מקרה ובין קובע עצמו להוראה דתוך ג' פרסאות אסור להורות אפילו אם שאלו אדם דבר הלכה במקרה, משא"כ חוץ לג' פרסאות שרי להשיב אם נשאל במקרה וזהו מה שאמרו תלמיד אל יורה אלא א"כ רחוק מרבו ג' פרסאות, ר"ל במקרה, אבל לקבוע עצמו להוראה אסור אף ברחוק מג' פרסאות ולהכי לא אורי רב המנונא בשני דרב הונא רביה, קאי על הוראה בקביעות, וכן בעובדא דרבינא דסר סכינא בקביעות עשה כן ולהכי אצטריך לטעמא דתלמיד חבר אנא, הא אי לא"ה היה אסור לעשות כן ועובדא דתנחום בריה דר' אמי במקרה היה וכדמוכח מלישנא דאקלע, ולהכי חוץ לג' פרסאות הוי שרי (ועי' בירושלמי פ"ו דשביעית ה"א כהדא תנחום וכו' שאלין ליה והוא מורה וכן הוא במדרש רבה ויקרא פ"כ ובתנחומא אחרי, ומלשון זה משמע שלא היה במקרה כי אם משיב לכל שואל שהזכיר רבנו לקמן, ואפשר שזוהי עובדא אחרת, והיא היתה קודם גזירה דרבי וכמ"ש הרמ"ה ז"ל הבאתיו לעיל ועי' בביאור דברי רבנו לפי דעת מרן הגר"א ז"ל לקמן אולם לא ידעינא למה צריכין לזה כלל, והרי שפיר אפשר לומר דהוי בקביעות, והיה לו רשות, אלא דלא מהני רשות בתוך ג' פרסאות) והנה לפי"ז על כרחך צ"ל לדעת רבנו בעובדא דרב ורבה בר בר חנה, דנטלו רשות מרבי ופריך עלה כיון דגמירי למה להו רשותא, דנטלו רשות על הוראה שלא בקביעות, משום דבחיי רבי לא קבעו עצמם להוראה בבבל וירדו לבבל רק לפי שעה (וכדמוכח מסוגיא דרשות שנטלו בארץ ישראל לא היה מהני לבבל ואמרו שם רבב"ח אתא לקמיה דר' חייא הרי דחזרו לא"י וקבעו ישיבתם בבבל אחרי מות רבי, אלא שאע"פ כן הרי הורו הוראות בהיותם שמה כמבואר באגרת דרב שרירא גאון ז"ל ולהכי נטלו על זה רשות ולהכי הקשו בגמ' שם כיון דגמירי למה להו רשותא, אבל אי הוו קבעי עצמם להוראה בודאי היו צריכים לנטילת רשות מעצם הדין). והנה הלח"מ ז"ל הקשה לשיטת רבנו מתלמידו של ר' אליעזר דפריך בעירובין שם על רבא דס"ל דשלא בפניו אינו חייב מיתה, ומשמע דאיסורא בודאי איכא, ולדעת רבנו בחוץ לג' פרסאות ליכא איסורא באקראי והלח"מ נראה לו דוחק לומר דהתלמיד קבע עצמו להוראה, ולא ידענא למה לא נימא שבכלל הורה הלכה בפניו הוא שהורה בקביעות.

אבל לפי"ז צריך ביאור, הא דגזרו בימי רבי דתלמיד אל יורה אלא א"כ נטל רשות מרבו מטעם התקלה שיצאה מהוראת התלמיד שגבלו עיסתם בטומאה, אהיכי קאי הך גזירה

ואמאי גזרו אם בתוך ג' פרסאות הרי גם בלא הך גזירה אסור להשיב אפילו באקראי מעצם הדין דמורה הלכה בפני רבו והוא משום כבוד הרב, ובחוץ לג' פרסאות בקביעות הרי ג"כ אסור מדינא לשיטת רבנו, והא דחוץ לג' פרסאות דמותר דוקא באקראי הותר, ועל כרחך לומר שגזרו לאסור אפילו חוץ לג' פרסאות אפילו באקראי משום תקלה וכמ"ש לעיל דרב ורבה בר בר חנה נטלו רשות להורות שלא בקביעות ובעו רשותא משום הך גזירה דרבי, ולפי"ז איך כתב רבנו דבהיה רחוק מרבו י"ב מיל ושאל לו אדם דבר הלכה מותר להשיב ולא התנה כלל שיהיה לו רשות ודוקא בהוראה בקביעות כתב דבעי רשות אבל לא באקראי ואמאי והרי על זה היתה גזירת רבי תלמיד אל יורה ומצאתי להגאון תורת חיים ז"ל שעמד לתמוה כן ונשאר בתימה.

והנה דברי רבנו עצמו היה אפשר לישב ולומר, דגזירת רבי הרי היתה משום מכשול, ולא משום כבוד הרב, ולפי"ז הרי אפילו אם מת הרב, שמטעם כבוד הרב היה רשאי להורות, מ"מ אסור להורות משום גזירה דרבי וזאת היתה הגזירה, וזהו מה שכתב רבנו לקמן ולא כל מי שמת רבו מותר לו לישב ולהורות בתורה אלא א"כ היה תלמיד שהגיע להוראה ור"ל שאע"פ שאין כאן עוד משום כבוד הרב, מ"מ אסור בלי נטילת רשות משום גזירה דרבי ומשום תקלה דמי בצעים ומ"מ לא גזרו אלא היכי שמורה בקביעות וקובע עצמו להוראה אבל בהוראה במקרה לא גזרו ע"ז כלל, ולהכי לא בעי רבנו שיטול רשות בהוראה במקרה חוץ לי"ב מיל ובעובדא דתלמידו של ר' אליעזר בקביעות הואי ולהכי אף שהיתה קודם גזירה דרבי מ"מ איסורא איכא מעצם הדין ובעובדא דתנחום, אף שהיתה אחר הגזירה, אי היתה במקרה לא בעי רשות חוץ לג' פרסאות, ואי בקביעות הואי היה לו רשות מרבו, אלא דלא מהני רשות בתוך ג' פרסאות, והיה ניחא הכל.

אבל מה נעשה, לעובדא דרב ורבה בר בר חנה, דלפי מ"ש לא קבעו עצמם להוראה, ומטעם זה אמרו בגמ' אי דגמירי למה להו רשותא, ואלו הוו קבעו עצמם להוראה, הא היו צריכים לרשות מדינא אף בחוץ לג' פרסאות לשיטת רבנו, וא"כ מאי אמרו דמשום גזירה דרבי נטלו רשות, והרי גם גזירה דרבי, לא היתה כי אם בקבעו עצמם להוראה, אבל לא אם עשו כן במקרה, וא"כ מוכח מזה דאף בהוראה במקרה איכא גזירה דרבי, וא"כ שוב קשה על רבנו דלמה כתב ברחוק י"ב מיל דשרי להשיב במקרה גם בלי רשות, ותיפוק ליה משום גזירה דרבי דאסור.

ואשר על כן נראה ברור דמטעם זה כתב מרן הגר"א ז"ל בביאוריו לשו"ע שם וז"ל ושם אמר רב ורבה בר בר חנה לא היו יכולין להורות בלתי רשות ומפרש הרמב"ם דשם בקביעות כעובדא דרב ורבב"ח ועל זה אמרו באותה שעה גזרו וכו' ור"ל דגזירת רבי

תלמיד אל יורה בלי רשות היתה על הוראה בקביעות, ומצד עיקר הדין דמורה הלכה בפני רבו, הנה חוץ לג' פרסאות הוי שרי, וע"ז היתה גזירת רבי ומשום התקלה שיצאה וצ"ל דאע"פ שרב ורבב"ח לא נשארו אז בבבל ושבו לארץ ישראל עד זמן רב אחרי מות רבי, מ"מ קבעו עצמם להוראה בבבל וכמ"ש רב שרירא גאון ז"ל שהבאנו בימי רבינו הקדוש ירד רב לבבל והורה איסור והיתר והלכות בנהרדעא, ולפי"ז ס"ל לרבנו שפיר דבהוראה במקרה לא בעי רשות כלל בחוץ לג' פרסאות אבל לפי"ז תגדל התימה אצלי מתלמידו של ר' אליעזר, דפריך בגמ' שם אליבא דרבא דס"ל דשלא בפני רבו איסורא איכא ולא חיוב מיתה, ולמה נתחייב התלמיד מיתה כשהיה חוץ לג' פרסאות ומשמע דאי לאו חיוב מיתה הוי ניחא שפיר, ותמוה דהרי בחוץ לג' פרסאות גם איסורא ליכא וכקושית הלח"מ והרי לפי דעת מרן א"א לישב דאותו תלמיד הורה בקביעות דמאי בכך, והרי תלמידו של ר"א היה ובחייו וזמן רב קודם גזירת רבי, והיה מותר מצד הדין להורות גם בקביעות חוץ לג' פרסאות.

אבל ראה זה מצאתי קושית הלח"מ ז"ל כתובה על ספר תשובת הרשב"א ז"ל שם וז"ל והא דלא אקשו ליה לרבא התם בעירובין ממעשה של תלמידו של ר' אליעזר אלא משום דנתחייב מיתה אפילו ברחוק שלש פרסאות, דלכאורה שמעית מינה דלא הוי קשיא להו מינה אלא משום דלרבא בכי הא אינו חייב מיתה הא לאיסורא פשיטא לכולהו דאסור ואפילו רחוק ממנו שלש פרסאות, לא היא אלא משום דהתם מימרא דרבא לא אתפרשה בהדיא שלא בפניו כמה ועוד דאפילו נתפרשה מכ"ש קא פריך דאפילו רחוק ממנו שלש פרסאות אסור וחייב מיתה ע"כ, והכי מתיישבין גם דברי רבנו ושיטתו לדעת מרן הגר"א ז"ל.

ולפי"ז לפי דברי מרן הרמב"ם והראב"ד והרשב"א ז"ל בחדא שיטה אזלי דמעיקר הדין דכבוד הרב מותר להורות חוץ לג' פרסאות אפילו לקבוע עצמו להוראה אלא שבזה נחלקו דלשיטת רבנו גזירת רבי היתה רק על הקובע עצמו להוראה, והא שכתב רבנו אלא א"כ נטל רשות מרבו לאו מעיקר הדין דמורה הלכה בפני רבו הוא, אלא משום גזירת רבי, ולשיטת הראב"ד והרשב"א ז"ל גם להורות באקראי אסור אחר גזירת רבי שלא להורות בלי רשות רבו, ומשום גזירה דרבי בודאי אסור להורות גם אחר מות רבו, וגם מהני רשות רב אחר לזה גם בחייו, להורות חוץ מג' פרסאות, וכן היא גם שיטת הרמ"ה ז"ל שהבאנו.

ויש לבאר עוד קצת דהנה לפי מה שבארנו הנה בראית סכין של שחיטה דכל האיסור לראות במקום רבו הוא רק משום כבוד רבו משום שנראה כנוטל שררה בפניו, וליכא

בזה משום תקלה וגזירת רבי היה צריך להיות מותר בחוץ לג' פרסאות, שאין כאן עוד משום כבוד רבו, ולפי"ז צריך עיון בעובדא דרבינא דסר סכינא ואף שהיה רחוק חוץ לג' פרסאות וכדלעיל מ"מ היה צריך לטעמא דתלמיד חבר אנא, ומוכרח לומר דבעת שגזר רבי אף שהיתה רק משום תקלת דיוק הלשון וגזרו כדי שנדייק עליו שיהא לשונו פתוח עי' רש"י ז"ל ועי' רמ"ה שכתב לדקדק אחריו אם חכם הוא ואם לשונו פתוח כדי שלא יטעו השומעים מ"מ כללו הכל בכלל הגזירה אף מה דלא שייך לזה, ובכלל זה גם ראית הסכין.

וכן נראה במה שכתב בהגהות מיימוני והעתיקו בשו"ע סי' רמ"ב להלכה יש מי שאומר שכל הכתוב בספרים מפסקי הגאונים יכול להורות אפי' בימי רבו ואפילו תלמיד גמור, ועי' למה"ר יוסף הכהן ז"ל שהשיג מהא דאמרו בעירובין שם כגון מגלת תענית דכתיבא ומנחא מהו לאורויי באתרא דרביה ועי' ש"ך שם מה שהאריך בזה ועי' למרן הגר"א ז"ל מ"ש בזה. ולפי מה שנתבאר הנה לשיטת רבנו והרשב"א והראב"ד ז"ל והרמ"ה קשה לכאורה לומר כן, דנהי נמי דליכא הכא משום כבוד הרב, כיון שמורה מתוך הספר, אבל משום גזירה דרבי איכא דהא יכול לבא לידי תקלה ועי' בש"ך שם שהוכיח דמיירי גם בדבר שיש חידוש לשואל, ואפשר לומר דאין זה קביעות להוראה, וזה ניחא לשיטת רבנו אבל להראב"ד ולהרשב"א ז"ל דס"ל דאפילו במקרה ג"כ איכא גזירה דרבי קשה לומר כן וצ"ע ובירור. ואין כאן מקום להאריך יותר.

אסור לו להורות עד שימות רבו. הוא כמ"ש בעירובין שם דרב המנונא לא אורי בשני דרב הונא הגר"א ז"ל וכן הוא בהגהות מיימוני כאן, וכן כתב רבנו לעיל בה"ב ומלמד שלא ברשות רבו ורבו קיים ועי' שם עוד רב המנונא רמי כתיב בלבי צפנתי אמרתך וכתיב בשרתי צדק בקהל רב לא קשיא כאן בזמן שעירא היאירי קיים כאן בזמן שאין עירא היאירי קיים.

הלכה ד

וכל תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה הרי זה רשע שוטה וגס רוח. מרן הגר"א ז"ל ציין לאבות פ"ד ור"ל שהוא בכלל גס לבו בהוראה ועי' היטב בדברי רבנו בפ"כ מהלכות סנהדרין ה"ח.

אלו התלמידים הקטנים שלא הרבו תורה וכו'. סוטה כ"ב א' ת"ר וכו' וקטן שלא כלו לו חדשיו הרי אלו מבלי עולם וכו' מאי קטן וכו' ר' אבא אמר זה תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה, הגר"א ז"ל, והנה לא הביא רבנו כל הסוגיא ועד כמה עד ארבעין שנין וכו' והא דאמרו התם בשוין, ועי' כ"מ האריך, ועי' בתוס' סוטה כ"ב ב' ד"ה בשוין, שפירשו דבשוין

אינו רשאי ורבה, שאני שלא היה כמותו, והנה עי' לרבנו בפ"כ מהל' סנהדרין ה"י ונראה דפסק כאביי דבאתר דאית גבר לא תהוי גבר וכמו שכתוב בגמ' שם לא צריכא בשוין ועי' בדברי רבנו בפ"ג מהל' סנהדרין ה"י ולפי"ז אפילו בשוין אינו מוכח וא"כ אין הפרש בין ארבעים לפחות מארבעים, והטעם שפסק רבנו כאביי עי' במרכבת המשנה ח"ב מ"ש בזה.

(**וראיתי** (בספר שכתב דאחר התקנה דתלמיד אל יורה אם לא נטל רשות מרבו ואפילו דיעבד אין הוראתו הוראה כמבואר בירושלמי פ"ו דשביעית ה"א וא"כ שוב אינו תלוי כלל בשנים אלא ברשות, והא דלא אמרו כן בגמ' שם על רבה, משום דמבית עלי קא אתי ולא סמכינן להו כמבואר בסנהדרין י"ד א' מנין שאין נסמכין לבית עלי וכו', ולדידיה הוי כמו קודם תקנה ולא נהירא, דמלבד שיש לפקפק בכל עצם הדבר, וגם סמיכה ונטילת רשות מרבו להורות לאו חדא מלתא היא ועי' סנהדרין י"ג ב' סמכין ליה בשמא קרי ליה רבי ויהבין ליה רשותא למידן דיני קנסות עוד הרי תלוי דבר זה בגרסאות שיש שאין גורסין רבה כלל כי אם רבא ועי' תוס' ר"ה י"ח דרבא לא הוי מדבית עלי כלל שלא היה כהן עי"ש וגם בלא זה הוא מופרך).

הלכה ה

ואסור לו לתלמיד לקרות לרבו בשמו ואפילו שלא בפניו והוא שיהיה השם פלאי שכל השומע ידע שהוא פלוני ולא יזכיר שמו בפניו ואפילו לקרות לאחרים ששמם כשם רבו כדרך שעושה בשם אביו. דברי רבנו מופלאים וכבר עמדו עליהם כל נושאי כלי רבנו, דלפי סדר הדברים כאן הנה עכ"פ בשם שאינו פלא מותר לקרות לרבו שלא בפניו, ונמצא דיש איזה אופן שמותר לקרות לרבו בשמו שלא בפניו ואלו בהל' ממרים פ"ו כתב רבנו מפורש דדוקא לקרות לאחרים בשמם כשם רבם מותר כשאין השם פלאי, אבל לקרות לאביו או לרבו בשמם אין שום אופן בעולם, ועי' כ"מ ולח"מ ופרישה ונסתבכו הדברים. ומטעם זה ראיתי לחכם אחד שכתב דשיעור לשון רבנו כך הוא ואסור וכו' לקרות לרבו בשמו ואפילו שלא בפניו והוא שיהיה השם פלאי, (ומשמע דאם אינו פלאי מותר להזכיר אפילו בפניו להכי כתב רבנו תיכף) ולא יזכיר שמו בפניו, אבל כמובן לא העלה כלום בזה, והט"ז ז"ל בסי' רמ"ב עמד על שרש הדברים, וכתב להגיה דכך צ"ל ואסור וכו' לקרות לרבו בשמו ואפילו שלא בפניו, ולא יזכיר שמו בפניו ואפילו לקרות לאחרים ששמם כשם רבו והוא שיהיה השם פלאי וכו' ונמצא שדברי רבנו מתאימין לדבריו ז"ל בפ"ו דממרים, וכמובן אלו באנו להגיה בדברי רבנו מה שלא נמצא בספרים אחרים מדויקים כי אם ע"פ קושיא וסתירה כי אז לא מצאנו הלכה ברורה, ועי' להרדב"ז

ז"ל בלשונותיו ח"א סי' ל"ח, וכנראה ברמב"ם אשר לפניו לא היה כתוב כלל והוא שיהיה השם פלאי רק והוא שיהיה השם שכל השומע יודע וכו' וכן היה לפני הלח"מ ז"ל וכן הוא באמת בדפוס ווניציא ישן, וכן הוא בדפוס קונשטנדינא רס"ט, ועמד ע"ז שלא הביא רבנו חילוק של שם פלאי כאן כמ"ש בהל' ממרים, ודעתו ז"ל לפי שרבנו כתב כן ע"פ שיקול דעתו בלי מקור וכמ"ש שם ונראה לי אשר על כן, [כתב טעם זה בסוף החיבור מפני ש]נראה לו הדבר אח"כ, או טעמים אחרים שכתב שם, דרצה לכתוב הדבר אצל כבוד אב ולכלול גם כבוד הרב עי"ש היטב, ולאשר גם מלבד סתירת דברי רבנו כל הענין מסובך מאד, מוכרחים אנו לבארו קצת בעזה"י.

הנה הרב סדר משנה עמד בהא דאמר כלב ליהושע (יהושע י"ד:י"א) וישבע משה ביום ההוא וכו' וכן להלן עודני היום חזק כאשר ביום שלוח אותי משה, הרי דמותר להזכיר שם רבו שלא בפניו ולאחר מותו, והנה באמת דבר זה אפשר לדחות כיון דאמר שם תחלה אתה ידעת את הדבר אשר דבר ה' אל משה איש האלקים וכו' ועוד שם בשלוח משה עבד ה' אותי, לא הוצרך להזכיר כן בכל פעם באותו הדבור עצמו ועי' ב"ח בסי' רמ"ב והביאו הט"ז שם בסקי"ד דא"צ להזכיר מר בכל פעם, וראיה מהא דא"ל אביי לרב דמי וכו' עי"ש הרי מבואר כדברינו וכן צ"ל בהא שאמר יהושע (א') ישבו בארץ אשר נתן לכם משה, והוא ג"כ משום שאמר תחלה שם משה עבד ה', ולהכי אמרו אליו ישראל ג"כ ככל אשר שמענו אל משה אבל מה נעשה בהא דאמר שלמה לשמעי (מלכים א ב׳:מ"ד) את כל הרעה אשר ידע לבבך אשר עשית לדוד אבי וכן שם (ה') בשלחו לחירם אתה ידעת את דוד אבי והנה גם זה אפשר לומר כיון שאומר אבי מותר וכמ"ש הרמ"א ז"ל בסט"ו שם דאם מזכיר ר' מורי פלוני, ועי' למרן הגר"א ז"ל שכן הוא בספרי, היה לכם לומר משה רבנו וכן באביו כשאומר אביו מותר כמ"ש בכמה מקומות אבא חלפתא (שבת קט"ו) וכן יוחי אבא (פסחים קי"ב ומעילה י"ז) וכן לינאי אבא (גיטין י"ד ב) ועי' עוד בירושלמי פ"ד דמגלה היה ר' מנא כד הוי מורי בחברותא הוי אמר כך אמר ר' יונה ועי' בפני משה, ובזה ניחא נמי מה שאמר האלקים אשר התהלכו אבותי לפניו אברהם ויצחק וכן עי"ש בויצא אלקי אברהם ופחד יצחק הוא ג"כ לאשר אמר תחלה לולא אלקי אבי (ומה שאמר ויתן לך את ברכת אברהם צ"ל דבתפלה וברכה מותר, וכן בכמה מקומות וכן בתפלת שלמה במלכים).

אבל מה נעשה באמור הנביאים (מלכים ב ב׳:ט"ו) ויאמרו נחה רוח אליהו על אלישע ואם אפשר שבכבוד אלישע לא היו עוד מחויבים שתלמידים חברים היו ועי' תוס' יבמות נ"ז ב' וכמו כן צ"ל בישוב הדברים שדברו אהרן ומרים במשה ואמרו הרק אך במשה

דבר ה' ואיך אמר כן אהרן שלמד אצלו תורה, ועל כרחך צ"ל דתלמיד חבר היה אבל איך הזכירו כן שם אליהו (ומעובדיה מלכים א' י"ח שאמר גם בפני אליהו הנה אליהו וזה הרי בודאי אסור, אבל מזה אין קושיא שהרי חזר עובדיה רק על הדברים שצוהו אליהו לאמור לאחאב והיה אסור להוסיף על דברי הנביא) וכן ביבמות ק"ה משפחה אחת היתה בירושלים וכו' באו והודיעו את רבן יוחנן בן זכאי וכו' והיו קורין אותה משפחת יוחנן על שמו והא אסור לקרות בשמו שלא בפניו, וגם מה נעשה בפסוקים מפורשים בתורה אשר קנה אברהם את השדה וכן שמה קברו את אברהם וכו' שמה קברו את יצחק וכו' (ומהא דאמר אליעזר עבד אברהם אנכי אפשר ג"כ לומר כיון שאמר עבד שפיר דמי וצ"ע) וכן ביהושע אשר נתן לכם משה בעבר הירדן ושם ככל אשר שמענו אל משה ועוד מקומות הרבה, ועי' להגאון רע"א ז"ל בסי' ר"מ שעמד מהא דברכות י"ח דאמר שמואל בעינא אבא ועוד כמה מקומות אשר מכל זה מוכח דמותר להזכיר שם אביו ושם רבו שלא בפניו, והוא תמוה דהרי מעיקר הלימוד נראה שגם שלא בפניו אסור דהרי בגמ' סנהדרין ק' א' אמרו זה הקורא לרבו בשמו דאמר ר' יוחנן מפני מה נענש גחזי מפני שקרא לרבו בשמו שנא' זאת האשה וזה בנה אשר החיה אלישע וזה הלא היה שלא בפני אלישע.

אשר מכל אלה אחרי נטילת רשות מרבותינו ז"ל הייתי אומר, דהנוסחא הדווקנית בר"מ הל' ממרים שם הכי הוא, אבל השמות שקוראים בהם את העם כגון אברהם יצחק ויעקב, משה וכיוצא בהן בכל לשון ובכל זמן קורא בהן לאחרים ושלא בפניו, (ולפנינו איתא קורא בהן לאחרים שלא בפניו) וכן נמצאת נוסחא זו אלא שפירשוה דר"ל דקורא לאחרים ודוקא שלא בפניו, אבל יראה דתרי דיני קמ"ל רבנו דבשמות שקוראין בהם את העם כגון אברהם יצחק וכו' קורא בהן לאחרים, וכן קורא בהם שלא בפניו ר"ל אפילו לאביו ולרבו וקאי על מה שכתב שם רבנו ולא יקרא שמו לא בחייו ולא במותו ואם היה שמו כשם אחרים משנה את שמם ועל שני הדינים יחדיו כתב וראה לי שאין נזהר בכך אלא בשם שהוא פלא, אבל בשמות שהכל דשין וכו' קורא בהן לאחרים, וגם קורא בהן לאביו ולרבו שלא בפניהם ואין בכך כלום, ובזה סלל לו רבנו המסלה לישב הסתירות שהבאנו בכל זה והא דאמרו חכם משנה שם אביו היינו בשם שהוא פלאי דוקא וכן באביו, ועכשיו נבא לסדור דבריו וציון מקורותיהם ונראה כי אין כל סדק וקמט בכל הדברים.

ואסור לו לתלמיד לקרות לרבו בשמו ואפי' שלא בפניו. נלמד מהא דגחזי שנענש על שהזכיר שם רבו שלא בפניו.

והוא שיהיה השם פלאי שכל השומע ידע שהוא פלוני. ר"ל דשם אלישע היה שם פלאי והכל ידעו שהוא שמו (ואם נסכים לנוסחא שבדפוס ויניציאה וקונשטנדינא שהבאנו ואין כאן תבת פלאי ג"כ אין נפק"מ בדבר כי הכל ענין אחד עם מש"כ בהל' ממרים) אבל שם שאינו פלאי מותר להזכיר והראיה מאברהם ויצחק משה דוד ואליהו אבא בר אבא שהבאנו וכן מדאמר רבי בכתובות ק"ג שמעון בני אע"ג דהוי שם אביו ורבו, ועל כרחך צ"ל משום דכל השמות הללו לא היו פלאי בזמנם ולהכי שרי.

ולא יזכיר את שמו בפניו ואפילו לקרות לאחרים ששמם כשם רבו. ר"ל שהוא ביאור על מה שאמר ולא יזכיר את שמו בפניו דהיינו אפילו לקרות לאחרים וכו' (או דולא יזכיר את שמו בפניו קאי גם על שם שאינו פלאי דבפניו אסור, והא דאמר אדוני משה כלאם הוא כמ"ש האחרונים להשיג על הש"ך שם סקכ"ד דס"ל דדוקא שלא בפניו מותר היכא דאומר רבי ומורי וס"ל דגם בפניו שפיר דמי וראיה מקרא דאדוני משה כלאם, וכן יש להביא ראיה מקרא האתה זה אדוני אליהו בעובדיה) הוא כמו שציינו מחברים רבים וגם מרן הגר"א ז"ל והמרכבת המשנה מפירושם של הגאונים רב שרירא ורב האי גאון ז"ל שהביאם בערוך ערך אביי דשמו היה נחמני והיה קורא לו אביי משום כבוד אביו (דלא כרש"י ז"ל בגיטין ל"ד) ורק רבא שהיה חבירו קראו נחמני וזה בודאי על כרחך לכו"ע לפי שהיה שם פלאי אז דהא גם לשיטת רבותינו בדעת רבנו מותר לקרא לאחרים בשם שאינו פלאי שלא בפניהם, וכמו שפרשו בדברי רבנו, ועי' בדקדוקי סופרים ערובין כ"א אות ק' דריש מרי בר מר דמסמיכות הדרשות שם נראה דהוא מרי בר רב הונא שנזכרים תחלה א"ל רב חסדא למרי בריה דרב הונא בריה דרב ירמיה בר אבא, ולהכי אסמיך ליה הא דאמר רב חסדא דריש מרי בר מר דאי לא"ה אין שום שייכות להך דרשא כאן, וקרי ליה בר מר לפי שר"ח תלמידו של רב הונא, ואף דרב הונא זה אין זה רבו, שהרי זהו רב הונא בריה דרב ירמיה וסתם ר"ה אינו בנו של רב ירמיה (ועי' קדושין מ"ה ב' אפלגו רב הונא ור' ירמיה בר אבא) מ"מ לא רצה להזכיר בשם רב הונא שהיה רבו לפי שאסור לקרא גם לאחרים בשם רבם וצ"ל דגם ר"ה היה שם פלאי לכל הדעות.

ומ"ש רבינו אלא ישנה את שמם אפילו לאחר מותם. כבר ציין מרן הגר"א ז"ל שהרי אביי כשאומר בשם רבה אפילו כשהיה כבר אצל רב יוסף ואח"כ אומר תמיד כדמר, או מר לא אמר הכי, וכן רב מרדכי לרב אשי שרבו מובהק היה ועי' בגיטין נ"ט ושאר מקומות. וכן מבואר בקידושין ל"א שם כי הא דמר בר רב אשי כי הוי דריש בפרקא איהו אמר אבא מארי ולאחר מותו היה שאז ישב בראש, וכן אמרו שם במותו כיצד וכו' עי"ש ובודאי היה כל אלה שמות פלאי בדורם שכל השומע ידעו מי הוא רבי ורב ורב אשי,

ולפי"ז עולים דברי רבנו יפה בכל שיטתו ובלי שום הגה"ה אבל מה אעשה ורבותינו לא ס"ל הכי בדעת רבנו ותפשו בפשיטות דלרבו ואביו שלא בפניו ולאחר מותו אסור להזכיר בשמם אף שאינו פלאי וה' יאיר עיני.

והנה עי' במרכבת המשנה ח"ב דרך ג"כ בדרך חדש ולדעתו בדעת רבנו ושיטתו דיש נפק"מ בין אביו לרבו, דבאביו אסור להזכיר שמו אפילו שלא בפניו ולאחר מותו אפילו כשאומר אבא מארי ר' פלוני משא"כ ברבו דרק שמו לבד אסור אבל כשאומר רבי פלוני מותר ועי' קדושין ל"א שהבאנו לעיל איהו אמר אבא מארי ואפילו אחר מותו, ואלו ברבו כיון שלומד מפי הרבה חכמים לא סגי שיאמר רבי מורי אלא צריך שיאמר רבי מורי פלוני ועי' יבמות ט"ו ב' אמר ר' אלעזר בר צדוק כשהייתי לומד תורה אצל ר' יוחנן החורני וכו' ואח"כ אמר ובאתי והודעתי את אבא ולא אמר אבא מארי פלוני. ומ"ש רבנו **והוא שהיה השם פלאי**. ר"ל שהוא כ"כ מופלא שהכל יודעים מי הוא רבו אע"פ שאינו מזכיר את השם אז אסור שלא בפניו והכונה דומיא דרב בבבל ורבי בארץ ישראל דאסור לומר רבי ר' אבא משום דהכל יודעים מי המה ומכ"ש אם הנוסחא היא כמו בדפוס ווניצא שהבאנו דל"ג כאן פלאי כלל עי"ש בכל אריכות דבריו, ודבריו מופלאים אצלי, דמה יעשה עם כל הני מקראות שהבאנו שקרא שלמה את דוד, וכן באברהם ויצחק ובאבוה דשמואל ואבא חלפתא ויוחי אבא וינאי וכל הנך שהבאתי גם תמוה אצלי דאם יאמר מורי ורבי ויזכיר השם ברבו מותר גם בפניו והראיה אדוני משה שהבאנו שכבר השיגו על הש"ך ז"ל בזה, וכן מה שהבאתי מאדוני אליהו אשר על כן נראה יותר כמ"ש לעיל והבוחר יבחר.

ולא יתן שלום לרבו או יחזיר לו שלום כדרך שנותנין לריעים וכו'. כן פירש"י ז"ל ולהכי הרי תקינו רבנן כדי שאילת שלום תלמיד לרב ולאפוקי מדעת הסוברים דאין תלמיד נותן לרבו שלום כלל, ולמדו כן מהירושלמי דברכות עי' הגהות מיימוני כאן ורא"ש ור"י ועי' רמ"א שם בשם רבנו יונה ועי' למרן הגר"א ז"ל שם שהוכיח ההיפך מזה הירושלמי גופא שהרי ר' יוחנן הקפיד עליו, ועי' להרב פנים מאירות בהקדמתו לח"א האריך לתמוה בזה דהרי כן מבואר להדיא בירושלמי שם הדא אמרה שאדם צריך לשאול במי שהוא גדול ממנו בתורה ועוד מן הדא וכו' ואח"כ מביא הך עובדא דר' יוחנן ור' אלעזר דהוי מיטמר מקמיה ואי הוי איסור לשאול א"כ הוצרך להטמר עי"ש במ"ש ומוכרח כשיטת רבנו.

אלא שוחה לפניו ואומר לו ביראה וכבוד שלום. זהו מ"ש במדרש תנחומא בהעלותך בפסוק אספה לי וכורע לפניו ושואל בשלומו, ובמדרש רבה שם ליתא להך וכורע לפניו אף שכל הענין נמצא שם ג"כ.

ואומר וכו' שלום עליך רבי ואם נתן לו רבו שלום יחזיר לו שלום עליך רבי ומורי. עי' ברכות ג' א' בברייתא שם תמצא להדיא כנוסח רבנו אמר לי שלום עליך רבי, אמרתי לו שלום עליך רבי ומורי הרי דשאני בין נתינת שלום להחזרת שלום והרגיש בזה הגרעק"א ז"ל והנה מרן הגר"א ז"ל ציין להא דסנהדרין צ"ח א' בעובדא דר' יהושע בן לוי, אבל שם מבואר דגם בנתינת שלום אמר לו שלום עליך רבי ומורי וצ"ע, ומצאתי בדקדוקי סופרים בסנהדרין שם מבואר שבכת"י מינכן איתא רק שלום עליך רבי וכן הוא גם ביד רמ"ה שם וכן הוא בכת"י קרלסרוהע ובכת"י פלורנץ עי"ש והוא מבואר כרבנו ועי' להגרעק"א ז"ל בהגהותיו שם שכתב בב"ק דע"ג ב' שאילת תלמיד לרב שלום עליך רבי ומורי וברמב"ם פ"ב ה"ג מהל' עדות תוך כדי דבור כדי שאילת תלמיד לרב ולא הזכיר שיעורו בודאי דסמך על מ"ש כאן בהל' ת"ת דהיינו שלום עליך רבי והא בב"ק מבואר דהשיעור הוא שלום עליך רבי ומורי, ואולי דהיה לו להרמב"ם גי' אחרת וחידוש שלא העירו מזה האחרונים ע"כ, ולפלא אצלי על מרן ז"ל דמדוע לא הזכיר את דברי רבנו בפ"ב מהל' שבועות הי"ז שכתב להדיא בתוך כדי דיבור והוא כדי שיאמר תלמיד לרב שלום עליך רבי ועי' כ"מ ומל"מ שהאריך שם דלמה פסק רבנו דלא כר' יוסי בב"ק שם שסמך עצמו על כמה סוגיות ומה ששיער דאולי היה לו לרבנו גי' אחרת חכם עדיף מנביא ועי' בדקדוקי סופרים ב"ק שם דבכת"י מינכן וכן בכת"י המבורג ליתא שם אלא שלום עליך רבי ועי' בתוס' ובראב"ן ועי' בדברי חמודות ובמעדני יו"ט לפ"ד דברכות סי' ה' אות י' שכתב אבל תלמידי ה"ר יונה כתבו בכל מקום שאמרו כדי שאלת שלום תלמיד לרב אינו ר"ל אלא כדי חזרת שלום תלמיד לרב ונראה דתלוי בחלוף גרסאות דרש"י גורס כגי' גמרא דילן והנותן שלום והמחזיר שלום לרבו וא"כ נתינה וחזרה כי הדדי נינהו ותלמידי ה"ר יונה היה לפניהם גי' הרי"ף ז"ל והמחזיר שלום לרבו עכ"ל ולפי דברי תלמידי ה"ר יונה צ"ל ששלום עליך רבי ומורי הוא השיעור של תוך כדי דבור וצ"ע ועי' בסוגיא דשבועות ל"ב א' עי"ש היטב ואין כאן מקום להאריך יותר, ועוד יתבאר בזה.

הלכה ו

וכן לא יחלוץ תפיליו לפני רבו. הראו כולם מקור הדברים בסנהדרין ק"א ב' וירם יד וכו' שחלץ תפילין בפניו וכן מרן הגר"א ז"ל ציין להתם, אבל התם הרי במלך קאי וצ"ל משום דהרי כתב רבנו לעיל ואין מורא יותר ממורא הרב ועי' יד המלך האריך בזה ועי' תוס' שבועות ל' דאף דמלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול, ובתלמיד חכם כבודו מחול, מ"מ כל זמן דלא מחל חמור כבוד חכם מכבוד מלך ועי' הוריות י"ג חכם קודם למלך ישראל והוא כדברי התוס', אבל באמת מקור הדברים כבר הביא הטור באו"ח סי' ל"ח

מימרא דרבא דאמר אסור לחלוץ תפילין בפני רבו, ומימרא זו לא נמצאת לפנינו בגמ' אבל הוא בשימושא רבה ועי' ב"י שם הביא בעצמו שהוא בשימושא רבה והנה בנוסח השימושא רבה שלפנינו אמר רבא אסור לתלמיד למיחלץ תפילין קמי רביה דכתיב וירם יד במלך ואמר ר' יוחנן שחלץ תפילין בפניו מאי תקנתיה ליכרך דרביה ברישא והדר כרכי תלמידיה והכי עבדו תלמידי דרבן גמליאל, והנה הרב באר שבע עמד לתמוה דלמה לא הביא רבנו דין זה גם במלך אחרי דעיקר הלימוד הוא ממלך ונשאר בתימה אבל בשימושא רבה שהובא בשבלי הלקט הנוסח א"ר נחמן אין תלמיד רשאי לחלוץ תפילין קמיה רביה ולא יותר, וכן היתה נוסחת רבנו, והביא רק מה שמצא כתוב להלכה, ולא הביא לדינא הדרשא דוירם יד במלך לענין מלך ולהכי לא הביא גם היתר לחלוץ אחר רבו, ומה גם לפי מה שהביא מהרי"א ז"ל על שימושא רבה הטעם משום שיש בזה כמורה הלכה בפני רבו כשחולץ שמורה שהגיע זמן שאינו חייב בהן ודבר זה אין לו שייכות למלך כמ"ש הבאר שבע שם בעצמו עי"ש היטב ועי' באשכול הל' תפילין סי' ל' הנוסח שהביא הוא המאמר של השימושא רבה, וגם שם ליתא לילפותא מוירם יד במלך עי"ש, ועי' להרמ"ה ז"ל בסנהדרין שם מ"ש בביאור שחלץ תפילין בפניו דירבעם, ולפי דבריו אין שום שייכות לתלמיד ורב עי"ש היטב.

ולא יסב. הוא בפסחים ק"ח א' לא צריכיתי מורא רבך כמורא שמים, ועי' בסוף פ"ב דמס' כלה.

אלא יושב כיושב לפני המלך. עי' ירושלמי פ"ג דהוריות נביא מכפת ידיו ורגליו ויושב לו לפני כהן גדול ומה טעם שנא' שמע נא יהושע הכהן הגדול אתה ורעיך היושבים לפניך וכו'.

ולא יתפלל לא לפני רבו ולא לאחר רבו ולא בצד רבו. לפנינו בגמ' הנוסחא לא כנגד רבו ולא אחורי רבו וכנגד רבו הוא מ"ש רבנו בצד רבו עי' פירוש רש"י ז"ל ורבנו יונה ז"ל שם אבל מ"ש רבנו לפני רבו כתב מרן הגר"א ז"ל שלמד במכל שכן מלאחריו ומצדו וכ"כ רבינו יונה ז"ל וכנגד רבו אסור נראה שהטעם הוא מפני שמשוה עצמו לרבו וכ"ש אם חוזר אחוריו כנגד רבו שהוא ביזוי יותר עי"ש, אבל לדעתי העניה אין אנו צריכים לזה, ולפי גי' הרי"ף ז"ל הוא להדיא במימרא דרב יהודה אמר רב לעולם אל יתפלל תלמיד לא לפני רבו ולא אחורי רבו וכו'.

וא"צ לומר שאסור לו להלך בצדו. סוף פ"ג דיומא ל"ז א' המהלך כנגד רבו הרי זה בור וכו' דמצדד אצדודי עי"ש.

אלא יתרחק לאחר רבו. בכת"י אברבנאל אלא יתרחק לאחריו והוא ישר כמ"ש.

ולא יהא מכוון כנגד אחוריו. זהו ביאור דמצדד אצדודי שהבאנו.

ולא יכנס עם רבו למרחץ. עי' כ"מ שהביא דבפסחים נ"א שם אמרו דאם רבו צריך לו, כלומר לשמשו, מותר, ולא חש רבנו לכתבו לפי שסמך עמ"ש להלן דהרב המובהק שרצה למחול על כבודו הרשות בידו, ובתשובות מהר"צ חיות סי' ע"א הביא בשם הג"ר שאול קצנלזון ז"ל דרבנו אינו מפרש צריך לו רבו לשמשו, אלא דמפרש ואם רבו צריך לו כמ"ש בב"מ תלמיד וצריך לו רבו ודבר זה הרי הביא רבנו שהרי כתב בד"א ברבו מובהק ע"כ. והנה באמת עי' לרבנו בפכ"א מאיסורי ביאה הט"ז שכתב ולא יכנוס אדם עם אביו למרחץ, ולא עם תלמידו ואם היה צריך לתלמידו מותר, וצ"ל ג"כ דהכונה אם היה תלמיד שצריך לו רבו וכתב שם הדבר ביתר ביאור, ולהכי דוקא בתלמיד, אבל לא באב ובן שצריך לו אביו, אבל באמת נ"ל מלשון רבנו שם שכשם שאסור לתלמיד לרחוץ עם רבו, כך אסור לרב לרחוץ עם תלמידו שלא כתב שם רבנו ולא עם רבו אלא ולא עם תלמידו וע"ז כתב דאם היה צריך לתלמידו מותר, וכאן מיירי בכבוד הרב ולהכי לא כתב כן כאן וסמך על מ"ש בהי"א וכמ"ש הכ"מ.

ולא ישב במקום רבו. עי' כ"מ ולח"מ ומקור דברי רבנו במדרש רבה פרשת פ' בהעלותך ובתנחומא שם וכן הוא בתוספתא פ"ג (ושם חסר לא ישב במקומו) וכן הוא בתורת כהנים הביאו רש"י בפי' התורה איזהו הידור לא ישב במקומו ולא ידבר במקומו ולא יסתור את דבריו.

ולא יכריע דבריו בפניו. דקדק רבנו לכתוב בפניו דוקא בכדי לישב קושית הראשונים ז"ל דלפירש"י ז"ל אם היו חולקין בדברי תורה לא יאמר נראין דברי פלוני והקשה הרמ"ה ז"ל דא"כ היינו ולא יסתור את דבריו ולכן פי' הוא ז"ל שאסור לו לומר גם נראין דברי אבא או רבי, אבל קשה דהרי מצינו בכמה מקומות נראין דברי אבא, ועי' בירושלמי סוטה פ"ב אמר ר' אלעזר נראין דברי ר' אלעזר בן שמוע מדברי אבא ועי' עירובין ל"ב א' אמר רבי נראין דברי מדברי אבא וכבר תמהו ע"ז ועי' צדה לדרך פרשת קדושים ולהכי כתב רבנו דדוקא בפניו אסור אבל גם זה קשה עדיין שהרי מצינו שנחלק ר' עקיבא עם רבותיו ר' אליעזר ור' יהושע בפניהם בפ"ו דפסחים ועי' רדב"ז בתשובותיו ח"א סי' תצ"ה מה שהאריך בכל זה אבל מאן לימא לן דהכא בדברי תורה קאי, ואפשר דבדברי תורה מותר וכמ"ש לעיל בחולק על רבו, שוב ראיתי בשאלתות שאילתא נ"ו שגרסתו ולא מכריעו לחובה והיא שיטה אחרת ועי' מ"ש מו"ר בהעמק שאלה והביא מה שהבאנו לעיל.

ולא ישב לפניו עד שיאמר לו שב. עי' כ"מ שהוא ממדרש רות, וכן הוא בירושלמי פ"ק דכתובות ופ"ק דסוטה, ודבר זה מבואר גם בברכות כ"ז ובבכורות דכשאמר רבן גמליאל

לר' יהושע עמוד על רגלך ויעידו בך, ואח"כ כשהיה כבר ר"ג יושב ודורש מ"מ עמד ר"י על רגליו מפני שלא אמר לו שב, אבל צ"ע מבריתא דהוריות דרק בנשיא אמרו שם ואין יושבין עד שיאמר להם שבו ועי' בירושלמי פ"ג דבכורים ה"ג ואין רשות לאחד מהם לישב וכו' אבל אפילו בחכם ואב בי"ד עושים לו שורה אחת מכאן ואחת מכאן עד שישב במקומו ואז יושבין גם בלי רשות ובנשיא לבד בעינן רשות, ובעובדא דברכות ובכורות הרי נשיא היה ויש חילוק בין לישב לפניו להא דהוריות וצריך עוד בירור.

ולא יעמוד מלפניו עד שיאמר לו עמוד וכו'. בע"ז י"ט אמר לו רבי נתת לי רשות לעמוד וכן הוא במסכת דרך ארץ רבה סוף פ"ד ופ"ה.

אלא נרתע לאחוריו ופניו כנגד פניו. ביומא נ"ג שם בר' אלעזר דהוי גחין וברבא כד הוי מיפטר מרב יוסף עי"ש.

הלכה ז

וחייב לעמוד מפני רבו משיראנו מרחוק מלא עיניו עד שיתכסה ממנו. עי' כ"מ מברכות ל"ג וביומא נ"ג שהבאנו כד הוי בעי ר' יוחנן לסגויי הוי גחין קאי ר' אלעזר אדוכתיה עד דהוה מכסי ר"י מיניה ובשיעור מלא עיניו הביא הש"ך סק"ח בשם הסמ"ק שהוא כמלא רוס עיניו רס"ו אמות ויש להתבונן בזה, דשיעור זה נאמר לענין פריקה דכתיב בה כי תפגע ואמרו שם בב"מ דראיה שיש בה פגיעה הוא שיעור זה רס"ו אמות אבל ראיה לחוד כמלא עיניו הוא בודאי רחוק יותר. אבל כנראה היה לו להסמ"ק כן בגי' הגמ' ולגרסתנו הוא השיעור כמו שהוא רואה אותו וכדאמרו בגמ' שם באביי מכי חזא אודניה דחמרא דרב יוסף עי"ש.

וחייב אדם להקביל פני רבו ברגל. עי' כ"מ והגהות מיימוני ולח"מ והאריכו בזה המחברים טובא דהרי בלא אזיל ואתא ביומיה מבואר שם בגמ' דאינו מחויב להקביל, ולא חילק רבנו כן והכ"מ כתב דר' אליעזר פליג שם אר' יצחק והוא פלא דהרי בגמ' אמרו שם דלא פליגי וגם ר' יצחק מודה בלא אזיל ביומיה. והנה נגלה עלינו אורו הגדול של רבנו חננאל ז"ל בר"ה ט"ז וזה גרסתו בסוגית הגמ' שם, אמר ר' יצחק חייב אדם להקביל פני רבו ברגל, שנאמר ויאמר מדוע את הולכת אליו היום, לא חודש ולא שבת מכלל דבחודש ושבת בעי לקבולי אפיה ומקשינן והא ברגל אמרנו, ופרקינן אם רבו שרוי במקום קרוב לו חייב להקביל פני רבו בכל חודש ושבת ואם הוא במקום רחוק חייב להקביל ברגל ע"כ. (וע"פ דברי ר"ח אלו מיושבים כל קושיות הנודע ביהודה והטורי אבן בסוגיא שם עי' עליהם) הרי לפנינו להדיא דאית לי' לר' יצחק דחייב להקביל פני רבו אפילו בריחוק מקום ולא אזיל ואתא ביומיה, ולפי"ז על כרחך צ"ל דר"י פליג אדר"א

דס"ל דאינו חייב להקביל בריחוק ולא קיי"ל כוותיה, וידוע דרבנו נמשך תמיד אחרי רבנו חננאל בשיטותיו וגירסותיו.

והנה הריטב"א ז"ל בחדושיו לסוכה הקשה דלמה השמיט רבנו דינא דחודש ושבת דמחויב ג"כ להקביל כמו שמפורש בכתוב וכן הקשה בפני יהושע שם ולדברי רבינו חננאל שהבאנו מוקשה עוד יותר דהא אמר כן להדיא דבמקום קרוב חייב לקבולי בכל חודש ושבת אבל באמת לא על רבנו תסוב הקושיא, דהרי הקשו כן בגמ' על ר' יצחק שהזכיר רק רגל ולא חודש ושבת, ותירוץ הגמ' דתלוי בקרוב ורחוק, ולהכי לא הזכיר ר"י רק רגל שהוא חיוב קבוע, משא"כ בחודש ושבת דתלוי כבר בקרוב ורחוק ויכולת האדם לא אמר ע"ז חייב ורק ברגל שהוא חיוב לכל, וכן סתם רבנו (ובחידושי כתבתי דא"צ כלל לומר דרבי אליעזר פליג על ר"י אלא דביאור הגמ' בסוכה שם הוא באופן אחר קצת דהא דא"ל ר"א לר' אלעי אינך משובתי הרגל ר"ל דר' אלעי בא לקבל פני ר"א רבו לרגל ובא לפני הרגל כמובן ממקום רחוק, וא"ל ר"א אינך משובתי הרגל, ר"ל שלא תשבות אצלי ברגל אלא תשוב מיד לביתך ואינך נמנה בין שובתי הרגל כאן וע"ז פריך מדר"י דאמר חייב להקביל פני רבו ברגל ויליף לה מקרא דמדוע את הולכת אליו היום, ומוכח מזה דבחודש ושבת גופיה מחויב לקבולי אפיה רביה ואינו יוצא כלל בקבלת פנים אם ישוב כעת לביתו קודם הרגל, ומשני הא דאזיל ואתא ביומיה וכו' ר"ל דבאזיל ואתא ביומיה אה"נ דמחויב להקביל פני הרב ביום הרגל עצמו, ובלא אזיל ואתא ביומיה שפיר דמי לקבולי אפיה בזמן הרגל ואפילו קודם הרגל כדי שיהיה בביתו ברגל, אבל הכל מודים דבזמן הרגל מחויב לקבל פני רבו, ועי' להגאון ר' יוסף שטיינהרדט ז"ל בספרו זכרון יוסף שתלי לה בפלוגתא דאביי ור' זירא בר"ה ו' אי אשה חייבת בשמחה או דבעלה משמחה, ואי ס"ל דבעלה משמחה אינו רשאי לצאת מביתו בלא אזיל ואתא ביומיה ורבנו ס"ל כר"ז עי' בדבריו בפי"ד מהל' מעשה הקרבנות הי"ד ופ"א מהל' חגיגה ה"א ועי' בלח"מ שם, ולפי"ז אין חשין בין אזיל ואתא ביומיה או לא ולהכי סתם דחייב להקביל פני רבו ברגל) ועי' סדר משנה בכל מה שהאריך ואלו נתפרסמו בימיו דברי רבנו חננאל לא היה מקום לדבריו.

הלכה ח

ואם היה במקום שאין מכירין אותו ולא היו לו תפילין וחש שמא יאמרו עבד הוא אינו נועל לו מנעלו ואינו חולצו. והוא מסוגיא דכתובות צ"ו כמו שהביא הכ"מ ובנוסחא דילן בגמ' שם איתא רק התרת מנעל אבל הרי"ף ז"ל בפ"ק דקדושין העתיק מימרא דר' יהושע בן לוי כל מלאכה שהעבד עושה לרבו תלמיד עושה לרבו חוץ מהתרת מנעל

והנעלת מנעל וכן הוא נוסח רבנו, וכן הוא הגי' בתוס' רי"ד ז"ל שם, ועי' בילקוט משפטים הביא דרשת המכלתא שש שנים יעבוד שומע אני כל עבודה במשמע ת"ל לא תעבוד בו עבודת עבד מכאן אמרו לא ירחוץ לו רגליו ולא ינעול לו סנדליו, ולא יטול לפניו כליו לבית המרחץ וכו' ת"ל ובאחיכם בני ישראל אבל בבנו ותלמידו רשאי (ובתורת כהנים בהר שרשאי בבן חורין) וזהו יסוד מאמר ריב"ל דרשאי לעשות בתלמידו כל מלאכות אף שנאסרו בעבד עברי ורק בכנעני הותרו (אם לא היכא שחש שמא יאמרו עבד הוא) וזהו כוונת ר' יוחנן בכמה מקומות מאן וכו' מובילנא מאניה בתריה לבי מסותא, שר"ל שבעבד עברי אינו רשאי לעשות כן אבל בתלמידו שרי ור"ל דמאן דמתרגם לי הנני תלמידו (ועי' לרבנו פ"א מהל' עבדים ה"ז שהיתה גרסתו דכל בן חורין מותר ועי' כ"מ שם שהביא הנוסחא כמו שהבאנו לעיל דבנו ותלמידו מותר וכתב דרבנו למד מזה דה"ה לכל בן חורין ולא דק בזה שכן היא הנוסחא בתורת כהנים) אבל צ"ע למה דוקא אינו נועל לו מנעליו דהרי לפי"ז ה"ה שלא יוליך כליו אחריו לבית המרחץ וכדומה המנויים שמה, שהוא ג"כ סימן עבדות באתרא דלא ידעיה וצריך התבוננות.

הלכה ט

ראה רבו עובר על דברי תורה אומר לו למדתנו רבנו כך וכך. עי' כ"מ ומקור הדברים בברכות ט"ז ב' למדתנו רבנו שאבל אסור לרחוץ כשראוהו לרבן גמליאל רוחץ בלילה הראשונה שמתה אשתו וכן בכל הנך המבוארים במשניות שם.

וכל זמן שמזכיר שמועה בפניו אומר לו כך למדתנו רבנו. סנהדרין צ"ט ב' דיתיב קמיה רביה ונפלה ליה שמעתתא בדוכתא אחרינא ואמר הכי אמרינן התם ולא אמר הכי אמר מר, וזהו שאמרו בפ"ק דמ"ק ז' ב' ובחגיגה י"ד ב' למדתנו רבנו אע"פ שלא למדו ממנו זה וכן בסנהדרין ק"א א' למדתנו רבנו כי אין אדם צדיק בארץ ומקרא הוא.

ואל יאמר דבר שלא שמע מרבו עד שיזכיר שם אומרו. עי' כ"מ דהוא מ"ש ר' אליעזר בברכות כ"ז והאומר דבר שלא שמע מרבו ומקור דברי רבנו עי' בירושלמי ברכות פ"ב א"ל הכא ר' מאיר יתיב ודרש ואמר שמעתתא משמיה דר' ישמעאל ולא אמר שמעתא משמיה דר' עקיבא א"ל כולי עלמא ידעין דר"מ תלמידיה דר"ע הרי להדיא דכשאומר משם רבו א"צ להזכיר שמו וכשאומר דבר שלא שמע מרבו מזכיר שם אומרו הגר"א ז"ל.

וכשימות רבו קורע כל בגדיו עד שהוא מגלה את לבו וכו'. עי' כ"מ ולח"מ כאן מה שהאריכו לישב דברי רבנו ממה שתמהו עליהם הראב"ד והרמב"ן ז"ל בתורת האדם שער הקריעה, ובפ"ט מהל' אבל הי"א האריכו ג"כ ועי' להרב מרכבת המשנה ח"ב בפ"ה מהל' תענית מה שהביא כל התמיהות בדברי רבנו כאן ובהל' אבלות והאריך בישוב

כל הדברים על מכונם, ודעת רבנו בשיעור מגלה את לבו ר"ל שקורע את כל הבגדים שעליו זה כנגד זה, אבל השיעור הוא טפח, אלא דלא סגי בבגד אחד כמו בשאר כל המתים. ולפי"ז הרי מעובדא דשמואל דקרע על רב תליסר אצטלא וכן ר' יוחנן על ר' חנינא במו"ק כ"ד מוכח כרבנו דעד שיגלה את לבו ברבו, ומ"ש לא הישוו לאב ואם אלא לאמו ר"ל לאפוקי שלילה דרשאים לשוללם וללקטן עי"ש היטב ולפי שאין עיקר הדברים כאן יתבארו אי"ה במקומן.

ואינו מאחה לעולם. ברייתא שם כ"ו.

בד"א ברבו מובהק שלמד ממנו רוב חכמתו. כר' יוחנן דאמר הלכה כר' יהודה ואע"ג דר' יוסי פליג וס"ל דאפילו לא האיר עיניו אלא במשנה אחת, ור"י ור' יוסי ס"ל לר' יוחנן גופיה בעירובין דהלכה כר' יוסי (ומטעם זה פסק אבי העזרי כרב ששת דס"ל כר' יוסי הביאו המרדכי פ' ואלו מגלחין ועי' במס' כלה בגמ' סוף פ"ב אתמר הלכתא כר' יוסי עי"ש) דהרי אמרו דר' יוחנן לא אמר כן אלא דוקא היכא דלא אתמר הלכתא לא כמר ולא כמר, והכא הרי סתם משנה כר' יהודה, לפי מאי דמפרש ר' יוחנן מאי חכמה רוב חכמתו ועי' באר שבע בהוריות מ"ש בזה, ועי' בסנהדרין כ"ז ב' גבי ר' מאיר ור' יוסי ה"מ היכא דלא סתם לן תנא כר"מ הכא סתם לן תנא כר"מ עי"ש ועי' בירושלמי הוריות אתא ר' אבהו בשם ר' יוחנן הלכה כמי שהוא אומר כל שרוב תלמודו הימנו ולמה לא פתר לה כר' יהודה אית תנוי תני ומחליף ולהכי אמר רק הלכה כמי שאומר ולפי"ז אין קושיא כלל מהך כללא.

אבל אם לא למד ממנו רוב חכמתו הרי זה תלמיד חבר. כן הוא גם שיטת רש"י ז"ל בעירובין ס"ג א' ועי' רשב"ם ב"ב קנ"ח ב' ד"ה תלמיד חבר שיטה אחרת בזה, ועי' רמ"א סי' רמ"ב ס"ד.

אבל עומד מלפניו וקורע עליו וכו'. עי' כ"מ שהוא מב"מ ל"ג והנה רש"י ותוס' והרא"ש ז"ל כתבו שם דתלמידי חכמים שבבבל דין רבו מובהק להם, דאל"כ בלא"ה חכם הכל קורעין עליו אבל דעת הרמב"ן ז"ל כדעת רבנו, וכי תימא מאי רבותא משום דעל חכם אינו קורע אלא על הגדול ממנו וכן בלעמוד לפניו אבל ברבו שאינו מובהק אפילו בקטן ממנו, עי' בריטב"א ז"ל שהביא כן בשם הרמב"ן והאריך בזה ועי' בשטמ"ק הביא הדברים והביא בשם הרמב"ן להיפך עי"ש.

הלכה י

וכל ת"ח שדעותיו מכוונות וכו'. עי' כ"מ שציין לאבות פ"ה, ועי' באבות דר"נ פל"ז, הלימוד ממשה ומחברי איוב עי"ש והוא אע"פ שלא למד ממנו כלום.

הלכה יא

ואע"פ שמחל חייב התלמיד להדרו ואפילו שמחל. כפל רבנו הדברים, והכונה דאפילו אם מוחל גם ההידור מ"מ חייב התלמיד להדרו, ולכאורה צ"ב מנין לו לרבנו הא, והרי מקור דבריו הוא מעובדא דרבא דאקפיד על רב מארי ורב פנחס בני רב חסדא דלא קמו מקמיה אע"ג דדלי להוא כסא וכן רב פפא דאקפד על ר' יצחק בריה דרב יהודה שם, משום דאפילו הכי הידור בעו למיעבד ליה, ושם הרי אקפדו על זה, ומנין שאף בשעה שמוחל גם ע"ז שחייב לעשות הידור וצ"ל דס"ל לרבנו דאם אינו עושה הידור הוא בגדר בזיון, וראיה לזה דהרי אמרו בתורת כהנים ובמדרשים שהבאנו לעיל איזהו הידור שאמרה תורה והדרת פני זקן שלא יעמוד במקומו ולא ישב במקומו וכו' ואמרו בפ"ז דמס' דרך ארץ זוטא איזהו מכבד וכו' ואיזהו מבזה לא ישב במקומו וכו' הרי דאם אינו עושה הידור בכלל בזיון הוא, וזהו טעמם דרבא ודר"פ דאקפידו על שלא עשו להם ההידור והרי הם מחלו על כבודם, ובעל כרחך דזהו בזיון ובזיון אין הרב יכול למחול ועי' בשו"ע סי' רמ"ב סל"ב לא משמע כן, ויהיה בזה דעת רבנו כדעת הראב"ד ז"ל דאף שהרב יכול למחול על כבודו אבל לא על בזיון והוא משום דלגבי בזיון שוב לאו תורה דיליה הוא ואינו יכול למחול, ואף דרבנו ס"ל באבידה בזקן ואינו לפי כבודו דרשאי להחמיר על עצמו אף דזהו בגדר בזיון וכבר ראיתי למחברים שרוצים לתלות שיטת הראב"ד ז"ל לענין בזיון בפלוגתא זו, ולדעתי אין דין זה שייך למבזה כבודו בשביל כבוד שמים וקיום מצוה, והארכתי בזה במקום אחר לתרץ קושית הטורי אבן ז"ל על שיטה זו מהא דאמרו בקדושין ל"ב ברב הונא דקרע שיראי באפי בריה וקאמר ודלמא רתח וקא עבר על לפני עור, ומשני דמחיל ליה ליקריה הרי דיכול למחול גם בזיון, אבל אכ"מ יותר.

הלכה יב

וצריך אדם להזהר בתלמידיו ולאוהבם שהם הבנים המהנים לעוה"ז ולעוה"ב. עי' בירושלמי ברכות פ"ב ה"ח תלמידיה דבר נשא חביב עליו כבריה, ועי' ויקרא רבה פי"א ופתיחתא דאסתר רבה, ועי' בספרי ואתחנן שהבאנו בריש ההלכה כשם שהתלמידים קרוים בנים כך הרב קרוי אב עי"ש היטב.

הלכה יג

התלמידים מוסיפין חכמת הרב ומרחיבין לבו. עי' כ"מ ועי' חגיגה י"ד א' וחכם זה תלמיד המחכים את רבותיו.

פרק ו

הלכה א

כל ת"ח מצוה להדרו. ר"ל ואע"פ שהוא יניק עי' כ"מ הטעם שפסק רבנו כר' יוסי הגלילי ועי' תוס' ר"י הזקן ז"ל בקדושין שם ועוד ראיה ברורה מעובדא דר' חמא בר ביסא בכתובות ס"ב ב' דקם מקמיה דר' אושעיא, הרי עביד עובדא כריה"ג.

ואע"פ שאינו רבו. הוא ממ"ש שם בקדושין ל"ג ב' בעובדא דר' אילעי ור' יעקב בר זבדא דחליף ואזיל ר' שמעון בר אבא קמיהו וקמו מקמיה א"ל חדא דאתון חכימי ואנא חבר וכו' הרי להדיא דאי לא"ה שפיר עבדי דקמו מקמיה והרי לא היה רבם, ועי' שבת ל"א ב' ר' סימון ור' אלעזר הוו יתבי חליף ואזיל ר' יעקב בר אחא א"ל חד לחבריה ניקום מקמיה דגבר בר אורין הוא עי"ש וכן כמה עובדי ומזה הוכיח הר"ן ז"ל ג"כ דקי"ל כר' יוסי הגלילי, דאל"כ כיון דקי"ל כאיסי בן יהודה א"כ אין נפק"מ בחכמה כלל ולמה אמרו בכמה מקומות לקום מפני חכם הגר"א ז"ל, ועי' פסחים קי"ג ב' ומנין היודע בחבירו שהוא גדול ממנו אפילו בדבר אחד שחייב לנהוג בו כבוד ועי' בתוס' שם דהוא בשלא למד ממנו עי"ש אבל דעת רבנו היראים בסי' ל"ו ובחדש סי' רל"ג דבחכם שאינו רבו אינו מחויב להדרו מדאורייתא אלא מדרבנן (ואין סתירה לדבריו מכל מה שהבאנו דאפשר רק מדרבנן הוא) ודייק כן מדאמר אביי לא שנו אלא ברבו שאינו מובהק אבל ברבו מובהק מלא עיניו ש"מ דעכ"פ רבו בעינן, והביאו ג"כ הסמ"ג ודחה ראיותיו, ועי' ריטב"א בחי' לקדושין כתב ג"כ והא דאמרינן ברבו שאינו מובהק שעומד מלפניו ד' אמות קשה לי דתיפוק ליה דהוי ת"ח והרא"מ היה מדקדק מכאן שאין חיוב עמידה בפני ת"ח מדאורייתא אלא מדרבנן כדאמרינן באלו הן הלוקין ואין זה נכון אלא דבתלמידו אפילו הן שווין או גדול ממנו חייב לעמוד בפניו דאלו מדין ת"ח היה פטור וכדאמרן ע"כ, ויש עוד שיטה אחרת הביאה רבנו ירוחם בנתיב ג' ח"ה וז"ל וכתב רמ"ה רבו שאינו מובהק אפילו שלא למד ממנו ואינו זקן וכו' מאחר שגדול ממנו בחכמה וראוי ללמוד ממנו אע"פ שאינו רבו ולא למד ממנו שום דבר חייב לקום מפניו ולנהוג בו כבוד כתלמיד לרבו שאינו מובהק ואם אינו גדול ממנו בחכמה אם למד ממנו שום דבר צריך לנהוג בו כבוד ולקום מפניו ואם לא למד ממנו שום דבר אינו חייב לקום מפניו ומיהו הידור צריך לעשות לו שנאמר ואת יראי ה' יכבד ע"כ, ונראה דרבנו חולק גם ע"ז וס"ל דיש חיוב מדאורייתא להידור כל ת"ח.

ומאימתי חייבין וכו'. עי' לקמן בה"ו.

הלכה ב

אין עומדין מפניו לא בבית המרחץ וכו'. עי' כ"מ ולח"מ אהא דלא הזכיר רבנו דדוקא בבתי גואי, ועי' מרכבת המשנה ח"ב דעתו בדעת רבנו דדוקא בבית החיצון שהכל עומדין שם לבושים ושם מותר להרהר בדברי תורה שם צריך לעמוד משא"כ בבית האמצעי ולא הוצרך רבנו לבאר דבחיצון חייב לקום עי' בפ"ג מהל' ק"ש דאפילו ק"ש קורא שם, ובאמצעי נראה דאסור בק"ש לדעת רבנו ועי' לח"מ נדחק שם, ועי' בהגהות הגאון רד"ל ז"ל לקדושין ולא ראה הדברים כמו שהם, ואין להאריך עוד ועי' ש"ך סק"ג מ"ש דבבית האמצעי צריך לעמוד כיון דיש שם שאילת שלום, ויותר הו"ל למימר דהא פסק בסי' פ"ד דרשאי להרהר בתורה שם, והרי אמרו בגמ' שם ה"נ מסתברא דאמר ר' יוחנן בכל מקום מותר להרהר וכו' הרי דתלוי במקום שמותר להרהר וצריך תלמוד בכל זה, ועי' לח"מ דאין חילוק בין חכם לרבו מובהק בזה, אבל יש חולקים עליו עי' בספר ארבעה טורי אבן וס"ל דדוקא בסתם חכם אבל ברבו מובהק שהקימה בכלל מורא רבו הוא ולא בכלל הידור לחוד מחויב לעמוד גם באלו המקומות וכן בעלי אומנות דלקמן עומדין לפני רבם המובהק ולהכי הביא רבנו דינים אלו בפרק זה דעסוק בדיני חכם ולא בפרק הקודם בדין רב מובהק, ויש לי בזה אריכות קצת אכ"מ.

ואין בעלי אומנות חייבין לעמוד מפני תלמידי חכמים. בגמ' איתא אין בעלי אומנות רשאין לעמוד ועי' כ"מ מה שכתב בזה ועי' בשו"ע סי' רמ"ד אין בעלי אומנות חייבין וכו' ואם הוא עוסק במלאכת אחרים ורוצה להחמיר על עצמו לעמוד מפניו אינו רשאי, והמה ב' פירושי התוס' שם ובחולין נ"ד ב' ורבנו נקיט הכא רק דינא דאינו חייב לעמוד משום דיליף מהידור שאין בו חסרון כיס, ובמלאכת אחרים פשוט דכיון שאינו מחויב בשל עצמו אסור בשל אחרים ולא הזכיר רבנו האיסור שאין כאן מקומו כלל והוא משום לתא דגזל, ועי' בתוס' ר"י הזקן ז"ל מה שהאריך בזה גם בדעת רבנו, אבל לקמן בה"ח בתלמיד שיושב לפני רבו דהאיסור הוא משום שלא יהא כבודו גדול מכבוד שמים נקיט רבנו איסורא, אבל עי' מ"ש לקמן בה"ח שם דדעת רבנן קדמאי דגם שם אין איסור אלא שאינו חייב וכן תפס הרמ"א והב"ח ז"ל בשיטת רבנו ועי' ש"ך והגר"א ז"ל שם וצ"ב עוד.

שנא' תקום והדרת מה הידור שאין בה חסרון כיס אף קימה שאין חסרון כיס. עי' לח"מ שתמה, דהא בגמ' אמרו להיפך מה קימה שאין בה חסרון כיס אף הידור שאין בה חסרון כיס, וקימה מהידור ילפינן שאין בה ביטול מלאכה ועי' במרכבת המשנה ח"ב מה שהאריך לישב הדברים, ועי' תוס' בחולין נ"ד ב' ורא"ש ור"ן ז"ל שם כתבו ג"כ כדאמרינן בקדושין מה הידור שאין בו חסרון כיס (ולפנינו בתוס' תיקן מהר"ם ז"ל להיפך) ועי'

בקרית ספר להמבי"ט ז"ל כתב ואע"ג דבגמ' פ"ק דקדושין איפכא אמרינן מה קימה שאין בה חסרון כיס אף הידור שאין בו חסרון כיס, התם לאפוקי שלא יהדרנו בממון הוא דאמר הכי ויליף הידור מקימה שאין בהם חסרון כיס, אבל הכא לית אתא למילף אלא לבעלי אומנות דאין חייבין לקום בשעת מלאכתן והכא בקימה איכא חסרון כיס ובהידור ליכא חסרון כיס כדאמר בגמ' ולהכי יליף קימה מהידור שאין בהידור חסרון כיס בשעת מלאכה ע"כ, ויש לי עוד דרכים בזה, ואין כדאי להאריך יותר.

הלכה ג

אין ראוי לחכם שיטריח את העם וכו' והחכמים היו מקיפין והולכין וכו'. הוא בגמ' דילן, ועי' תוס' רי"ד הביא בשם מדרש ילמדנו והוא לפנינו במדרש תנחומא בהעלותך א"ר אבא הכהן בר פפא כשהייתי רואה סיעה אחת של בני אדם הייתי מהלך בדרך אחרת שלא להטריח עליהם וכו' וכשאמרתי דברים לפני ר' יוסי בר זבידא אמר לי צריך אתה לעבור לפניהם ויהיו רואין אותך ועומדין מפניך ואתה מביאן לידי יראת שמים וכו' אבל מתוך סוגיא דידן לא משמע הכי ואפשר לומר ע"פ הירושלמי פ"ג דבכורים ה"ג דמקשי שם על ר' אלעזר דס"ל דרק פעם אחת ביום מחויב לעמוד מפני זקן, לא כן תני ר' שמעון בן אלעזר מנין לזקן שלא יטריח ת"ל זקן ויראת מאלהיך על דעתיה דר' יוחנן ניחא על דעתיה דר"א לא יקום כל עיקר רבי יעקב בר אחא בשם ר' לעזר דלא יחמי סיעתא דסבין ועבר קומייהון בגין דיקומון לון מן קמוי, ועי' פני משה שם, הרי מבואר בירושלמי דדרשא דזקן ויראת קאי על היכא דמכוון בגין דיקומון, אבל כשרואה סיעה של בני אדם א"צ למנוע עצמו ואדרבה ראוי שיעבור לפניהם, וזה מה שאמרו במדרש שהבאנו, אבל בגמ' דילן לא ס"ל כן דהא אמרו אפ"ה לא נטרח עי"ש, ומ"מ דברי רבנו צריכים ביאור קצת דהביא שתי הקצוות דאין ראוי לחכם שיטריח את העם ויכוון עצמו להם כדי שיעמדו מפניו, וזהו כמ"ש בירושלמי, ואח"כ כתב הצד השני אלא ילך בדרך קצרה ומתכוון שלא יראו אותו ואפשר דבאופן הראשון גם איסורא איכא מדרשה דויראת וזה שאמר אין ראוי והחלק השני זהו דרך החכמים, וצ"ב, גם ראיתי מי שמפרש בירושלמי דהביאור שלא יטריח לזקנים דוקא ואכמ"ל.

הלכה ד

רוכב הרי הוא כמהלך וכו'. עי' כ"מ דהוא בעיא דאפשטה וכן אמר לעיל באביי דמכי הוי חזי לאודניה דחמרא דרב יוסף דאתי הוי קאים וכן באידך עובדא דא"ל לאו אדעתין.

הלכה ו

הרואה חכם אינו עומד מפניו עד שיגיע לו לארבע אמות. כדיליף שם ל"ב ב' לא אמרתי קימה אלא במקום שיש הידור ולא ממקום רחוק.

וכיון שעבר יושב. וכן כתב רבנו לעיל בה"א, ועי' לח"מ ובהגה"ה מה שעמד ע"ז, ומרן הגר"א ז"ל כתב דלא היתה בגי' רבנו כאן וכיון שעבר ד' אמות, וציין שכן הוא בילקוט, ולפי"ז הוא מתאים למ"ש בירושלמי פ"ג דבכורים ה"ג לזקן ד' אמות עבר ישב לו, אבל באמת אפילו אם היה כן לפני רבנו בנוסח הגמ' כמו שהוא לפנינו ג"כ לא קשה דבודאי צ"ל דמה שאמרו כיון שעבר ד' אמות גבי חכם הכוונה כיון שכלו הד' אמות דהא רק מלפניו בעי ד' אמות משא"כ באב בי"ד דמלפניו עומד כמלא עיניו על כרחך כיון שעבר ד' אמות הכוונה ד' אמות מאחריו, ועוד דהרי לא יפלוג ר' אבהו על הברייתא בהוריות דמפורש להדיא כשחכם נכנס אחד עומד ואחד יושב והרי אפילו כשנכנס לבית המדרש דינא הכי. ועי' מרכבת המשנה ח"ב ישב ג"כ כעין זה.

ראה את הנשיא עומד מלפניו וכו' או עד שיתכסה מעיניו. עי' כ"מ אבל בקדושין וכן בהוריות ליתא להא עד שיתכסה מעיניו ועי' בירושלמי פ"ג דבכורים שהבאנו ושם איתא כהן גדול משהוא רואהו ועד שהוא יכסה ממנו, וכבר הרגישו דמאי ענין כ"ג לכאן, והעירו דקאי על נשיא, ובאמת יליף לה בירושלמי ג"כ ממשה והיה כצאת משה האהלה יקומו כל העם וכו' ובש"ס דילן בקדושין יליף מהא לנשיא דמחויב לעמוד עד שישב. ואפשר דרבנו יליף נשיא מרב מובהק שכתב לעיל בפ"ה ה"ז שמחויב לעמוד עד שיתכסה ממנו, ושם בארנו מקור הדברים ביומא נ"ג עי"ש.

הלכה ז

חכם שנכנס כל שיגיע לו בארבע אמות עומד מלפניו אחד עומד וכו'. הוסיף רבנו כל שיגיע לו בד' אמות עומד מלפניו מה שלא נזכר בברייתא אבל הוא מדלעיל ה"ו דהרי לא גרע נכנס לביהמ"ד מרואה אותו בשוק.

בני חכמים ותלמידי חכמים וכו'. עי' היטב בדרישה כאן מה שהאריך בזה ועי' בש"ך סי' רמ"ד סקי"ב.

ואין שבח לתלמידי חכמים שיכנסו לאחרונה. הוא בברכות מ"ג ב' הגר"א ז"ל וכן הוא בתוספתא פ"ז.

בני חכמים בזמן שיש בהם דעת לשמוע הופכין פניהם כלפי אביהן וכו'. בגמ' הנוסח בזמן שיש בהם דעת לשמוע נכנסים ויושבים לפני אביהם, ורבנו דילג את זה ובשו"ע העתיק כנוסח הגמ' ועי' בט"ז שם סק"ט שכתב דהביאור דיש רשות לאביהם לקחתם

אתו עי"ש, דבודאי אינם רשאים לפסוע על ראשי עם קודש אם אין צורך בהם, ולא הזכיר שרבנו לא העתיק זה כלל עי' בזה היטב.

הלכה ח

תלמיד שהוא יושב לפני רבו תמיד אינו רשאי לעמוד מפניו אלא שחרית וערבית בלבד וכו'. עי' בהגהות מיימוני בשם הטור והנה רבנו שינה מלשון הש"ס והוסיף תלמיד שהוא יושב לפני רבו תמיד כנראה היה קשה לו לרבנו קושית התוס' שם דלמה אקפיד רבא לעיל על רב מרי ורב פנחס בריה דרב חסדא דלא קאי קמיה וכן רב פפא שם, ודלמא קמו מפניהם שחרית וערבית ולאו אדעתיה והתוס' שם תירצו דדין זה אינו נוהג אלא בתלמידים הדרים בבית הרב דמסתמא עמדו שחרית וערבית ור"ל דלא יחשדו אותם אבל תלמידים אחרים חייבים לעמוד אפילו מאה פעמים שמא יראה אחר ויחשדם עי"ש, ורבנו מצא לו דרך אחר בזה דדוקא בתלמידים היושבים תמיד לפני רבותיהם והיינו שתורתן אומנתן ועי' שבת י"א מפסיקין לקריאת שמע ומוקי לה דאתאן לדברי תורה דתניא חברים שעוסקין בתורה מפסיקין לק"ש, ולפי"ז צריך לעמוד רק שחרית וערבית וכמו דמפסיק לק"ש ועי' בדברי רבנו בפ"ו מהל' תפלה דגם בזמן הזה איכא תורתו אומנתו ולא הזכיר דוקא כר' שמעון בן יוחאי וחביריו וס"ל לרבנו דר' אלעזר לא פליג כלל על הא דר' אבהו ובת"ח שאינו יושב לפני רבו תמיד מחויב לעמוד בכל שעה, ואפשר שמפני זה השמיט הרי"ף ז"ל דין זה דאינו רשאי לעמוד מפניו אלא שחרית וערבית ולאו משום דס"ל דר' אבהו פליג אלא משום דס"ל דבעינן תורתו אומנתו כרשב"י וחביריו והדברים ארוכים, ולפלא שהרמ"א העתיק הך דינא בסי' רמ"ב וז"ל יש אומרים דאין אדם חייב לעמוד לפני רבו רק שחרית וערבית טור בשם הרמב"ם והרי דין זה לרבנו אינו אלא בתלמיד היושב לפני רבו תמיד ולא בשאר כל אדם ולא הרגישו בזה נושאי כליו, ועי' בירושלמי פ"ג דבכורים ה"ג דאמר התם כן גם בסתם בני אדם דאמר שם עד כמה אדם צריך לעמוד מפני זקן שמעון בר בא בשם ר' יוחנן פעמים ביום ר' לעזר אומר פעם אחת ביום, ואפשר דמטעם זה כתבו כן הטור והרמ"א ז"ל אבל מלשון רבנו ודיוקו לא משמע דס"ל כן וכן הוא גם נגד דעת התוס' שהבאנו וצ"ע בזה.

והנה בפירוש אינו רשאי שכתב רבנו כלשון הגמ' פי' בסמ"ג וכן הוא בתוס' ישנים שם דר"ל דאינו מחויב ועי' בתוס' עמוד א' שם גבי אומנין וכן הוא להדיא בתוס' חולין נ"ד וכ"כ מרן הגר"א ועי' מ"ש לעיל בה"ב דאפשר דרבנו ס"ל דאיסורא קתני וטעמא קא יהיב וכן מורה דקדוק לשונו ששינה ממ"ש בה"ב, ועי' להמהרש"ל ז"ל בביאוריו לסמ"ג תמה ע"ז דכיון שהטעם שלא יהא כבודו מרובה מכבוד שמים בודאי איסורא הוא ועי' ברכי

יוסף יו"ד סי' רמ"ד ס"ח מ"ש בזה ולא הביא דברי מהרש"ל ז"ל ועי' לרבנו ירוחם נתיב ב' ח"ה שכתב אין ת"ח חייב לעמוד מפני רבו אלא שחרית מנחה וערבית בלבד שלא יהא כבודו מרובה מכבוד שמים ומשמע מדבריו דג' פעמים חייב לעמוד כנגד שחרית מנחה וערבית והוא פלא.

הלכה ט

ואפילו החכם שהוא ילד עומד בפני הזקן המופלג בזקנה. מוכח מהא דר' יוחנן ואביי ורבא שם הגר"א ז"ל.

ואפילו זקן כותי (**ובדפו"י זקן גוי**) **מהדרין אותו בדברים ונותנין לו יד לסומכו שנא' מפני שיבה תקום כל שיבה במשמע**. מבואר בדברי רבנו דמפני שיבה תקום כיון דקי"ל כאיסי בן יהודה קאי נמי אעכו"ם וכן הוא גם דעת היראים כל שיבה במשמע פי' אפילו גוי אך שיקיים ז' מצות וכו' אבל אם אינם מקיימים וכו' לא אמר איסי לקום מפניו ולהדרו דכתיב שאת פני רשע לא טוב, להסתכל בפניו אסור לקום מפניו ולהדרו לא כ"ש, וראה זה מצאתי בסמ"ק סי' נ"ב שכתב ור' יוחנן פסק כאיסי על כן טוב ונכון לעמוד לפני כל איש ישראל בן ע' שנה אפילו אינו חכם כלל, מבואר להדיא דדוקא ישראל בעי. ועי' בתוס' קדושין שם ל"ב ד"ה מאי שנא שכתבו דליכא למימר נמי דודאי פליג ואמר זקן אשמאי מהני ואיסי פליג עליה ואומר אפילו סבי דארמאי דהא כל שיבה במשמע קאמר הא לא אשכחן בשום דוכתא דזקן עכו"ם צריך לכבדו ועוד דלקמן קאמר דר' יוחנן הוי קאי מקמי סבי דארמאי ותלי טעמא בכמה הרפתקי עדו עליה ולא קאמר משום דאיסי (ולפי מ"ש בריש הל' ת"ת בשם החינוך לא קשה דזהו הטעם של מפני שיבה תקום עי"ש) עכ"פ מבואר דעת התוס' דמדאוריתא אינו מחויב אלא מטעם כמה הרפתקי עדו עליה וכנראה מדברי רבנו גם לדידיה יש חילוק בזה ואף דסיים כל שיבה במשמע ומפרש רבנו הא דרבא משדר שלוחא ורב נחמן משדר גוזאי זהו הידור דברים ששלח לקדם פניהם, ולפי"ז ר"י דאמר כמה הרפתקאות עדו עלייהו ר"ל דלהכי קם מקמיהו אף דסגי בהידור דברים לחוד משום כמה הרפתקאות דעדו עליהו, אבל אין זה חיוב וקשה להאריך בדברים.

הלכה י

תלמידי חכמים אינם יוצאין וכו' כדי שלא יתבזו בפני עמי הארץ. כ"כ הטעם גם רבינו גרשום מאור הגולה ז"ל וכן הרמ"ה ז"ל ומקורו ביומא פ' בא לו מכאן לת"ח שבני העיר מצווים לעשות מלאכתו וכבר העיר מזה בהגהות מיימוני.

ואין מחייבין אותן ליתן המס בין מס שהוא קצוב על בני העיר, כמו ארנונא, בין מס שהוא קצוב על כל איש ואיש כמו גולגלתא. והנה בדין זה נחלקו רבותינו הראשונים ז"ל הנה הר"ן ז"ל הביא בשם רבינו חננאל וכן דעת הרמב"ן ז"ל והנמוק"י ז"ל, דהא דרבנן פטורי מכל המסים דוקא כשהמלך הטיל על בני העיר לתת כך וכך ואפילו אם הטיל עליהם כפי מנין הגולגלות מ"מ רבנן פטירי אבל אם חייב המלך את כל אחד ואחד לפרוע, אין הצבור מחויבים לשלם בעד הת"ח וראיה לזה מהא דסנהדרין כ"ז דבר חמא קיבל עליו כרגא דרב פפי כולהו שני, הרי דהיה לרב פפי לשלם מס המלך, ולא משכחת אלא באופן זה, והרא"ש ז"ל הביא בשם הר"י מיגאש ז"ל וכן בשם הרמ"ה, דאפילו אם חייב המלך לפרוע לכל יחיד ויחיד מחוייבים הצבור לפרוע בעד הת"ח ודעת הטור וכן הב"י ז"ל שגם דעת רבנו כן הוא מדהביא בפ"ד דמס' אבות תשובת הר"י מיגא"ש ז"ל, ודעתם נוטה שכן דעת רבנו גם כאן ועי' ברמ"א ס"ב ואפילו אם אמר ההגמון שת"ח עצמם יתנו חייב הצבור לתת בעדם ע"כ.

ואנכי בעניי לא זכיתי לדעת מנין להם כן בדעת רבנו ואפילו בדעת הר"י מיגא"ש, דאנו אין לנו בדעת רבנו כאן ולא בדבריו ז"ל בפי' המשנה וכן בדברי הר"י מיגא"ש ז"ל אלא היכא שהמלך מטיל הגביה על הצבור, ולו יהא גם לגבות מכל יחיד ויחיד אין הצבור רשאי לחייב את הת"ח לשלם ואפילו מס הקצוב על כל איש ואיש לפי חשבון הגולגולת אבל אם המלך גובה בעצמו מכל יחיד ויחיד, ואין הצבור גובה, שיהיה הצבור חייב לפרוע עבורם זה לא מצאנו, והרי זה לשון הר"י מיגא"ש ז"ל שמעינן מההוא עובדא דכובס ומדא"ר נחמן עברת מר אדאוריתא וכו' דכל מיני מסים ותשחורת המוטלים על הצבור בין קבועין בין שאינם קבועים אין ת"ח חייבים לסייע בהם את הציבור, הרי להדיא דמיירי באופן שהצבור צריך לשלם והם פטורים מלסייע לצבור וכך המה דברי רבנו בפי' המשנה הקילה התורה מת"ח חוק המלכות מן הארנוניות וכו' וחוקים המיוחדים בכל איש ואיש והם הנקראים כסף גולגלתם יפרעו בעדם הקהל וכן בנין החומות וכו' וכבר הורה רבנו יוסף הלוי לאיש במקום אחד שהיה לו גנות ופרדסים שהיה חייב בעבורם אלפים זהובים ואמר שיפטר מתת בעבורם דבר מכל מה שזכרנו מפני שהיה ת"ח ואע"פ שהיה נותן במס ההוא אפילו עני שבישראל ע"כ. אבל קאי הכל לשלם להצבור וכגון שהמה הם הגובים את מסי המלך, אבל מנין שהצבור צריך לפרוע בעד הת"ח גם כשהמלך גובה מכל יחיד, ונראה דגם הרא"ש סובר כן בדעתם אלא דשיטת ר"ח והרמב"ן והר"ן ז"ל, דהיכא דאמר המלך שיתן כל אחד ואחד כסף גולגולת ומעשר תבואתו אז אפילו אם הצבור גובים מחויבים הת"ח לפרוע חלקם וע"ז הביא

דהר"י הלוי ורבנו והרמ"ה פליגי ע"ז, אלא דלפי"ז צ"ע קצת דלמה היה צריך רבנו מאיר ז"ל שם לתרץ הא דבר חמא דקביל עליה כרגא דרב פפי דכולהו שתא דשלא כדין היו מטילין עליו וכדעובדא דבעו עמי הארץ למירמא דמי כלילא ארבנן והיינו דשקל רב פפי כרגא דבר חמא ולא חש לשוחדא דהוי כמבריח ארי עי"ש והרי אפשר לישב בפשוטו דלא הצבור גבו המס ולהכי היה ר"פ צריך לפרוע ואין מקום להאריך יותר.

וכן אם היתה סחורה לתלמיד חכם מניחים אותו למכור תחלה. עי' כ"מ ועי' תוספתא דמגילה פ"ג איזהו הדור שאמרה תורה והדרת פני זקן וכו' משא ומתן בכניסה ויציאה הן קודמין שנא' ואתן אותם ראשים עליכם, והוא דרשת הספרי שם ואתן אותם ראשים עליכם ראשים במקח, ראשים במכר, ראשים במשא ומתן וכו' עי"ש. ועי' ב"מ ס"ה א"ר חמא טרשא דידי ודאי שרי וכו' דכל היכא דקא אזלו שבקו להו מיכסא ונקיטו להו שוקא ועי' עוד בכמה מקומות וכן לענין בר מיצרא ב"מ ק"ח ולענין אמר נכסי לטוביה כתובות פ"ה ב'.

הלכה יא

עון גדול הוא לבזות את החכמים או לשנאותן וכו' וכן זה שאמרה תורה אם בחוקותי תמאסו מלמדי חוקותי תמאסו. עי' כ"מ ועי' תורת כהנים בחוקותי יש לך אדם שאינו למד ואינו עושה אבל אינו מואס באחרים, ת"ל ואם בחוקותי תמאסו או יש לך אדם וכו' ואינו שונא את החכמים ת"ל ואם את משפטי תגעל נפשכם, ועי' מסכת כלה פ"ג והוי אוהב את התורה ומכבדה מאי אהבה ומאי כבוד אהבה בלב וכבוד במעשים, ובדברים לא והתניא המדבר בתורה ובת"ח אין לו חלק לעולם הבא אימא אף בדברים ועי' מס' ד"א רבה פי"א והשונא חכמים ותלמידיהם וכו' אין לו חלק לעוה"ב וזהו מ"ש רבנו וכל המבזה את החכמים אין לו חלק לעוה"ב אבל בגדר אפיקורסים ס"ל לרבנו שאינו נכנס אלא אלו שמנה רבנו בהל' תשובה ועי' לח"מ שהקשה ובזה מיושב.

הלכה יב

אע"פ שהמבזה וכו' אם באו עדים שבזהו אפילו בדברים חייב נדוי. עי' כ"מ מקור רבנו דאפילו בדברים, והנה כתב רבנו אם באו עדים שבזהו, אבל להלן כתב רבנו בחכם עצמו שמנדה לכבודו וא"צ לא עדים ולא התראה, ועי' להריב"ש ז"ל בתשובה ח"ג סי' ל"ג והובא בב"י סוף סי' של"ד המבזה את החכם בי"ד חייבים לנדותו וכו' אלא שהחכם עצמו יכול לנדותו בלא עדים כל שברור לו והבי"ד אין מנדין אלא בעדים ועי' עוד להרשב"א ז"ל בתשובותיו ח"א סי' קע"ט שכתב אלמא המבזה ת"ח בדברים כמבזה אותן בגופן ובין יש שם עדים ובין אין שם עדים יכול הוא החכם לנדותו לכבוד עצמו וכו'

ובמרדכי סוף הל' נדוי ז"ל וזה הדבר אשר צריך החכם לדעת ולעמוד על נפשו, שאע"פ שמשמתין ומנדין אותו שלא בהתראה מיהו אין משמתין ואין מנדין עד שיודע הדבר בעדים כשרים ובראיה גמורה, דגרסינן ביבמות פ' האשה ההוא גברא דטבע באגמא וכו' א"ל רב לשמואל נשמתיה א"ל לשלח ליה ברישא וכו' קרי ליה עליה דרב לא יאונה לצדיק וכו' הרי לך בהדיא שאין מנדין ואין משמתין עד שיודע הדבר בעדות ובראיה גמורה והביאו גם המהרי"ק ז"ל בשרש צ"ג. ואם כי לא זכיתי להבין ראיתו דבעינן עדים אבל כן הוא בדבריהם ז"ל והרב מהרי"ק ז"ל הוסיף קמחא שהרי פשיטא שאין מלקין בלא עדות כ"ש שאין משמתין דהא שמתא חמירא מנגידא, ועי' להרמ"א ז"ל בסי' של"ד סמ"ג שהביא בשם מהרי"ק ואין צריכין לענין נדוי עדים וראיה ברורה אלא אומד הדעת כאמתת הדברים שהתובע טוען ברי ואז אפילו אשה ואפילו קטן נאמן וכו' ועי' בחו"מ סי' ל"ז, ועי' למרן הגר"א ז"ל שציין מקור הדברים להא דמו"ק י"ז א' ת"ח עביד דינא לנפשיה במידי דפסיקא ליה (וזהו מקורו של הריב"ש ז"ל על הא דכתב רבנו לקמן וכן החכם עצמו וכו' וא"צ לא עדים וכו' והביא הריב"ש ז"ל מהכא ע"פ פי' הראב"ד ז"ל דעביד דינא לנפשיה היינו לנדות במידי דפסיקא ליה) ואמרינן בב"ק קי"ב ב' שליח דבי"ד וכו' ע"כ. ולכאורה המה נגד דעת רבנו, ודוקא חכם עצמו א"צ עדים וכן שליח בי"ד נאמן ע"ז לנדותן בלי עדים אבל לא אחרים ועי' במהרי"ק שם מ"ש בשליח בי"ד ועי' בש"ך שם סקצ"ו אם יש שם עדים שכתב ולפעמים א"צ עדים כשרים אלא אפילו אשה או קטן או קרובים נאמנים וכו' צ"ע טובא שהרי לכו"ע זה אינו אלא לחכם עצמו אבל לא לענין שינדוהו אחרים דעסיק ביה.

ומנדין אותו בי"ד ברבים. ר"ל שהרי רק בנשיא ואב בי"ד אמרו דאין מנדין אותן בפרהסיא וכמ"ש רבנו לקמן בפ"ז ואפילו לת"ח לא ס"ל לרבנו דאין מנדין אותו בפרהסיא וכן הוא לקמן בדברי רבנו דרק אסור לקפוץ מהרה ולנדותו ורק בחכם וזקן כתב שהוא כמו אב בי"ד ועי' ב"י שם ובמ"ש שם ועי' ב"י סי' רמ"ג הביא סיעתא דמנדין אותו ברבים מקדושין ע' דאפיק שיפורא ושמתיה להההוא גברא דקרייה בר שוויסקאל, אבל לפנינו ליתא כן בנוסחת הגמ' ובודאי היה כן לפני הב"י ז"ל.

וקונסין אותו לטרא זהב בכל מקום. עי' כ"מ שהוא מירושלמי דב"ק ועי' בדברי רבנו בפ"ג מהל' חובל ומזיק ה"ה כבר נפסק הדין שכל המבייש ת"ח אפילו בדברים קונסין אותו וגובין ממנו משקל שלשים וחמשה דינר מן הזהב שהוא משקל תשע סלעים פחות רביע וקבלה היא בידנו שגובין קנס זה בכל מקום בין בארץ בין בחו"ל מעשים היו

אצלנו תמיד בכך בספרד וכו' ועי' בתשובת הרשב"א ז"ל ח"א סי' קע"ט שהוכיח דאפילו בדברים לבד קונסין בלטרא דדהבא.

והמבזה את החכם בדברים אפילו לאחר מיתה וכו'. כן הוא לשון הירושלמי בפ"ג דמו"ק שהביא הכ"מ ומה שהביא בשם הריב"ש ז"ל שנראה שגדול עונש המבזהו בחייו מהמבזהו לאחר מותו, עי' ירושלמי פ"ו ה"א דשביעית ולמה יושע חסר ה"א פגם הכתוב כבוד צדיק בקבר מפני כבוד צדיק בשעתו.

והן מתירין אותו כשיחזור בתשובה. בירושלמי דמו"ק שם השתא מרחיקין והשתא מקרבין א"ר יוסי חזרו ונמנו לכשיחזור בו יהא מקרבין אותו הרי להדיא דבעי לחזור בתשובה, ומלשון הירושלמי מוכח דזו היתה תקנה שניה דהרי אמר חזרו ונמנו ור"ל אחרי שאמרו אין בין נדוי ולהפרה ולא כלום אבל קודם התקנה לא היה מועיל תשובה כי אם שיחול הנדוי דוקא ל' יום ובזה מסולקת קושית רבותינו על דברי רבנו מעובדא דעקביה שסקלו את ארונו והרי בודאי חזר בו, ועוד הקשו מכמה דוכתי, אבל כל זה היה קודם שחזרו ונמנו שלאחר תשובה יקרבוהו מיד.

אבל אם היה החכם חי אין מתירין אותו עד שירצה זה שנידוהו בשבילו. עי' כ"מ שדעתו בכונת רבנו שר"ל עד שיפייס את זה שנידוהו בשבילו אבל לא בעינן שיִרְצֶה, אבל המעיין בדיוק לשון רבנו דלקמן בהלכה זו שכתב ואין מתירין לו עד שיִרַצֶה את החכם, יראה דכאן לא כוון רבנו לפיוס החכם אלא שיִרְצֶה ולהכי חזר וכתב עוד פעם, מה שהוא תמוה לפי דעת הכ"מ, ולומר דהכא בנידוהו אחרים והתם בנידהו החכם בעצמו, קשה מאד דמאי שנא ודברי הפר"ח ז"ל בחדושיו בזה אינם מובנים לי, אשר על כן היה נראה דבאמת בעי רבנו שיִרְצֶה החכם להתירו, אלא שנעלם מקור הדברים ונראה דרבנו יליף לה מעובדא דריש לקיש שם י"ז דקאמר מאי תקנתיה זיל לגביה דלשרי לך, לא ידענא ליה, אמרו ליה זיל גבי נשיאה, והנה אי אפשר לומר דלהכי היה צריך למיזל גביה דלשרי ליה הוא משום דהיה צריך לפייסו ודבר זה הרי מעכב להתרת הנדוי שהרי כאן לא היה צריך ר"ל לפייסו להההוא גברא אף שר"ל נידה אותו שלא כדין מ"מ איהו הוא דאפסיד אנפשיה דהא ר"ל רמא ביה קלא ולא שמע ליה, ומכ"ש לפי גרסת הירושלמי דלסטים הוו וגם אי משום פיוס הבעל דין הוא דאמר ליה זיל לגביה א"כ מאי הוי מהני התרת נשיא והרי גם בנשיא ברור דצריך לפייס את הבעל דין תחלה, כדין שצריך לפייס לבעל דינו שהביא הכ"מ ועי' מ"ש בזה לקמן בפ"ז, וגם אין לומר דלהכי בעי למיזל גביה דוקא משום שהיה צריך שדוקא המנדה יתיר לו, א"כ למה לא פשיט הגמ' מעובדא זו כמו דאמר לעיל בההוא טבחא דאתפקיר ברב טובי בר מתנה, אלמא קא סבר אביי הני

בי תלתא דשמיתו לא אתו תלתא אחרינא ושרו ליה וזוהי באמת קושית הראב"ד ז"ל דלמה היה צריך לנשיא כלל ולא התירו לו שלשה.

אשר על כן ס"ל לרבנו דבעינן שִׁרְצָה מי שנתנדה בשבילו ולהכי אמר לו זיל לגביה ורצונו לומר שהוא יגלה שרוצה להתיר לו, כיון שבשבילו נתנדה ועל זה אמרו דהיכא דלא ידע ליה ילך אצל נשיא ויתיר לו נדויו אבל אחרים לא יוכלו להתיר בלי רצונו וזהו מקור דברי רבנו (ומצאתי לחד מקמאי רבינו יהודה בר ברכיה ז"ל הובא בגליון האלפסי החדשים שכתב להוכיח דהא דאמרו עד דאתו תלתא אחריני ושרו ליה דבעינן תלתא דחשיבי כוותיהו (וכ"כ כמה מן הראשונים ז"ל) מדאמרינן בההוא מרבנן דשמתיה רבי יהודה, גברא רבה כרב יהודה ליכא הכא דלשרי לך וממעשה דריש לקיש דשמתיה ההוא גברא ומשום דלא ידע חשיבותיה אמר ליה זיל גבי נשיאה וכן הוא דעת הראב"ד ז"ל לקמן בפ"ז והשיג על רבנו שלא כתב כן, והביאו הטור ושו"ע והרא"ש ז"ל אבל רבנו הרי חולק ע"ז כמו שמבואר לקמן) ונראה עוד דזהו מאי דאמרו בירושלמי שם בעובדא דר' ירמיה ור' יעקב בי רבי בון דאמר וצריכין משתרוי אילין מן אילין דלמה להם להתיר זה את זה והרי גם שלשה אחרים יכולין להתיר, ובעל כרחך צ"ל משום דבלא רשותם א"א היה לאחרים להתיר, ובודאי דחוק לומר דמשום פיוס היו מצטרכין זה לזה דלשון וצריכין משתריין אילין מן אילין, לא משמע כן, אלא דהיו צריכין לעצם ההיתר ועוד דהרי פשוט כיון דחשין זה לזה וסברו כי אולי הנדוי של חבירו הוא כדין בודאי היו צריכין לפייס זה את זה, ויש לפלפל עוד.

שוב מצאתי למרן הב"י בסי' רמ"ג ונראה שם דעתו להדיא דלא כמו שכתב כאן שהכונה הוא שיפייס את החכם, אלא דבעינן דוקא שירצה חכם והשיג שם על הטור בזה ועשה ט"ס והביא לזה ראיה מחולין י"ח בההוא טבחא דלא סר סכינא קמיה דרבא בר חיננא דשמתיה ועבריה ואכריז אבישריה דטרפה, אקלעו מר זוטרא ורב אשי לגביה א"ל ליעיינו רבנן במילתיה דתלו ביה טפלי בדקה ר"א לסכיניה ונמצאת יפה ואכשריה א"ל מר זוטרא ולא ליחוש מר לסבא א"ל שליחותיה קא עבדינן ומשמע דאי לאו דשליחותיה קא עבדי לא היו רשאים לעשות כן ומשמע דה"ה להתירו לא היו רשאים בלי דעתו ע"כ, ואין זה מוכרח דאפשר רק משום להכשירו הוא ומשום חכם שאסר שאין חבירו רשאי להתיר ועל כרחך צ"ל דהא על הנדוי לא היה לו לרבא בר חיננא לבקש מרבנן שיתירו לו והרי היה יכול להתיר לו נדויו בעצמו, והא דא"ל ליעיינו רבנן במילתיה דטפלי תליי ביה אינו אלא כדי להכשירו שלא מצא לו היתר בעצמו משום שהיה סובר דכי קאמר

רבא מעברינן ליה אפילו נמצאת סכינו יפה קאמר, והוא פשוט וכנראה שגם הרב ב"י הרגיש שאין מכאן ראיה, וכבר הארכנו בזה.

וכן החכם עצמו מנדה לכבודו לעם הארץ שהפקיר בו. עי' כ"מ דהוא דינא דתלמיד שנידה לכבודו נידויו נידוי, ועי' סנהדרין ח' באושפזיכניה דרב דא"ל רב כהנא דחזי דקא גאיס ביה ופירש"י שמדבר גבוהות, וא"ל מפיקנא לך רב מאונך, אבל התוס' פירשו דהתם לאו משום כבוד הואי ועי' כ"מ שכתב מדיוק לשון רבנו דדוקא לעם הארץ מנדה לכבודו אבל לחכם אחר לא ואפילו אינו גדול כמוהו והאריך בזה וכ"כ בב"י אבל לא הראה יסוד הדברים ומקורם, ואולם לפי"ז יתישב הא דאמרו בירושלמי מו"ק שם ר' חייא בשם ר' יוחנן זקן שנדה לצורך עצמו אפילו כהלכה אין נדויו נדוי וכבר נתחבטו בדברי הירושלמי רבותינו הראשונים ז"ל ועי' להרשב"א וז"ל בתשובה ח"א סי' תר"ט שכתב דר"ל דוקא במקום רבו והרשב"א ז"ל דחה זה, ועי' בטור בשם אבי העזרי דלא ידע מאי פירושה ועי' ב"י שם מה שכתב בזה ובדרכי משה בשם אור זרוע ועי' בשו"ע ובתרומת הדשן סי' רע"ד ובאבקת רוכל סי' קפ"ו אבל נראה דרבנו מפרש כפשוטו, דזקן מנדה לכבודו רק לעם הארץ אבל לחכם אף למי שקטן ממנו אינו מנדה בשביל כבודו וזהו ביאור הירושלמי.

ולפי"ז צ"ל דעובדא דר' יהודה בן קנוסא בב"ק פ"א דאמר רבי אי לאו יהודה בן קנוסא את גזרתינהו לשקך בגזירא דפרזלא התם לאו משום כבוד עצמם הוי אלא משום גסות הרוח דמחזי כיוהרא עי' פרש"י ז"ל שם וכן צ"ל בעובדא דר' ירמיה ור' יעקב בירושלמי שהבאנו לעיל, התם ג"כ לאו משום כבוד הואי אלא שר' יעקב נידה לר' ירמיה לפי שעשה לדעתו שלא כדין שהטיל מס על תלמיד חכם ור' ירמיה נדה לר' יעקב משום שנדה למי שאינו חייב נדוי וכדלקמן (מיהו זה אינו אלא לפי פי' הקרבן העדה שם דר' יעקב נידה לר' ירמיה ור' ירמיה חזר ונידהו, אבל לפי מה שנכתוב לקמן דר' ירמיה נידה לר' יעקב תחלה א"א לומר כן שהרי ר' ירמיה נדהו על שאמר עדיין הוא ברעתו ונידהו לכבודו) אבל עדיין צ"ע מהא דאמר ליה רבא לרב הונא מדסקרתא בב"מ מ"ז אי הוי לוי הכא הוה מפיק לאפך פולסי דנורא, ועי' פרש"י ז"ל שם דהוא לשון שמתא, הרי להדיא דחכם יכול לנדות לכבודו אפילו לחכם. אבל באמת יש להבין דאם היה חייב שמתא אי הוה לוי הכא והיה לוי משמת ליה, למה לא שמתיה רבא כדין המבזה ת"ח אם היה בזה בזיון כזה שלוי היה רשאי לנדות ע"ז, והרי גם רבא היה חייב לעשות כן וצ"ל דהא דכתב רש"י דלשון שמתא הוא, אין כוונתו שלוי היה משמת ליה לרב הונא אלא דרבא א"ל לשון שמתא, ולא שמתיה באמת משום דלא היה רשאי לשמת לחכם, וכמ"ש לעיל.

ולא צריך לא עדים ולא התראה. עי' כ"מ שכתב ומ"ש שא"צ עדים אם העם הארץ מכחיש אפשר שלמד כן מדאמרינן דשליחא דבי דינא מהימן כבי תרי וכו' ויש לחלק דשאני התם דהשליח בי"ד אינו נוגע בדבר אבל הכא החכם נוגע בדבר מנ"ל שיהא נאמן בלא עדים ע"כ, וכנראה מפרש הכ"מ דהא דאמר א"צ עדים ר"ל שהעם הארץ מכחיש לחכם שנידהו ולא זכיתי לעמוד על כוונתו, דמלבד שדברי הריב"ש שהביא בעצמו המה נגדו, דהרי למד זה מדינא דצורבא מרבנן עביד דינא לנפשיה במילתא דפסיקא ליה ולפי"ז אין מקום לכל הדברים, אבל הרי פשוט דכוונת רבנו לחלק דאם אחרים מנדין לכבוד החכם צריכים לעדים דוקא, והחכם שמנדה בעצמו א"צ שידע הדבר ע"י עדים דוקא כי אם שיהיה הדבר ברור אצלו מאיזה צד שיהיה, ולא בהכחשת העם הארץ לחכם איירי הכא, כי אם בדין מתי יוכל החכם בעצמו לנדות, ומתי יוכלו אחרים לנדות לכבודו והדברים פשוטים לכאורה.

ואין מתירין לו עד שירצה את החכם. זהו דין הפיוס שהזכרנו לעיל ושמקורו הוא במועד קטן י"ז בההוא טבחא דאתפקר ברב טובי בר מתנא עי"ש.

ואם רצה החכם למחול לו ולא נדהו הרשות בידו. בירושלמי פ"ג דמו"ק שם בעובדא דר' יהושע בן לוי דשדר בתר חד בר נש תלתא זמני ולא אתא ושלח ליה אלולי דלא חרמי בר נש מן יומאי הוינא מחרם להההוא גברא הרי דיכול למחול אבל עי' לקמן מ"ש דעובדא דריב"ל לאו משום כבוד ת"ח הואי כלל, אלא משום דין מי ששלחו לו בי"ד ולא בא ועי' מ"ש שבאמת אפשר נידה אותו אלא שלא החרימו, ולפי"ז אין מזה ראיה כלל, ועי' בתשובות מהר"מ מרוטנבורג ח"ג סי' תנ"ד הביא נוסח בירושלמי דמו"ק תיתי לי דלא שמית אינש מן יומי, וזהו מקור דברי רבנו בפ"ז הי"ג, שכתב וחכמים גדולים היו משתבחים, וזהו מקורו גם כאן.

הלכה יג

הרב שנידה לכבודו כל תלמידיו חייבין לנהוג נידוי במנודה. הב"י ז"ל דייק מלשון רבנו שכתב כל תלמידיו, דדוקא תלמידיו חייבין לנהוג בו נדוי אבל לא שאר החכמים וכ"כ בשו"ע סט"ו וכן בתלמיד שנידה לכבוד עצמו שכתב רבנו אבל כל העם חייבין לנהוג בו נדוי, דוקא כל העם שאינם מן החכמים, אבל חכמים אפילו שהם תלמידים אינם חייבים לנהוג בו נידוי והש"ך שם חולק ע"ז והביא חבל ראשונים דכולהו ס"ל דהכל חייבים לנהוג בו נידוי וכן הוא בגמ' מנודה לתלמיד אינו מנודה לרב לרב הוא דאינו מנודה הא לכו"ע מנודה וכן נראה גם דעת מרן הגר"א ז"ל ועי' רדב"ז בתשובותיו החדשות סי' שע"ח כתב ג"כ הכי אלא דקשה לו א"כ למה אמרו מנודה לרב מנודה לתלמיד והרי לכו"ע הוא

מנודה, וכתב דר"ל דלתלמיד הוא מנודה אף שהתלמיד הוא עכשיו גדול מן הרב ולפי"ז צ"ל דמנודה לתלמיד אינו מנודה לרב אף שהתלמיד עכשיו גדול מן הרב, ובאמת נראה שאין כ"כ דיוק מלשון רבנו דרבנו העתיק בכל מקום לשון הגמ', ובמנודה לרב מנודה לתלמיד העתיק כן, ובמנודה לתלמיד דאמרו בגמ' לרב הוא דאינו מנודה אבל לכו"ע מנודה העתיק אבל כל העם חייבין לנהוג בו נידוי ובנשיא שאמרו מנודה לכל ישראל העתיק רבנו ג"כ הכי אבל אין נפק"מ לדינא וכמ"ש הש"ך ואין כדאי לעשות מחלוקת בזה עם כל הראשונים ז"ל.

מנודה לעירו מנודה לעיר אחרת וכו'. עי' ב"ח ז"ל שכתב דמיירי בנידוהו משום כבודם דאפקיר נגדם עי"ש וכן במנודה לעיר אחרת וכו' והוא פשוט דהא כל הך בריתא בנידוהו מחמת כבוד עצמם הוא דבשאר דברים הרי הוא מנודה לכל ישראל וכ"כ להדיא באשכול הל' מו"ק סי' מ"ו עי"ש ועי' היטב בב"י מה שהביא מתשובות הרא"ש והריב"ש ז"ל ובשם קונדרסין עי"ש היטב.

הלכה יד

בד"א במי שנדוהו על שבזה תלמידי חכמים אבל מי שנדוהו על שאר דברים וכו'. מקור הדברים הוא ממה שאמרו שם י"ז דהא דמנודה לתלמיד אינו מנודה לרב הוא במנדה לכבוד עצמו הא במילי דשמיא אין חכמה ואין תבונה והוא מנודה לכל ישראל, ולכאורה משמע מזה דדוקא בנידה לכבוד עצמו, אבל בתלמיד שנידה לכבוד הרב, כיון דהוא חייב נדוי מדינא שוב הו"ל ככל מילי דשמיא דהוא מנודה לכל ישראל, אבל מדברי רבנו שכתב בד"א במי שנדוהו על שבזה תלמידי חכמים, נראה, דכל מי שנתנדה לכבוד ת"ח דינא הכי דמנודה לקטן אינו מנודה לגדול, וצ"ע מנ"ל הא ועי' בתוס' סנהדרין ח' א' שהבאנו לעיל גבי אושפזיכניה דרב, דחזייה רב כהנא דהוה קא גאיס ביה ופירש"י ז"ל שהיה מדבר גבוהות, ואע"פ כן כתבו התוס' שם דדוקא היכא שמנדה לכבוד עצמו הוא דאינו מנודה לרב, אבל לשם שמים לא, ומשמע להדיא כמו שכתבנו ואפשר דהכא הוה דלא רצה לציית דינא וכמ"ש לעיל, ועי' בב"י שהביא בשם קונדרסין וז"ל כתוב עוד בקונדרסין משמע שהרב והתלמיד לא יכלו להחרים מי שזלזל בכבודם דדוקא נדוי אמרו אבל חרם לא ומ"מ אחרים ששמעו שהוא מזלזל בכבוד חכם או תלמיד, אותם אחרים יכולים להחרימו דמילי דשמיא הוא וקרוב לחלול השם, הרי להדיא דאי לאו לכבוד עצמו הוי מילי דשמיא, ואף דהב"י כתב ואינו נראה לי דלא אמרו אלא לנדות או לשמתא אבל להחרים אין לנו אין זה שייך לענייננו דמ"מ מילי דשמיא הוא. אבל עי' בריב"ש סי' ל"ג והובא ג"כ בב"י תלמיד שנידה לכבוד רבו שביזהו וחרפהו לפניו שלא

בפני הרב וכו' וכתב ומ"מ נראה שכיון שלא נדהו הרב בעצמו וגם לא נידוהו בי"ד אינו מנודה לרב וה"ה לגדול מן התלמיד בחכמה וביראת חטא וכו' הרי להדיא דגם בזה דינא דמנודה לתלמיד אינו מנודה לרב וכמ"ש מדברי רבנו והדבר צריך בירור.

אפילו נדהו הקטן שבישראל חייב הנשיא וכל ישראל לנהוג בו נדוי. הוא מעובדא דאמתא דבי רבי שלא נהגו חכמים קלות ראש בנידויה, וכן הביא הב"י ז"ל בטור.

על עשרים וארבעה דברים מנדין את האדם. העתיק רבנו מימרא דר' יהושע בן לוי כמו שהיא בירושלמי דמו"ק ולא כמו שהובאה בברכות י"ט בכ"ד מקומות מנדין על כבוד הרב, עי' פרש"י ז"ל שם ועי' להריב"ש ז"ל בסי' ר"כ שכתב דמדקאמר בי"ד מנדין משמע שחייבין לנדות וכן הוא בכל אותן הכ"ד דברים שהזכירם כלם הרמב"ם ז"ל ועוד שאם לא היו חייבין לא היו מנדין אדם גדול כעקביא בן מהללאל עי"ש מ"ש בזה. וזהו מ"ש רבנו לעיל הי"ב חייב נדוי ומנדין אותו בי"ד וכן מבואר להדיא בדברי הראב"ד ז"ל בהשגותיו בסוף הפרק, וצ"ע לפי"ז הא דאמרו בירושלמי דמו"ק שם בעובדא דריב"ל דשלח בתר חד בר נש תלתא זימני ולא אתא, שלח ליה אילולא דלא חרמית בר נש מן יומי הוי מחרים להההוא גברא וכתבנו לעיל דמזה למד רבנו דאם רצה החכם למחול לו הרשות בידו, וצ"ע כיון דמחויבין בי"ד לנדות על הנך כ"ד דברים ובכללם מי ששלחו לו בי"ד ולא בא וא"כ למה לא נידה אותו ריב"ל באמת, ומצאתי להרב עמודי ירושלים שעמד בזה, ודבריו לא נראין כלל דהרי הכא לאו משום כבוד חכם הוא אלא משום דשלחו אחריו ולא בא.

ונראה לי ע"פ מה שיש לעמוד עוד בדברי הירושלמי דאמר אי לאו דלא חרמית בר נש מן יומא הוי מחרים להההוא גברא שעל כ"ד דברים מנדין, והרי רק מנדין איתמר ואיך היה מחרימו, וכבר עמדו גם ע"ז, ונראה ע"פ מה שכתב רבנו לקמן בפ"ז הי"ג וכן אם ראו בי"ד להחרים לזה לכתחלה מחרימין כדי ליסרו וכו' ועי' כ"מ דהוא פשוט מטעם שבי"ד רשאין לעשות סייג לתורה, ונראה דזהו מקור הדברים דבאמת היה הך בר נש חייב נדוי, ומ"מ שלח לו ריב"ל אי לא דלא חרמית בר נש הוי מחרם ליה הרי דרשאי להחרים מיד למי שחייב נדוי או בי"ד רואין שראוי לעשות כן, ולכן שלח ריב"ל דאילולא דלא חרמית בר נש מן יומי הוי מחרם להההוא גברא אף שבאמת חייב רק נדוי אבל כיון דלא החרים מעודו לא החרים גם לאיש הזה, אבל שפיר אפשר לומר שנידה אותו כדין שבי"ד חייבין לנדות למאן דחייב נדוי, וכמ"ש הריב"ש ז"ל.

בין איש בין אשה. עי' ר"ה ל"א ב' בההיא אתתא דאזמנוה לדינא קמיה דאמימר בנהרדעא דכתב פתיחא עילווה ועי' מו"ק ט"ז ב' בההיא דקא מניפה חושלאי ונדרים ז' ב' ושם נ' ב' ובב"ק קי"ג א' גבי רב כהנא איתתא דאיתא במתא וכו'.

א) המבזה את החכם ואפילו לאחר מותו. מקורו בירושלמי דמו"ק שהבאנו הדא אמרה המבזה זקן אפילו לאחר מיתה צריך נדוי והביאו הכ"מ, ועי' ברשב"א ח"א סי' קע"ט והריב"ש ז"ל כתב והביאו הב"י דדוקא חכם, מחוייבים בי"ד לנדות אבל תלמיד אף שיכול לנדות לכבוד עצמו אבל אין בי"ד מנדין.

ב) המבזה שליח בי"ד. עי' בתוס' יבמות נ"ב א' ד"ה דמתפקר שכתבו, דהא דשמתיה רב יהודה להההוא גברא דציער שלוחו בקדושין ע' (שמזה נובע מקור דברי רבנו כאן) אע"ג דשמתא חמיר מנגידא כדמוכח בפסחים נ"ב, שמא החמיר עליו משום שביזה את רב יהודה עצמו, ולפי"ז דברי רבנו מוקשים דמנ"ל דמבזה שליח בי"ד מנדין אותו, ודלמא נידהו רב יהודה משום דביזה גם לדידיה, ועי' בדברי רבנו בפכ"ה מסנהדרין ה"ה שאם אומר שליח בי"ד פלוני הקלני או הקלה הדיין משמתין אותו על פיו, ולקמן שם בה"ו כתב וכל המצער שליח בי"ד יש לבי"ד רשות להכותו מכת מרדות, ומפשטות לשונו היה נראה לכאורה דנגידא חמור משמתא, ולהכי במבזה שליח בי"ד משמתינן ליה ואם ציערו דחמיר מיניה אז יש רשות לבי"ד להכותו, וזהו מאי דאמרו דרב מנגיד למאן דמצער שלוחא דרבנן וכבר עמדו על זה רבותינו אבל א"א לומר כן בדברי רבנו ועי' בדבריו בפ"ח מהל' יו"ט הי"ח שכתב ואין מכין אותו מכת מרדות וא"צ לומר שאין מנדין אותו וכן להלן שהעושה בו מלאכה אחר חצות מנדין אותו וא"צ לומר שמכין אותו מכת מרדות הרי להדיא דשמתא חמורה מנגידא וכמ"ש הרב המגיד ז"ל שם.

ועי' להרב כנסת הגדולה ז"ל האריך טובא בפרט זה והביא דעת רבותינו בזה, ודעתו בשיטת רבנו דבזיון שלוחא דרבנן וצער אחד הוא אלא דהא דשמתא חמורה מנגידא הוא רק לת"ח, וכמו שאמרו מימנו אנגידא ולא מימנו אשמתא דבר בי רב דוקא, אבל בשאר כל אדם נגידא חמורה משמתא, ולהכי כתב רבנו דאף דמעיקר הדין מנדין אותו על בזיון שליח בי"ד מ"מ יש לבי"ד רשות להכותו מכת מרדות ר"ל להחמיר עליו וזהו מה שאמר רב יהודה בקדושין דטבא ליה עבדי ליה דמבואר דשמתא קיל מנגידא והוא לכל אדם שאינו צורבא מרבנן וזהו יסוד דברי רבנו כאן וכן משמע מדעת הר"ן ז"ל ריש פ' מקום שנהגו דבסתם חמור נגידא משמתא, עי' בדבריו, אבל לענ"ד א"א לומר כן ובאמת לפנינו בסוגיא דקדושין איתא דעדיפא עבדי ליה והיינו החמורה וכמ"ש רש"י ז"ל וכסוגיא דפסחים נ"ב, וביותר א"א לומר כן בדעת רבנו כמ"ש להדיא בהל' יו"ט שהעתקנו לעיל,

שמבואר שם דשמתא חמורה מנגידא, אבל באמת נראה דרבנו לא ס"ל כשיטת התוס' דהא דשמתיה רב יהודה הוא משום שביזה גם את רב יהודה אלא דס"ל לרבנו כמ"ש בפכ"ה דסנהדרין שהבאנו דיש רשות לבי"ד אם לנדות אם להכות, וכדמוכח מפסחים נ"ב בין ללשנא קמא בין ללשנא בתרא, אבל הרי נראה שיש לבי"ד הבחירה אם דטבא ליה לעבוד, אי דעדיפא לעבוד, ולפי"ז מעיקר הדין חייב נדוי אבל יש רשות לבי"ד גם להכות מכת מרדות למצער שלוחא דרבנן, שהרי אמר רב יהודה כאן דעדיפא ליה עבדי ליה והיינו כחמור, הרי דיש בידו גם למנגיד וכמו דא"ל רב נחמן, ועי' לרבנו בפ"א מהל' יו"ט מכין אותו מכת מרדות או מנדין אותו אם לא יהיה מן התלמידים ולפי"ז גם בדין זה הוא כן שאם יהיה ת"ח אז ממנו אנגידא ואצל כל אדם דינו בשמתא ומצאתי עוד למרן הגר"א ז"ל באו"ח סי' תקל"ח שכתב ג"כ הכי ויש לי עוד עיון בדבריו ז"ל ועי' עוד בחו"מ סי' ח' ובב"י שם ועי' היטב בט"ז שם לענ"ד הדברים מבוארים.

ג) **הקורא לחבירו עבד**. עי' כ"מ והוא מבואר שם להדיא השבע לי שאין עבדי אתה ההוא שמותי משמתינן ליה דתניא וכו' ועי' תוס' שם ותוס' ר"י הזקן.

ד) **מי ששלחו לו בי"ד וקבעו לו זמן ולא בא**. בירושלמי שם מבואר להדיא שעל כ"ד דברים מנדין וזה אחד מהן, ופרטי הדברים עי' בפכ"ה מהל' סנהדרין ובחו"מ סי' י"א, ודבעינן דוקא שלחו לו בי"ד כדילפינן במו"ק שם, וקביעת הזמן תלוי בכל אדם כמו שהוא עי"ש היטב.

ה) **המזלזל בדבר אחד מדברי סופרים וא"צ לומר בדברי תורה**. והוא לשון הירושלמי שם הדא אמרה המפקפק בדבר אפילו מדברי סופרים צריך נדוי, והנה הכ"מ וכן הביא בב"י את דברי הר"ן ז"ל בפסחים, מה דמצינו בכמה דוכתי דמאן דעבר אדרבנן משמתין ליה ובמקצת מקומות אמרינן דלקי מכת מרדות ומשמע אבל שמותי לא, וחילק הר"ן בין היכא דעיקרו דרבנן דכי עקר לה עקר לכולה מצוה משמתין, אבל בדבר שעיקרו דאוריתא מכין אותו מכת מרדות והקשה עליו הכ"מ ועי' מל"מ וש"ך ז"ל השיגו על הכ"מ ורבותינו האחרונים ז"ל האריכו בתשובותיהם וחידושיהם טובא בכלל זה, אבל נראה פשוט דרבנו לית ליה הך כללא דהר"ן ז"ל שהרי כתב להדיא וא"צ לומר בדברי תורה שבודאי מנדין והוא דלא כהר"ן, אבל הלא כדברי רבנו מפורש בירושלמי שהבאנו ועוד שהרי כתב בפ"א מהל' יו"ט הכ"ב דכל המחלל יו"ט שני מכין אותו מכת מרדות או מנדין אותו אם לא יהיה מן התלמידים, ועי' בפ"ז מהל' יו"ט ה"א שמספקא ליה להרב המגיד ז"ל בדעת רבנו אי חול המועד הוי דבר שיש לו עיקר בדאוריתא, ותיפוק ליה דרבנו כתב להדיא שם דמכין אותו מכת מרדות על העושה בו מלאכה.

ומצאתי להרד"ק ז"ל בית י"ח חדר ה', דעתו דנדוי ומרדות שניהם באים על איסורי דרבנן, והדבר תלוי ברשות בי"ד אם לנדות אם לרדות ותלי לה בסוגיא דפסחים בעובדא דנתן בר אסיא וכמו שכתבנו לעיל מדבריו בפכ"ה מהל' סנהדרין ועי' למהר"מ חלואה ז"ל בחידושיו לפסחים (בדף נ"ה ע"א) וז"ל מנדין על ב' יו"ט של גליות וכ"ש שלוקין עליהם אם רצו שהרי הנדוי חמור מן המלקות לכו"ע כדאמרינן במערבא ממנו אנגידא ולא ממנו אשמתא, והלכך לא קשיא מאי דאשכחן במקצת דרבנן דמלקין עליהם כדאמרינן בבועל ארוסתו ובמבשל בחמי טבריא בשבת דלוקה מכת מרדות מדרבנן וזהו פסקו של הרמב"ם ז"ל דבכל מצוות דרבנן לוקין עליהם עכ"ל הרי להדיא דס"ל ג"כ בדעת רבנו כדעת הרד"ך ז"ל. ועי' בדברי הרב המגיד פ"ג מהל' מאכלות אסורות הט"ו גבי גבינת עכו"ם וחלב שחלבו עכו"ם שכתב זה ידוע שבכל איסור דבריהם יש מכת מרדות ועי' בדבריו ז"ל בפכ"ד מהל' מלוה ולוה ה"ו גבי עדים שאינן יודעין לחתום וקרעו להם נייר חלק וחתמו וכו' כתב שם באופן אחר, ודבר זה צריך ברור רחב מאד אין כאן מקומו, אבל לפי"ז עדיין צ"ב למה נמנו כ"ד דברים שמנדין עליהם, והרי לפי"ז כל איסורי דרבנן כך הדין שאם רצו בי"ד מנדין ואם רצו מכין מכת מרדות, וצ"ל דעל כ"ד דברים החיוב על בי"ד לנדות, וכמ"ש בשם הריב"ש ועוד יתבאר אי"ה.

ו) **מי שלא קבל עליו את הדין מנדין אותו עד שיתן**. עי' כ"מ שתמה על רבנו דהא אמרינן בגמ' בב"ק קי"ג האי מאן דכתוב עליה פתיחא על דלא ציית לדינא עד דצייית לא מקרעינן ליה ולא היא כיון דאמר צייתנא קרעינן ליה, וכ"כ רבנו להדיא בפכ"ה דסנהדרין דכיון שאמר הריני מקבל את הדין קורעין נדויו, והרב מרכבת המשנה ח"ב דעתו דס"ל לרבנו דרק הפתיחא קרעינן כיון דאמר הריני מקבל את הדין אבל עדיין נשאר בנידויו עד שיתן, ומלבד שאין לזה מקור עוד דברי רבנו בהל' סנהדרין שם קורעין נידוייו לא משמע כן, ואשר נראה פשוט בדברי רבנו, שהרי נדוי זה אינו בגדר עונש אלא בגדר כפיה לציית דינא מפני שלא קיבל את הדין, ומגבילין זמן הנדוי עד זמן שיתן ר"ל שכן כותבין בהפתיחא שהוא מנודה עד שיתן, ומטעם זה אמרו תחלה בגמ' על דלא ציית לדינא עד דצייית לא מקרעינן ליה ועי' בדקדוקי סופרים מכת"י רומי עד דצייית לדינא ויפרע לו לא מקרעינן הרי להדיא דהנדוי היה עד דצייית לדינא ויפרע לו אלא דהוי ס"ל דעד שיפרע לא מקרעינן לפתיחא וע"ז אמרו ולא היא אלא כיון דאמר צייתנא קרעינן ליה אבל בודאי הנידוי מתחלתו הוא עד שיתן, אולם הנידוי הרי הוא רק למאן דלא ציית דינא וכיון דאמר צייתנא וקבל עליו את הדין אז קורעין את נדויו ויהבינן ליה זמן לפרוע אבל עצם הנדוי הרי היה מתחלתו עד שיתן וכמו שכתב רבנו וזה מוכרח מתוך הסוגיא

דהרי לא פליגי בעצם הנדוי איך הוא אלא אימתי קרעינן ליה דסבר מתחלה דעד שיפרע לא קרעינן ליה א"כ בודאי היה הנדוי עד זמן שיפרע, ואמר אח"כ ולא היא אלא שקורעין אותו תיכף כשאומר דציית דינא, אבל בזמן הנדוי אין חילוק ביניהם כלל, ובא וראה דיוק לשון רבנו דבשכתבו לו פתיחא על שלא בא לדין כתב שם רבנו ובעת שיבא קורעין הפתיחא, ובכתבו לו פתיחא מפני שלא קבל את הדין כתב רבנו קורעין נדויו, והוא משום דבפתיחא על שלא בא לדין שכתבו זמן הנדוי עד שיבא לדין ומכיון שבא לדין קורעין את הפתיחא ותו לא מידי שהרי אין כאן נדוי יותר, שהרי כך כתבו בהפתיחא שהנדוי הוא עד שיבא, משא"כ בכתבו פתיחא על שלא קיבל את הדין שמנדין אותו בתחלה עד זמן שיתן, ואם אח"כ קבל עליו את הדין הרי לא סגי בקריעת הפתיחא, שהרי הנדוי היה עד שיתן, לכן כתב רבנו שקורעין את נדויו, ר"ל שמתירין את הנידוי שהיה עד זמן שיתן והוא נחמד.

ועי' בריטב"א ז"ל במו"ק ט"ז שכתב ויש מחלוקת בין החכמים שאומרים כי אפילו נדוי שקבעו בו זמן צריך התרה לסוף הזמן ואינו ניתר מעצמו שאפילו נדוי על תנאי ומתקיים התנאי צריך התרה כדאמרינן במס' מכות, וכן אומר רש"י ז"ל בכל מקום שכל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו כדאמר היו נכונים לשלשת ימים, ומפרש הוא ז"ל כי אפילו קבע זמן לאיסור כי ההוא דהכא צריך היתר שהרי אע"פ שקבע זמן לג' ימים להפרשה הוצרך לומר שובו לכם לאהליכם וזה ודאי פלא גדול כיון שקבעו לו זמן תהא בנדוי עד יום פלוני למה יהא צריך היתר מתחילתו ומה חומר יש בזה מבנדרים וחרמים ושבועות וההוא דסיני וכו' ולא הוצרך היתר אלא בשנידוהו סתם או שנידוהו לזמן ופייס בעל דין בינתים ובאין להתירו וההיא דנדוי אפילו על תנאי צריך הפרה כבר פרשנוה במקומה לדעת רבנו ועי' עוד בריטב"א ז"ל למכות מ"ש בזה ועוד נאריך אי"ה בזה, עכ"פ דברינו בביאור דברי רבנו ברורים.

ודע שצ"ל שכלל רבנו באות זה גם הנדוי של מי שבא וקבל את הדין והלך ולא שלם, שמנדין אותו עד שיתן מה שהוא חייב והביאו רבנו שם בסוף הפרק וכן קבעו לו זמן להביא ראיה שג"כ משמתין אותו והביאו רבנו בפכ"ב מהל' מלוה ולוה ובשו"ע סי' צ"ח וסי' ק' וכן במחויב שבועה מדבריהם מן הנשבעין ונפטרין שלא רצה לשבע דמשמתין אותו עד דמטי זמן נגדיה, כמבואר בדברי רבנו בפ"א מהל' טוען ה"ה ובחו"מ סי' פ"ז וכן קבעו לי זמנא דאזלינא לארעא דישראל בקנס דג"כ משמתינן ליה אי לא אזיל עי' ב"ק ט"ו וכתובות מ"א וכן מה שכתב רבנו בפ"ה מהל' סנהדרין מנהג שתי ישיבות בשם הגאונים

לנדות עד שיפייס הכל כלול בזה והמה פרטי דינים בנדוי זה והענין סובל אריכות רבה ועי' מש"כ בזה לקמן בסוף הפרק באופן אחר.

ז) **מי שיש ברשותו דבר המזיק וכו' מנדין אותו עד שיסיר היזקו**. והוא מבואר בב"ק ט"ו וכתובות מ"א כמו שהביא הכ"מ ובגמ' אמרו משמתין ליה עד דמסלק היזקא מדר' נתן, ועי' שטמ"ק שם ובכתובות מה שעמדו ע"ז וצריך ביאור ורבנו לא הביא הדין הזה אלא הכא ועי' בפ"ה מהל' נזקי ממון ופי"א מהל' רוצח, ולפלא כי לא הזכיר בשם הא דמשמתין ליה עד דמסליק היזקא.

ח) **המוכר קרקע שלו לעכו"ם מנדין אותו עד שיקבל עליו כל אונס שיבא מן העכו"ם לישראל חבירו**. ובכת"י אברבנאל המוכר קרקע לעכו"ם וליתא לתיבת שלו, ועי' כ"מ בשם התוס' דאם העכו"ם נותן יותר מישראל לא משמתינן ליה וזוהי דעת ר"ת והר"י וכן סתם בשו"ע חו"מ סי' קע"ה, וידוע שהריב"ן וכן רבנו יהונתן הובא בשטמ"ק שם חולקין ע"ז ובדברי רבנו אין זכר לחילוק זה לא כאן ולא בדבריו בפי"ב מהל' שכנים ה"ז, וצ"ב דלפי מה שכתב הרשב"א ז"ל בתשובותיו אלף נ"ב והביאו הרמ"א ז"ל בחו"מ סי' שפ"ו ס"ג הוא הדין בכלל כל גרמא בנזקין דמשמתינן ליה עד דמסלק היזקא וא"כ מאי נפק"מ אם נתן העכו"ם יותר אם לאו, והרי אפילו אם נותן לו יותר הרי גרמא בנזקין הוא עי"ש דקשה לשיטת הסוברים דאפילו נותן הישראל שוויה והעכו"ם נותן יותר משוויה ג"כ אין מנדין, ויש ליישב בכמה אנפי, וגם זה תמוה אצלי מה שהביא בשטמ"ק שם בשם הרשב"א ז"ל שכתב וז"ל תימה ולמה ליה לשמותי כי אתא אונסא נוקמיה בדינא ונחייביה, ולפי"ז הרי הוא תמוה דהא רק גרמא הוא ובלא קביל עליה לא מחייב וכמ"ש הראב"ד ז"ל והרי זהו דיוקו של הראב"ד, ומה דמשמתינן ליה הוא משום דין דבכל גרמא משמתין עד דמסלק היזקא וכמ"ש הרשב"א עצמו דאינו מחויב לשלם כי אם ההיזק שאחר כן ולא מה שהזיק קודם וצ"ע, ושיטת רבנו ממה שכתב שם בהל' שכנים ואם אנסו שלא כדין ישראל משלם המוכר, נראה דלא ס"ל כשיטת הראב"ד וזהו הדעה הראשונה בשו"ע שם, ומשום דהוי כמו גירי דיליה משמתינן ליה לסלק היזקא ואע"פ שחייב לשלם משום דאמר איני רוצה לטרוח עמו אח"כ בדיני ודייני וכמ"ש בב"ק ט"ו ב' ועי' למרן הגר"א ז"ל שם, אך דצ"ע קצת דא"כ הרי הוי זה בכלל מי שיש ברשותו דבר המזיק דמנדין אותו עד שיסיר היזקו וצ"ע.

ט) **המעיד על ישראל בערכאות של עכו"ם והוציא ממנו בעדותו ממון שלא כדין ישראל מנדין אותו עד שישלם**. עי' בשטמ"ק לב"ק שם שהביא משם הרמ"ה ז"ל בפריטיו שכתב ומסתברא דאפילו בדינא דמגיסתא נמי דוקא לשמותיה אבל לאפוקי מיניה לא דיקא נמי

דקאמרינן משמתינן ליה ולא קאמרינן דמפקינן מיניה, אי נמי לא מחייב לשלומי ליה מ"ט דמצי אמר ליה אין אסהדי וקושטא אסהדי וכו' ועי' בשו"ע חו"מ סי' כ"ח בהג"ה דאינו חייב לשלם דיכול לומר אמת העדתי ומבואר שם דאם הבעל דין הודה שאמת העיד אז גם אין משמתין אותו וכל זה הוא נגד דעת רבנו כאן, דמבואר להדיא דחייב לשלם ואין חילוק בין אמת העיד אם לא, ועי' בסמ"ג שם שעמד על דברי השו"ע מלשון הטור בזה ולא ידענא למה לא הזכיר שכן המה דברי רבנו, ומ"ש שם דלצדדין קתני דלפעמים מנדין אותו והיינו אם לא יוכלו לברר ששקר העיד ולפעמים עד שישלם, או היכא דאינו רוצה לעמוד בנידויו עי"ש היטב וכל זה קשה לכוון בדעת רבנו, גם הערת הסמ"ג שם לחלק בין היכא שתבעו להעיד או לא עי' בסוגיא ועי' בדקדוקי סופרים וגי' הגר"א ז"ל ואמ"ל.

ועי' תומים במה שמחלק בין היכא שאם העיד באמת אז אין לו עוד שום עצה וטענה לפטור את עצמו בדיני ישראל, או באם שאפילו באמת העיד מ"מ היה יכול לפטור עצמו וכמו בהעיד שלוה, והוא אמת דלדידן א"צ לפורעו בעדים, וממילא היה יכול לפטור עצמו אף שהעיד אמת ולדידהו צריך לפורעו בעדים, דאז הרי הוציא ממנו ממון שלא כדין אף אם אמת העיד ומנדין אותו עד שישלם, ומטעם זה לא הביא רבנו כאן החילוק דב' עדים אין מנדין אותו וכמ"ש בגמ' שם אבל בתרי לא, דכיון דעכ"פ הוציאו ממנו ממון שלא כדין ומה בכך אם הוו שני עדים ושפיר משמתינן להו (וכן אפשר לומר דמטעם זה לא הביא רבנו גם חילוקא דאדם חשוב) ואם כי הוא נחמד, אבל באמת צריכים לבאר דברי רבנו, והרי זה עיקר דיוקא של הראב"ד ז"ל דאם מחויב לשלם למה אמרו משמתין ליה ולא אמרו מפקינן מיניה וכמו שהקשה גבי ישראל שמכר קרקע לעכו"ם, וכן כתב הרמ"ה ז"ל שהבאנוהו לעיל, ואפשר קצת לומר, דרבנו ס"ל גם כן כהראב"ד והרמ"ה ז"ל וסבירא ליה דבאמת מדינא אינו חייב לשלם, אלא שבזה חלוק עליהם, וס"ל דכופין אותו ע"י הנדוי לשלם אף שאינו מדינא וכמ"ש הראב"ד בדין מוכר קרקע לעכו"ם וכן בכל דיני גרמא וזהו שכתב רבנו מנדין אותו עד שישלם ואם משלם תיכף אין כאן נדוי כלל, ופליג רבנו על הרשב"א ויתר הראשונים דס"ל דהשמתא מהני רק לחייבו על מה שיפסידו אח"כ אבל לא על העבר ועי' בסי' שפ"ו שהבאנו לעיל דהרי הכא השמתא הוא להוציא ממנו מה שהפסיד לו כבר ע"י גרמתו וזה אינו מתאים למ"ש באות הקודם, ולא נתברר לי הדבר כדי צרכו.

והנה לא הביא רבנו דין אדם חשוב דסמכי עליה כבי תרי, ועי' כ"מ שכתב דכיון דסליק בתיקו לחומרא דייניין ליה ואין זה דבר פשוט כ"כ דהרמ"ה ז"ל בפריטיו כתב להדיא

דרק לכתחלה אסור באדם חשוב אבל לא משמתינן ליה והרשב"א בשם הראב"ד ז"ל כתב דתיקו דממונא לקולא וס"ל דאזיל ומסהיד לכתחלה והרבה יש להאריך אבל אין הכרע בדעת רבנו בזה וראה שגם רבותינו הקדמונים ז"ל לא הביאו הא דאדם חשוב כלל ועי' בעל הלכות גדולות שהשמיטו ג"כ.

י) טבח כהן שאינו מפריש המתנות וכו' מנדין אותו עד שיתן. עי' בדברי רבנו פ"ט מהל' בכורים ה"ט וביו"ד סי' ס"א.

יא) המחלל יו"ט שני של גליות אע"פ שהוא מנהג. עי' לח"מ, ור"ל אפילו בזמן הזה שאינו אלא מנהג וכמ"ש רבנו בפ"ו מהל' יו"ט הי"ד עי"ש ולפי"ז אין מקור דברי רבנו מהא דרב ושמואל דאמרי תרוויהו מנדין על שני ימים טובים של גליות, דאין ראיה מזה על הזמן שסומכין על החשבון ואין יו"ט שני להסתלק מן הספק אלא מנהג בלבד, עי"ש מה שהארכתי בזה. אבל מקור הדברים מהא דשמתיה רב יוסף לרב נתן בר אסיא על דאזל מבי רב לפומבדיתא ביו"ט שני של עצרת, והרי יו"ט שני של עצרת בודאי אינו משום ספיקא וכמ"ש רבנו בפ"ג מהל' קדוש החדש הי"ב עי"ש ולפי"ז צ"ל דס"ל לרבנו דמנדין על מנהג ובאמת הוא פלוגתא דרבותא, דהנה בשאלתות ויקהל שאילתא ס"ו הביא הגרסא בגמ' דמגילה ה' בעובדא דרב דחזייה להוא גברא דשדי כיתנא בפוריא, א"ר כהנא אתרא דנהיג שלא לעשות מלאכה אי הכי לשמותיה שמותיה אמרי כיון דלא צמיח כיתניה היינו שמתא הרי להדיא דמנדין על מנהגא וכן הביא הרמב"ן ז"ל בשרש הראשון ופי' במאור פ"ק דמגילה ובאור זרוע הל' מגילה סי' שע"א.

והנה רבנו לא הביא אלא דאינו רואה סימן ברכה ועי' בדברי רבנו בפ"ח מהל' יו"ט הי"ח מבואר ג"כ דעל מנהגא אין מנדין ועי' בסוגיא דפסחים בפ' מקום שנהגו ועי' להריטב"א ז"ל במגילה שם שכתב ויש לחלק ולומר דמעיקרא דהוי ס"ל דאסור במלאכה ביומו הוי מקשינן דלשמתיה משום דהוי עבירנא ומשמתינן אמאן דעבר אדרבנן כדאיתא בפ' מקום שנהגו אבל השתא דליכא איסורא דגזירת נביאים אלא משום ביטול מנהג עולם מילט לייטיה שמותי לא משמתינן ליה בכה"ג עכ"ל. ואפשר לומר דזהו מנהג אחר, מנהג העולם אבל מנהג שהוא מתקנת חכמים כמו יו"ט שני של גלויות שפיר מנדין עליו לכולי עלמא (וראיתי למי שהביא דגם דעת רש"י והאור זרוע הוא דמנדין על מנהגא מהא דבפסחים ע"ד א' איזהו גדי מקולס כתב רש"י ז"ל דקאי אהא דתנן בפ' מקום שנהגו שאסור לאכול צלי בערבי פסחים בזמן הזה במקום שלא נהגו, ומבואר דבמקום שנהגו לאכול מותר לאכול גם גדי מקולס, ומ"מ שלחו לתודוס איש רומי דאלמלא תודוס אתה גוזרני עליך נדוי, משום דהתם הוי מקום שנהגו שלא לאכול הרי דמנדין על מנהגא. וכ"כ

האור זרוע הל' פסחים סי' ר"ל וז"ל ודוקא במקולס אמרינן היכא שנהגו שלא לאכול דאין אוכלין וכו' אבל אם אינו מקולס שרי אפילו שלא נהגו וכו' וההיא דתודוס איש רומי וכו' אית לן למימר דמקום שלא נהגו הוה, ולענ"ד אין מזה שום ראיה, דהתם טעמא אחרינא והוא מה שמנה רבנו באות ט"ו המביא את הרבים לידי אכילת קדשים בחוץ) ואפשר דזהו כונת המהר"א ששון דחידש לן רבנו דאע"ג דאין מנדין על מנהג, מ"מ על מנהג זה מנדין.

ונראה עוד לחלק ולומר דס"ל לרבנו דדוקא מנהג שנתקבל ונתפשט בכל ישראל הוא דמנדין עליו וכמו מנהג דיו"ט שני של גליות, שנתפשט בכל מקום בגולה, אבל מה שתלוי במנהג המקום אף שבודאי איסורא איכא לעבור עליו אבל אין מנדין עליו, וחילי דידי מהא דכתב הארחות חיים והביאו הב"י ז"ל בסי' תרצ"ו, אע"ג דמלאכה לא קבילו עליהו אח"כ נתקבל המנהג ומנדין כל העושה מלאכה כיון שנתפשט איסורו בכל ישראל עכ"ל הרי חזינן דמחלק בכך, ויש להביא עוד סמוכין לזה ועי' ר"ן פ' אין מעמידין ובריטב"א ע"ז ל"ה ב' לענין פת עכו"ם כיון שלא נתפשט בכל ישראל והדברים ארוכים. ועי' באו"ח סי' תצ"ו העתיק ומנדין למי שמזלזל בו, ובאמת לשיטת הכ"מ בעצמו לא בעינן שיזלזל בו אלא כיון שהוא מחללו מנדין כמבואר בגמ' שהבאנו, ורבנו נזהר בזה ששם כתב המזלזל וכאן כתב המחלל אולם לפי מ"ש אין מקום לדייק בזה כ"כ.

יב) העושה מלאכה בערב הפסח אחר חצות. עי' בדברי רבנו לקמן בפ"ח מהל' יו"ט הי"ז וי"ח שהביא שם רבנו טעם הירושלמי מפני שיש בו חגיגה ושחיטת קרבן.

יג) המזכיר שם שמים לבטלה או לשבועה בדברי הבאי. עי' כ"מ, ועי' בדברי רבנו בפי"ב מהל' שבועות ה"ט ושם מנה רבנו גם נשבע לפניו בשקר ומברך ברכה שאינה צריכה, והוסיף שם רבנו בד"א כשהיה הנשבע הזה או המברך לבטלה מזיד אבל אם היה שוגג ולא ידע שזה אסור אינו חייב לנדותו, ואני אומר שאסור לנדותו וכו' עי"ש, ולכאורה פשוט דגם באינך לא שייך נידוי אם עשה כן בשוגג, והא דכתבו רבנו גבי הזכרת שם שמים לבטלה משום דהתם דינא דאם לא נידהו הוא עצמו יהא בנדוי להכי כתב מה שאין לנדות ועי' מה שהביא בדרכי משה בשם מהרד"ך דאם עשה בשוגג או בטעות דבר שמנדין עליו אין מנדין אותו ועי' עוד במג"א סי' תצ"ו סק"א. והנה יש לי עיון קצת, דמדברי רבנו וסגנונו שם משמע דאם מזכיר השם לבטלה בלי ברכה לבטלה או בלי שבועת שוא או שקר אינו חייב ע"ז שהרי כך לשון רבנו בה"ט השומע הזכרת השם מפי חבירו לשוא או שנשבע לפניו לשקר או שבירך ברכה שאינה צריכה שהוא עובר משום נושא שם ה' לשוא כמו שבארנו בהל' ברכות הרי זה חייב לנדותו ואח"כ

בהי"א כתב ולא שבועה לשוא בלבד הוא שאסורה אלא אפילו להזכיר שם מן השמות המיוחדין לבטלה אסור ואע"פ שלא נשבע שהרי הכתוב מצוה ואומר ליראה את השם וכו' ובכלל יראתו שלא יזכירו לבטלה לפיכך אם טעה הלשון והוציא שם לבטלה ימהר מיד וישבח וכו' הרי שחולק רבנו דבה"ט האיסור משום נושא את השם לשוא, ובמזכיר השם לבדו מביא רבנו מקרא דליראה את השם וכו' (ועי' באחרונים שם שהקשו על רבנו דבסוגיא דתמורה לא קאי הכי אלא דאזהרתיה מאת ה' אלוקיך תירא ועי' מ"ש שם בעז"ה) ועי' בתומים סי' פ"ז ס"ק ל"ג מה שהרגיש בדברי רבנו, ולפלא כי לא ראה דברי רבנו כאן.

יד) המביא את הרבים לידי חלול השם. עי' כ"מ שהוא מירושלמי דמו"ק וכן הוא גם בירושלמי תענית פ"ג ה"י וגם בגמ' דילן בתענית כ"ג, ועי' מל"מ שעמד ע"ז דהא בגמ' דילן ברכות י"ט אמרו ע"ז דהוא משום מגיס דעתו כלפי מעלה, ועי' פרש"י שם שפי' ומנדין לכבוד הרב הוא שכבוד המקום כבוד הרב הוא עי"ש וצ"ל דרבנו העתיק נוסח הירושלמי כמו שהעתיק בכלל הנך כ"ד דברים ע"פ נוסח הירושלמי דאלו לנוסח גמ' דילן הלא אמרו בכ"ד מקומות מנדין על כבוד הרב, והוא מימרא אחרינא לגמרי, ולהכי כללו בזה הך עובדא דמגיס דעתו כלפי מעלה, משום דר' אלעזר אשכח תלת, וכל אילין הוו משום כבוד הרב.

אבל ראה זה מצאתי בדקדוקי סופרים בכת"י מינכן שגם בסוגין דברכות הגי' אלמלא חוני אתה גוזרני עליך נדוי שאפילו שנים כשני אליהו וכו' לא היה שם שמים מתחלל עליך, אלא דלפי"ז על כרחך מגיס דעתו כלפי מעלה הפירוש שיוכל להביא לידי חלול השם והיינו הך, ולכן לא הזכיר רבנו מגיס דעתו כלפי מעלה.

טו) המביא את הרבים לידי אכילת קדשים בחוץ. עי' כ"מ ורבנו העתיק לשון הירושלמי דמו"ק שכל המביא את הרבים לידי אכילת קדשים בחוץ חייב נדוי וכבר הזכרנו כמה פעמים שרבנו המשיך כל נוסח ההלכה הזאת ע"פ סגנון הירושלמי שם.

טז) המחשב שנים וקובע חדשים בחוצה לארץ. עי' כ"מ מעובדא דחנניה בן אחי ר' יהושע בברכות ס"ג, ובירושלמי פ"ו דנדרים ה"ח וכן בסנהדרין פ"א ה"ב שם לא הוזכר הנדוי, והנה לא הזכיר רבנו כאן דדוקא בהניח כמותו בארץ ישראל אבל אם לא הניח כמותו בא"י שפיר דמי ועי' בדברי רבנו בפ"א מהל' קידוש החודש ה"ח והוא מבואר בסוגיא דברכות שם דר' עקיבא עיבר שנים וקבע חדשים בחו"ל מפני שלא הניח כמותו בא"י ואף חנניה בן אחי ר"י שרצה לעשות כן הוא מפני שחשב שלא הניח כמותו בא"י ועי' תוס' יבמות קט"ו ד"ה אמר ר"ע ובסנהדרין י"א דעסיא שעברו בה את השנה, ר' מאיר

ריש פ"ב דמגלה ור' שמעון בן יהוצדק ור' חייא בפ"ג דסנהדרין כ"ו חו"ל הוי ועי' ירושלמי פ"ק דסנהדרין דירמיה ויחזקאל וברוך בן נריה עיברו בחו"ל, והתם מפרש בשלא יכלו לעבר בא"י ועי' פרקי דר"א פ"ח דפליג על כל זה וס"ל דאפילו נביאים בחו"ל והדיוטים בא"י אין מעברין את השנה אלא על הדיוטים שבארץ גלו לבבל היו מעברין את השנה ע"י הנשאר בארץ, לא נשאר אחד בארץ (ר"ל אחרי שנהרג גדליה, ולא עבר איש ביהודא נ"ב שנה) היו מעברין את השנה בבבל, עי"ש בכל הדברים ובהגהות הגאון רד"ל, ומלשון רבנו כאן המחשב שנים וכו' וכן מדבריו בפ"א מהל' קידוש החודש משמע דלא כמ"ש התוס' בסנהדרין י"א דעיבורא דהתם היינו חישוב בעלמא עי"ש ועי' מה שנאריך אי"ה בהל' קידוש החודש ועי' בש"ך סקע"ט והוא פשוט מאד.

יז) המכשיל את העור. ובהשגה א"א כגון המכה את בנו הגדול ועי' כ"מ מ"ש לתמוה על הראב"ד ואין הדברים מבוארים, והנה עי' לרבנו בפ"ו מהל' ממרים ה"ט והמכה בנו גדול מנדין אותו שהרי הוא עובר על ולפני עור לא תתן מכשול ומלשון הזה נראה דס"ל לרבנו דעובדא דאמתא דרבי במו"ק י"ז לאו דין פרטי הוא במכה בנו גדול, דמנדין אותו אלא בכל מי שעובר על לאו דלפני עור, שהרי כתב דלכן מנדין שהרי הוא עובר וכו' ולפי"ז ה"ה במושיט כוס יין לנזיר ובמלוה ולוה ברבית וכדומה מנדין ואפילו אם נימא דעל עיקר הלא תעשה בפשטה אין מנדין משום דעלה קאי קרא דארור משגה עור (ועי' לרבנו בספר המצוות ל"ת רצ"ט דפשטה דקרא בנותן עצה שאינה הוגנת ולא על מכשול עור בפשוטו וכבר האריכו בזה המחברים הרבה מאד עי' כנסת הגדולה ומל"מ בפ"ד מהל' מלוה) אבל על המכשיל בעבירה מנדין, והראב"ד פליג עלה וס"ל דדוקא בנו הגדול אבל לא בשאר מכשולי עבירה, ואית דמפרשי כוונת הראב"ד ז"ל דמלשון רבנו במ"ש המכשיל את העור, ולא כתב לשנא דקרא הנותן מכשול דר"ל דוקא היכא שמכשילו כבר אבל אם נתן מכשול ולא נכשל בו אינו עובר ורבותינו האחרונים עמדו להסתפק בזה וס"ל להראב"ד דאפילו הכי עובר ומנדין וכדמשמע מעובדא דאמתא דבי רבי אף שלא מצינו שבעט הבן באביו ופגע בכבודו מ"מ נידוהו וחשו לנידויה, וצ"ע על הראב"ד מסוגיא דקדושין ל"ב ודלמא רתח וקא עבר על לפני עור, הרי דדוקא אם כבר פגע בכבוד האב אז עובר ואפשר לומר דהראב"ד מפרש ודלמא רתח, וא"כ עבר תיכף על לפני עור כיון שיכול לבא לידי בזיון או דס"ל דנדוי אינו תלוי כלל בעבירת לאו דלפני עור אלא כיון שיכול לבא לידי כך ויש להאריך עוד בזה.

וכתב הב"י בסי' של"ד וז"ל וכתיב בקונדריסין דלא אקרי גדול להאי ענינא אלא עד כ"ב שנין או עד כ"ד שנין כדאמרינן בפ"ק דקידושין (ל) ידך על צוארי בריך משיתסר

ועד כ"ב שנין ואמרי לה מי"ח ועד כ"ד, וכן העתיק להלכה בסי' ר"מ ס"כ ועי' בים של שלמה בפ"ק דקדושין שאין לנדות עד שיעבור כ"ד אבל מ"מ אסור מכ"ב שנים עי"ש אבל הריטב"א ז"ל כתב בסוגיא דמו"ק וז"ל ונראין הדברים דלא גדול גדול ממש אלא הכל לפי טבעו שיש לחוש שיתריס כנגדו בדבור או במעשה כי אפילו לא יהא בר מצוה אינו ראוי להביאו לידי מכה או מקלל אביו וכו' ומשום דאורחא דמלתא דגדול שכיח כי הא נקט גדול עכ"ל ולא הביאוהו רבותינו כלל והוא פלא, אבל צ"ע בכל זה ועי' כתובות נ' וצ"ב.

יח) המעכב הרבים מלעשות מצוה. עי' כ"מ וכן הוא בירושלמי פ"ג דתענית ה"י ועי' היטב בירושלמי פ"א דראש השנה ה"ה, ועי' בדברי רבנו בפ"ד מהל' תשובה.

יט) טבח שיצאה טרפה מתחת ידו. עי' כ"מ שהביא מסנהדרין כ"ה והוא כגי' הרי"ף ז"ל דשמתיה רב נחמן, והנה עי' בדברי רבנו בפי"ב מהל' עדות ה"ט וכן טבח שהיה בודק לעצמו ומוכר ויצאת טרפה מתחת ידו שהרי הוא בכלל אוכלי טרפה וכו' ועי' כ"מ שם שכתב דסובר רבנו דעובדא דההוא טבחא דאשתכח דנפיק טרפה מתותי ידיה דשמתיה ר"נ (לפי גי' הרי"ף ז"ל ורבנו) ועבריה בשוחט ובודק לעצמו ומוכר לאחרים מיירי וכו' אבל השוחט לאחרים ויצאה טרפה מתחת ידו כיון דלאו מידי דממון הוא כיון שעשה תשובה מתכשר עי"ש מה שהאריך ועי' בטור ושו"ע יו"ד סי' קי"ט המוכר דברים האסורים מעבירין אותו, ומשמתין אותו והוא מאותו מקור וצ"ל דלענין נדוי מנדין אותו בכל ענין אלא דלפוסלו לעדות בעינן דוקא שיהא גם נגיעת ממון וצ"ע מנין לו לרבנו דמנדין בכל אופן כיון דבעובדא דר"נ מיירי בשוחט ובודק לעצמו ומוכר לאחרים, ואי משום דמכשיל את אחרים ולענין עדות בעינן דוקא בשלו, משום דעל עבירת לאו דלפני עור לא מפסל, ולענין נדוי מנדין א"כ לא הו"ל לרבנו להביאו כלל שהרי הביא כבר המכשיל את העור וצ"ב.

כ) טבח שלא בדק סכינו לפני חכם. עי' כ"מ דהוא מסוגיא דחולין י"ח, והנה שם בדף י' ודף י"ז א"ר יוחנן דלא אמרו להראות סכינו לחכם אלא משום כבודו של חכם ולפי"ז בלא סר סכיניה דמנדין אותו הוא משום כבוד החכם וכן פרש"י ז"ל בהדיא שם דמשמתינן ליה משום אפקרותא שהחציף פניו דקי"ל מנדין על כבוד הרב בברכות פ' מי שמתו וכבר כתב רבנו דין המבזה את החכם, וכבר עמדו בזה, אבל עי' בדברי רבנו פ"א מהל' שחיטה הכ"ו כל טבח שלא בדק הסכין שלו ששוחט בא לפני חכם ושחט בה לעצמו בודקין אותה אם נמצאת יפה ובדוקה מנדין אותו לפי שיסמוך על עצמו פעם אחרת ותהיה פגומה וישחוט בה הרי שכתב רבנו טעם אחר בזה והנה כבר עמדו רבותינו

ז"ל על דברי רבנו אלה, שהרי אמרו בגמ' שהוא משום כבודו של חכם, ועי' במ"מ שם שהביא בשם הראב"ד ז"ל שהטעם שהצריכו בזאת המצוה לחכם יותר ממצות אחרות מפני שצריך לזה עיון גדול להרגיש בטוב הסכין והוי כמו הוראה וחששו להכי יותר לכבודו של חכם, ורבנו נתכוין ג"כ לכעין זה ועי' לח"מ שם.

ונראה לי דשיטת רבנו דעל כרחך צריך לומר דיש עוד טעם אחד בזה, דאי משום כבודו של חכם בלבד לא היה שום מ"ד דמעברינן ליה כשנמצאת סכינו יפה, דמשום כבודו של חכם סגי בהא דמנדין אותו ולא מצינו שיקנסו אותו יותר, והרי רבא בר חיננא גופיה עבריה להוא טבחא משום דהוי סבר דדינא הכי הוא דמעברינן אף שנמצאת סכינו יפה, וזה א"א לומר שהוא מפני כבודו של חכם, אלא משום דלא ליתי לידי תקלה שיסמוך על עצמו פעם אחרת וכדומה, ואף דלמסקנא היכא דנמצאת סכינו יפה באמת לא מעברינן ליה משום דלא קנסו להעבירו מחשש תקלה זו אבל בודאי דדין שיראה הסכין לחכם הוא לאו משום כבודו של חכם לבד, ופשוט. ולפי"ז אה"נ דלשיטת רבנו צריך גם עכשיו להראות סכינו לחכם, ומחילת החכם לא מהני כמו שכתבו רבותינו ז"ל אלא לפי שממנים אנשים שכחן יפה בזה, והמה אינם שוחטים לעצמן, ונמנו המה לחכמים על ענין זה, ונשאר רק כבודו של חכם, במקום שהשאירו החכמים לעצמם והוא כשהחכם עובר וכמו שהביא המ"מ ואע"פ שנתבטלה עדיין קצת לחלוחית נשארה וכו' ועי' מ"ש שם בארוכה.

כא) המקשה עצמו לדעת. עי' כ"מ, ועי' בדברי רבנו בפכ"א מהל' איסורי ביאה הי"ח אבל אלו שמנאפין ביד וכו' אלא שהעושה זה בנידוי הוא יושב וכו' וכן אסור לאדם שיקשה עצמו לדעת, ועי' מ"מ שם דמשמע ליה מדברי רבנו שא"צ בי"ד לנדותו אלא שהוא עצמו הוא בנדוי והביא דברי רבנו החולקים ע"ז, ועי' בשו"ע סי' כ"ג ובבית שמואל שם והאריכו בזה האחרונים וכבר התפלאו עליו שהרי רבנו כתב כאן להדיא בין אלה שבי"ד מנדין ועי' בדברי הראב"ד ז"ל בסוף הפרק, ועי' להרדב"ז ז"ל בלשונותיו ח"ב סי' קע"ז שעמד לתמוה שם גם בלא זה על דברי רבנו והעלה, דבאמת המנאפים ביד בנדוי הם יושבים וא"צ בי"ד שינדו אותם והוא חמור טובא אבל המקשה חייב נדוי ע"י בי"ד וכמו שכתבו כל הראשונים ז"ל והוא כדי שלא יבא לידי ניאוף ביד ויש עוד מקום להאריך בזה.

כב) מי שגירש את אשתו וכו' כשיבואו לבי"ד מנדין אותן. עי' בדברי רבנו בפכ"א מהל' איסורי ביאה הכ"ז ובמה שהאריכו שם רבותינו ועי' מל"מ שם שהרי רבו החולקים על רבנו וס"ל דדוקא באשת כהן או באשת ישראל אחר שנישאת לאחר, אז מנדין, ותלוי בפי'

הסוגיא שם מהו לעשות בגרושה כן, דלדעת רבנו אסור לגרושה לדור בחצירו אף שלא נשאת לאחר גם באשת ישראל, ורבותינו חולקים ע"ז ועי' בב"י סי' קי"ט מה שהאריך בזה ועי' בשטמ"ק לכתובות מה שהביא בשם ליקוטי הגאונים ז"ל ואינהו ס"ל כשיטת רבנו דבגרושה לא תדור בחצירו אף קודם שנישאת לאחר עי"ש היטב. ועי' בדברי רבנו שם שכתב וגרושה שבאה עם המגרש לדין מנדין אותן או מכין אותן מכת מרדות, ועי' במ"מ שם שהוא לפי שלא נפסקה ההלכה שם אי כרב פפא דאמר שמותי משמתינן להו אי כרב הונא בריה דרב יהושע דאמר נגודי מנגדינן, וכ"כ הב"י ז"ל בדברי רבנו, והוא פלא, דלו יהא דהכי הוי גי' רבנו בגמ' ולא נגודי נמי מנגדינן להו ועי' בתוס' שם ובשטמ"ק, אבל הרי הכא כתב רבנו להדיא חיוב הנדוי ובאמת הרי כבר הבאנו לעיל דשיטת רבנו היא כן בכל מקום דתלוי בבי"ד אם לנדות אם להכות מכת מרדות, ומה שיש מקומות שכתב כן רבנו ובמקומות הרבה לא כ"כ אין כאן המקום לבאר וזה דרך רבנו, ועי' לקמן מה שכתבנו בסוף הפרק, אילו הוי מחלוקת בדבר, אי משמתין אי מנגדין לא הוה מני לה רבנו במנין הכ"ד דברים והוא דבר ברור, וכן אין ספק שגם רב ששת דאמר לא מזדקקינן להו לא פליג אהא דמשמתינן להו ג"כ והוא פשוט עי"ש, ועי' ב"ח מ"ש בזה לחלק בין נשואה ובין גרושה דבנשואה אין מלקין כדי שלא להוציא לעז ואין צורך לכל זה כי אם כמה שכתבתי.

פרק ז

הלכה א

חכם זקן בחכמה וכן נשיא או אב בית דין שסרח אין מנדין אותו בפרהסיא לעולם. עי' כ"מ וב"י שכתבו שר"ל דוקא זקן מופלג בחכמה אין מנדין בפרהסיא, דהא מר זוטרא חסידא כי מחייב צורבא מרבנן שמתא שמית נפשיה והדר משמית לדידיה הרי שהיה מנדה לפעמים לצורבא מרבנן ורב יהודא נמי שמית להההוא צורבא מרבנן דסני שומעניה, וכדי דלא ליפליג על ריש לקיש דאמר תלמיד חכם שסרח אין מנדין אותו, צ"ל דההוא דר"ל וירושלמי בחכם מופלג בחכמה ואידך באינו מופלג בחכמה, והנה מה דהביא מהא דרב יהודא הוא פלא, שהרי סני שומעניה שאני, והוא בעצמו העתיק כן בשו"ע מה שהביא הטור בשם הרא"ש ז"ל והבאנו לעיל הדברים בשם רבנו חננאל ז"ל ועל כרחך צ"ל כן, כמו שכתבנו לעיל דהא הכא הוי באמת מופלג בחכמה, כדקאמר לישמתיה צריכי ליה רבנן, ועל כרחך משום דסני שומעניה מנדין אפילו לחכם וכן הוא בירושלמי, אולם באמת מוכרח החילוק בין מופלג בחכמה מהא דאמר רב פפא שם

תיתי לי דלא שמתי צורבא מרבנן מעולם, ואי איסורא יש בדבר משום שאין מנדין חכם לא הוי אישתבוחי ביה ועל כרחך כחילוקו של רבנו ויש עוד ראיות ועי' ב"ק פ"א ב' אי לאו יהודא בן קנוסא את גזרתינהו לשקך בגיזרא דפרזלא ואינו מוכרח.

ומקור דברי רבנו דגם לחכם אין מנדין בפרהסיא אף שבתקנת אושא הוזכר רק אב בי"ד, עי' ב"י ז"ל שכתב דמדמה להו רבנו זה לזה וראיה מהא דאמר ופליגא דריש לקיש דאמר ת"ח שסרח אין מנדין אותו, ואינו מובן מאי ראיה דהא בודאי פליג דאי גם ת"ח אין מנדין מכ"ש לאב בי"ד, אבל הרי א"צ לראיות כיון דרבנו פסק כר"ל וריש לקיש הרי אמר להדיא דאין מנדין לחכם, ועי' בירושלמי פ"ג דמו"ק ה"א הבאתיו לעיל בסוף הפרק דבקשו לנדות את ר' מאיר אמר להם איני שומע לכם עד שתאמרו לי את מי מנדין וכו' ור"מ חכם היה כמבואר בסוף הוריות הרי להדיא דאין מנדין לחכם. והנה עי' בכ"מ וב"י ובמל"מ ועי' תוס' יו"ט במשנה פ"ה דעדיות ובסדר משנה, שנסתבכו הרבה עובדא דירושלמי, בר' יעקב ור' ירמיה דא"ל ר' חייה בריה דר' יצחק שמעתי שאין מנדין זקן אלא א"כ עשה כירבעם בן נבט וחביריו, א"ל דוכמה השקוה וכירבעם בן נבט עשה, פי' שהרי במעשה דעקביא נידוהו על שאמר דוגמא השקוה והרי לא עשה כירבעם הרי דמנדין זקן ונידו אילין לאילין עי"ש, הרי להדיא דמנדין לזקן, ונדחקו בזה טובא.

ולא זכיתי להבין, דהרי הם בעצמם מחלקין בין חכם מופלג בחכמה לחכם בעלמא ומאי קשיא להו, ואי משום הקושיא דאיך נדו לעקביא שהרי היה מופלג בחכמה אבל זה הרי היה קודם תקנת אושא, ובאושא התקינו שאין מנדין אב בי"ד, אלא דלפי"ז דברי הירושלמי צריכין ביאור דמה אמר לו דוגמא השקוה וכירבעם בן נבט עשה, כלומר להוכיח מעובדא דעקביא דמנדין לזקן אף שלא עשה כירבעם, ומאי הוכחה והרי עובדא דעקביא קודם תקנת אושא הוית ואז שפיר נדו גם לזקן משא"כ אחר תקנת אושא, אבל באמת הדברים פשוטין וברורים, דתקנת אושא היתה דאין מנדין לאב בי"ד אלא אומרים לו הכבד ושב בביתך חזר וסרח מנדין אותו משום חלול השם, ולפי"ז הרי ר' יעקב אמר התם על ר' ירמיה עדיין ירמיה ברעתו שזהו חזר וסרח א"כ כשאמר לו ר' חייה בריה דר' יצחק שמעתי שאין מנדין זקן אלא א"כ עשה כירבעם על כרחך לאו מתקנת אושא אקשי ליה שהרי על חזר וסרח לא היתה התקנה כלל ועל כרחך דאקשי ליה שמעתי שאין מנדין זקן הוא ממימרא דריש לקיש ודכוותיה דס"ל דאין מנדין זקן לעולם אפילו בחזר וסרח וע"ז שפיר הקשה מעקביא דעל כרחך ליתא להך דינא, ולתקנת אושא ג"כ אינו נוגע, ומ"מ פסק רבנו כר"ל שהרי גם ר' יעקב חש אח"כ לזה הרי דלא היה ברור לו דין זה אפילו לדידיה דהוי ס"ל דחייב נדוי, ועי' בר"ח שם במו"ק משמע קצת דהיתה

לו גרסא אחרת ולא פליג ריש לקיש כלל, אלא דאוסופי מוסיף על התקנה ויש לעיין בזה טובא, עכ"פ דברי רבנו מיושבים כל הצורך ומיושבת גם תמיהת הרמ"ך ז"ל על רבנו הביאו בכ"מ מהא דר' אליעזר דמלבד דלא היה שם נדוי וכשיטת הרמב"ן ז"ל וכבר הבאנו אותה, עוד הרי היתה קודם תקנת אושא.

אבל כשחטא שאר חטאות מלקין אותו בצנעא. עי' כ"מ שמקור הדברים בירושלמי פ"ג דהוריות בכהן משיח ונשיא שחטאו שמלקין אותן בבי"ד של שלשה, אין (חומר) [תימר] בעשרים ושלשה עליתו זו ירידתו וכן הוא בירושלמי סנהדרין פ"ב ה"א אבל מה שסיים רבנו ע"ז שנאמר וכשלת היום וכשל גם נביא עמך לילה אע"פ שכשל כסהו כלילה, זהו מימרא דריש לקיש במו"ק י"ז, והנה כבר הבאתי לעיל דמרבנו חננאל ז"ל בסוגיא שם נראה דהיה לו גי' אחרת, ור"ל לא פליג כלל אדרב הונא דאמר באושא התקינו, וזה גרסתו ר"ל אמר ת"ח שסרח אין מבזין אותו בפרהסיא שנא' וכשלת היום וכשל גם נביא עמך לילה וכו' וקאי בין אנדוי בין אנגידא, שאין מבזין לת"ח בפרהסיא בכל עונש שמגיע לו, וזהו מקור דברי רבנו דאף דמימנו אנגידא מ"מ עושין כן בצנעא, וצ"ל דהא דאמרו בירושלמי פ' האשה שלום ה"ד שמואל אמר תמן הוינא ולא ערקתא וקצת ולא ספסלא וקצת אלא אבא הוא דלקה וקם לה, דבצנעא הואי או כמו שפירש הפני משה ז"ל שם עי"ש היטב והכוהו סתם אבל לא בתורת מלקות.

וכן כל תלמיד חכם שנתחייב נדוי אסור לבי"ד לקפוץ ולנדותו במהרה וכו'. עי' כ"מ ועי' היטב מה שהאריך בדברי רבנו בתשובות שער אפרים סי' ס"ד בטוב טעם ועי"ש בהגהת בן המחבר מה שדייק בדברי רבנו טובא, ודבריהם נכוחים.

הלכה ב

וכיצד הוא הנדוי אומר פלוני יהא בשמתא. בכת"י אברבנאל פלוני בשמתא בלא תיבת יהא, ובגמ' בכמה מקומות להוי האי גברא בשמתא, וכמו שהוא לפנינו כאן, ובמוחרם כתב רבנו אומר פלוני מוחרם ובכת"י הנ"ל פלוני זה מוחרם וקאי על בפניו, והנה הרא"ש ז"ל ואחריו הטור הביאו דעת הראב"ד ז"ל החולק על רבנו, וס"ל דנדוי ושמתא דברים מחולקים המה, ובנדוי אומר פלוני יהא בנדוי ואין בו קללה אלא ריחוק, משא"כ שמתא הרי אמרו דהוא שם מיתה וקללה ולדעת רבנו צ"ל דבלשון שמתא לא נזכר קללה בפירוש משא"כ בחרם שנזכר בו ארור וכמבואר בחרם יהושע, ואף דכתיב וישבע היה חרם, וכן בפלגש בגבעה מבואר בילמדנו והובא בתשובות הרא"ש שהיה חכם ועי' בתוס' מו"ק י"ד ב' ד"ה מאי משמע דגם בנדוי יש קללה שכתבו דגבי מנודה דוחה לאו דמקלל עי"ש ויש לפלפל בזה טובא, ועי' ב"י מה שהאריך לדייק ולהוכיח מלשונות הגמ' דגם במי

שמחויב נדוי אמרו להוי האי גברא בשמתא דמזה מוכח כדעת רבנו ועי לח"מ מה שדחה והביא ראיות אחרות, וקשה לדייק דבר מלשונות אלו, ועי' בירושלמי דמו"ק שם גבי אמהא דבר פטא דאמרה להוי ההוא גברא מוחרם, אף שרק נדוי היה חייב, וכן בעובדא דריש לקיש ולסטיא אמר לון להוון אילין עמא מחרמין וכן אמרו לו ווא דהוא גברא מחרם אף שרק נידה אותם, וכן המה לו, הרי דקשה לדייק מלשונות אלו, ומעובדא דר' יהושע בן לוי בירושלמי שם אלולי דלא חרמית בר נש מן יומי הוינא מחרם להההוא גברא שעל כ"ד דברים מנדין וכו' מזה אין ראיה כמ"ש לעיל בפ"ו עי"ש אבל נראה שלא הקפידו ע"ז.

והעיקר כנראה מה שדחקו להראב"ד ז"ל לחלק בין נדוי לשמתא, הוא מאי דאמרו בצורבא מרבנן דהוי סני שומעניה א"ר יהודא היכי ליעבד לשמתיה צריכי ליה רבנן, והיינו שהיו צריכין לו ללמוד תורה מפיו כמבואר בסוגיא, והוא תמוה דהרי גם אם ינדוהו הרי מנודה שונה ושונין לו, ומוכח מזה דשמתא חמורה מנדוי, ואה"נ דבשמתא אסור ללמוד ממנו, וראיה זו הביא הר"ן ז"ל והביאה גם הב"י ז"ל בשם הנמוק"י ודחה אותה דאע"ג דמדינא שרי לשנות לאחרים היה גנאי להם ללמוד מאדם שהוא מנודה, והדברים מבוארים להדיא להריטב"א ז"ל שכתב בההוא עובדא, ואע"ג דקי"ל שונה ושונין לו, ה"מ ברחוק ד' אמות וגנאי הדבר לתלמידים, וזהו שנתרחקו תלמידיו של ר' אליעזר כדמוכח בסנהדרין ואמר להם עד עכשיו למה לא באתם ואמרו לו לא היה לנו פנאי כדי לחפות על עצמן, ועל כרחך מוכרח לומר כן אפילו לדעת הראב"ד דס"ל דשמתא חמורה והכא שמתוהו, דאכתי קשה למה אמר היכי נעביד לשמתיה צריכי ליה רבנן ומה בכך ינדה אותו ולא לשמתיה, ועל כרחך דאין זו עצה, אבל מסתימות לשונות הגמ' בכמה מקומות משמע כדעת רבנו.

הלכה ג

וכיצד מתירין הנדוי או החרם אומר לו שרוי לך ומחול לך וכו'. עי' לרבנו בפ"ו מהל' שבועות ה"ה ואומר לו שרוי לך או מותר לך או מחול לך, הרי דסגי בפעם אחת וכן הוכיח הב"י ז"ל בסי' רכ"ח (ודעת הטור וכן הוא דעת הרא"ש בסוף יומא דצריך לומר ג' פעמים והעתיקו בשו"ע שם) וכאן כתב רבנו שרוי לך ומחול לך דבעי ב' פעמים, וקשה לומר דרבנו או או קאמר ועי' למרן הגר"א ז"ל בסי' רכ"ח שכתב שלמד כן מהא דסנהדרין ס"ח הותר הנדר הותר הנדר, וכן הגי' בב"ב ע"ד בעין יעקב מופר לך מופר לך, ועי' לרבנו בפי' המשנה פ"י דנדרים בהיתר נדרים ושבועות כתב ג"כ שרוי לך ומחול לך שרוי לך ומחול לך ב' פעמים, ועי' למרן הגר"א ז"ל שם שדעתו דב' פעמים בודאי אינו מעלה

ומוריד רק ג' פעמים בעי, ועי' בסוף פ"ג דפרה עץ ארז זה עץ ארז זה ג' פעמים וכן בפ"ק דנדה י"א א' קפצה וראתה ב' פעמים ועי' בתוס' שם שהגיהו ג' פעמים ועי' במנחות ס"ה ועוד בכמה דברים עי"ש מה שהאריך בזה, ועי' להגאון רד"ל ז"ל בקונטרס עמק הברכה אות י"ד מה שעמד על הלשון הותר הנדר ואיך מהני ואין מקום להאריך.

הלכה ד

מנודה אסור לספר ולכבס כאבל. בגמ' לפנינו ליתא כאבל וכן ליתא בכל הראשונים זולת בבה"ג כת"י רומי הביא כן בנוסח הגמרא.

ואין מזמנין עליו ולא כוללין אותו בעשרה. עי' כ"מ מ"ש בשם הרוקח ז"ל בטעם הדבר, ועי' למרן הגר"א ז"ל באו"ח סי' נ"ה שכתב דהרי זהו לשון נדוי שנבדלין ממנו כמ"ש בפ"ד דב"מ נ"ט ב' כמדומה שחבירך בדילין ממך, ומתרגמינן נדת דותה, ריחוק סיאובתה עכ"ל ועי' לקמן מה שהבאתי בשם הרמב"ן ז"ל, ואנכי זכיתי ומצאתי בבה"ג כת"י רומי מה שלא נמצא בגמ' דילן וגם בבה"ג הנדפס וכל הראשונים ז"ל, וז"ל בנוסח הגמ' ומנלן דמנזרינן ליה מן צבורא דכתיב והוא יבדל מקהל הגולה וזהו מקור דברי רבנו כאן ולפי"ז יש לעיין במה שהביא הב"י בשם תשובת הרשב"א ז"ל והעתיקו הש"ך ז"ל בסק"ח דדוקא בנתנדה מחמת עבירה אבל לא בנתנדה מחמת ממון, ועי' בשו"ע שם סי"א ובש"ך סקכ"ב ולפי מקור הדברים שהבאנו צ"ע טובא בזה, ולא ראיתי להאריך.

ולא יושבין עמו בארבע אמות. עי' כ"מ דנלמד מעובדא דר' אליעזר שישב לו ר' עקיבא בריחוק ד' אמות ממנו, והוא ראית הראב"ד ז"ל הביאה הרא"ש ז"ל, אולם באמת לשיטת הרמב"ן ז"ל דגבי ר"א ברכה היה ולא נדוי אין ראיה מזה, ומצאתי באמת להרמב"ן ז"ל שכתב וכיון שהוכחנו שר"א לא מנודה בלבד היה אלא מבורך נדחה הראיה שהביאו מכאן שהמנודה אסור לישב תוך ד' אמות שלו ולישב עמו ולדבר עמו וכו' מיהו אע"פ שאין בו ראיה מודה אני שאסור לישב תוך ד"א שלו, שכל עיקר לשון נדוי אינו אלא לשון ריחוק כמ"ש בפ"ק דנדרים נדינא ממך דלא יתיבנא בד"א דידך וכו' אלמא הנדוי וההרחק הוא לומר שאין יושבים בד"א שלו, מיהו דעת רבנו בודאי אינה כדעת הרמב"ן ז"ל שהרי כתב בפי' המשנה בפ"ד דידים מ"ג דההוא עובדא שם ב"ר יוסי בן דורמסקית שהלך אצל ר"א ללוד ושאלו מה חידוש היה בביהמ"ד היה זה לאחר שכבר יצא ר"א מביהמ"ד בשביל המחלוקת עי"ש ובכל זה עי' בתוספתא הביאה הר"ש ז"ל אמרתי לו את ההלכות ואת התשובות ואת המנין, הרי שהיה מפלפל עמו בכל הענין של עמון ומואב מה הן בשביעית, ואי כדעת הרמב"ן ז"ל לא היה רשאי ר"י בן דורמסקית לעשות כן שהרי מבורך אין שונה ואין שונין לו, אולם עי' להרשב"א ז"ל בתשובותיו ח"ד סי'

פ"ו דאע"ג דס"ל ג"כ כהרמב"ן רבו מ"מ ס"ל דהיו רשאין לדון עמו בהלכה והדברים ארוכים מאד.

וראה בבה"ג ז"ל לא הביא כלל הך דינא דאין יושבין בד' אמותיו ובאשכול הביאו בסי' מ"ו מהל' מועד ועי' להריטב"א ז"ל שם בסוגיא דאכיל ושתי בהדיה ויתיב בד' אמות, פירוש כל זה אסור הוא לעשותו עם המנודה ואסור להצטוות לו ומיהו מאן דעביד הכי אינו מנודה אלא א"כ פירשו בדבר וכו' עי"ש.

ואם מת בנידוי שולחין ומניחין אבן על ארונו, כלומר שהן רוגמין אותו לפי שהוא מובדל מן הצבור. הוסיף רבנו לשון זה, שזהו לדעתו ביאור מה שאמר ר' יהודא שם לא שיעמידו עליו גל אבנים כגלו של עכן אלא בי"ד שולחין ומניחין אבן גדולה על ארונו ללמדך שכל המתנדה ומת בנידויו בי"ד סוקלין את ארונו ועי' פרישה ודרישה וב"ח מה שנדחקו לבאר הדברים ועי' ב"ח שם שכתב שהוא כדי לכפר עליו, ודברי רבנו מבוארין שביאר שבי"ד מראין שהוא מובדל מן הצבור.

ואין צ"ל שאין מספידין אותו ואין מלוין את מטתו. דהא מבזין אותו שסוקלין את ארונו כ"ש שאין עושין לו כבוד כ"כ הרמב"ן ז"ל וכתב עוד שיראה לו שדינו כמאבד עצמו לדעת ועי' למרן הגר"א ז"ל כאן ובסי' שמ"ה דדינו כפורש מן הצבור דתניא ג"כ בשמחות דאין מספידין וכו' וכן הוא דעת הקונדרסין בשם הרשב"א ז"ל הובא בב"י, וזהו דעת רבנו שכתב שרוגמין אותו לפי שהוא מובדל מן הצבור, שר"ל שזה דינו כפורש מן הצבור, והנה בנוסח גמ' דילן ומניחין אבן גדולה והחסיר רבנו תיבת גדולה, ועי' בדקדוקי סופרים שם דאינה בכת"י וכן ליתא בבה"ג הל' נדוי וברי"ף וברא"ש עי"ש היטב.

והנה לא הזכיר רבנו לא עטיפת הראש ולא איסור נעילת הסנדל ולא הנחת תפילין אף שרבים מרבותינו הקדמונים ז"ל ס"ל דאסור בהם, וכ"ש בנעילת הסנדל דהוכיח הראב"ד מסוגיא דתענית דאסור, ועי' בה"ג ושאלתות ס"ל ג"כ דאסור בהם, ורבנו ס"ל כרבו הרי"ף ז"ל דכל תיקו לקולא וכל האיבעות לא נפשטו וכבר האריכו, בזה רבותינו ז"ל הרבה מאד, ולא הביאו תשובת רבנו האי גאון ז"ל דסבירא ליה ג"כ כדעת רבנו והרי"ף והובאה תשובת הגאון ז"ל באשכול הל' מו"ק סי' מ"ה, ועי"ש מה שהביא ראיות של רבותינו האוסרים ודחה אותם עי"ש היטב וכן נראה דעת רבנו ועי' ריב"ש ח"ג סי' קע"ג ויש להאריך טובא.

הלכה ה

יותר עליו המוחרם וכו' ואין נושאין ונותנין עמו. כל הדברים מבוארים בגמ' שם כמו שציין הכ"מ אולם הא דואין נושאין ונותנין עמו ליתא בגמ' אבל זהו הביאור של ועושה לו

חנות קטנה כדי פרנסתו ואתמר עלה ואמר רב זבינא מיא בפקתא דערבות ופי' רבותינו הראשונים ז"ל דוקא זבוני מיא שהיא סחורה קטנה שאינה צריכה משא ומתן וכ"כ רבנו ירוחם ג"כ ואפשר עוד שכוון רבנו באמרו ואין נושאין ונותנין עמו למה שהביא הרמ"א ז"ל בהג"ה סי"ב בשם הריב"ש ז"ל דאע"ג דמותר לדבר עם המוחרם מ"מ לא ירבה עמו בדברים ולא ידבר עמו אלא לצורך כמו שמדבר עם האבל, ועי' למרן הגר"א ז"ל שם שציין למה שהעתיק בסי' שפ"ה שם בשם הרמב"ם פ"ה מהל' אבל דכיון דאסור בשאילת שלום כ"ש שאסור להרבות עמו דברים.

ואין מתעסקין עמו אלא מעט עסק כדי פרנסתו. בכת"י אברבנאל ליתא לתיבת עסק, ועי' ב"י בשם הראב"ד והרשב"א ז"ל דאסור להנותו יותר מכדי חייו וכן העתיק בשו"ע.

הלכה ו

מי שישב בנדוי שלשים יום וכו' ישב שלשים יום אחרים ולא בקש להתירו מחרימין אותו. זהו מימרא דר' יהודה בריה דשמואל בר שילת שונין לאחר ל' ומחרימין לאחר ששים, אמנם עי' בדברי רבנו בסוף פכ"ה מהל' סנהדרין כתב ואם עמד ל' יום ולא תבע להתיר נדרו מחרימין אותו, וכתב שם הכ"מ וכן בב"י כאן שאין סתירה בדברי רבנו דטעם הדבר דאין מחרימין אלא לאחר נדוי שקדם לו התראה ולהכי בנידוהו בשביל ממון דמתרין בו בב' וה' סגי אח"כ בנדוי ל' יום, משא"כ בנתנדה מחמת אפקירותא דמנדין אותו לאלתר הוו ל' ימים הראשונים של נדויו התראה ולהכי בעי ששים יום ועי' טור חו"מ סי' י"ט ובפרישה שם, אמנם עי' בס' התרומה שער ג' אות ז' משמע שהיה בנוסחתו גם בפכ"ה דסנהדרין ששים יום, ובאמת כדברי רבנו שם מבואר בתשובת רב פלטוי גאון ז"ל הובא בשערי צדק שער ד' סי' י"ד ובתשובות הגאונים דפוס ליק סי' י' ותשובות הגאונים ווילנא סי' ל"ח ועי' בהגהות שם.

הלכה ז

בכמה מתירין הנדוי או החרם בשלשה אפילו הדיוטות ויחיד מומחה מתיר הנדוי או החרם לבדו. והנה למד כן רבנו, מהא דבודאי נדוי קיל מנדר שהרי תלמיד לא שרי נידרא באתרא דרביה ונדוי שרי כמבואר בנדרים ח' ב', ואם בנדר ג' הדיוטות מתירין כ"ש בנדוי, ועי' מ"ש הר"ן ז"ל שם בנדרים ומרן הגר"א ז"ל בהגהותיו לשו"ע, והראב"ד ז"ל בהשגות חלק על רבנו וכתב זה אינו כן אלא כחשבון המנדין כך צורך המתירין וכחשיבותן, ודברי הראב"ד ז"ל הם המה דברי הגאון ז"ל הובאו דבריו ברא"ש וביתר ביאור באשכול להראב"ד הל' מו"ק סי' מ"ו וכתב הגאון הא דאמר אתו ג' אחריני ושרו דוקא כששוין לראשונים בחכמה וביראה וכו' וחיליה דידיה מעובדא דריש לקיש דאיצטריך למיזל

לבי נשיאה ולא היו שלשה אחרים כשרים להתיר לו נדויו ומעובדא דהאי צורבא מרבנן, דאמרי רבנן גברא חשיב כרב יהודא ליכא הכי דלשרי לך וכו' ומכל הנך עובדי חזינן דבעינן גדול וחכם כמותו להתירו, והוי קשה ליה מהא דתלמיד שרי שמתא באתריה דרביה להכי חולק דכל ג' יכולין להתיר אם עבר זמן הנדוי או שב מדרכו הרעה והם המה חילוקיו של הראב"ד ז"ל כאן.

ועי' בריטב"א ז"ל השיג ג"כ על רבנו בזה, (ועי' בפרישה מה שתמה על הטור דמנין לו דהראב"ד פליג על רבנו עי"ש מ"ש ואלו היה נגלים לפניו הדברים בדברי הגאון ז"ל אפשר שלא היה מקשה כלל) ועי' לח"מ בה"ט ובמרכבת המשנה ח"ב האריך ע"פ מ"ש רבנו לעיל בפ"ו הי"ב והי"ד דאפילו נידהו קטן שבישראל חייב הנשיא וכו' עד שיחזור בתשובה, הרי להדיא שכל זמן שלא חזר בתשובה ולא פייס גם הנשיא יכול להתירו, ולפי"ז בעובדא דריש לקיש דהיה צריך לנשיא משום דלא הוי ידע למי שנידה כדי לפייסם, ובלי פיוס א"א להתיר, אלא שלנשיא יש רשות להתיר, אם אינו יכול לפייס ולפי"ז הא דהוי צריך לנשיא לאו משום דבעינן שיהיה גדול מן המנדה, אלא משום דלא יכל לפייסו, ובעובדא דההוא צורבא מרבנן דשמתיה רב יהודא, צ"ל דלא עביד תשובה וכמ"ש הר"ן ז"ל בעובדא דאמתא דרבי עי"ש היטב אלא דרצה לברר ביטול הקול של שמועה רעה, ולהכי לא רצו להזדקק משום כבודו של רב יהודא שלא יאמרו שנידה שלא כדין עי"ש ומלבד שהדברים דחוקים עי' עוד בריטב"א דס"ל להדיא בביאור הך מלתא דעביד תשובה.

ולפי מה שכתבתי בפ"ו הי"ב בדעת רבנו דס"ל דצריך שירצה המנדה להתירו עי"ש שהארכתי א"כ אפשר לישב כל הדברים ברווחא לפי שיטת רבנו דבודאי איירי כאן רבנו שרוצה המנדה להתירו ואז יכולים גם ג' הדיוטות להתיר וכן יחיד מומחה אף שאינו שקול כמנדה, ובכל הנך עובדי דהוי בעינן לנשיא משום שלא היו המנדין לפנינו ולא ידעינן אם רוצים להתירו וע"ז בעינן דוקא נשיא, ויש סמוכין לדעת רבנו ושיטתו מעובדא דההוא טבחא דאתפקר ברב טובי בר מתנה דאמנו עליה אביי ורבא ושמתוהו ולבסוף אזיל ופייסיה לבעל דיניה ואמר אביי היכי ליעביד לשרי ליה לא חל שמתא עליה תלתין יומין לא לשרי ליה קא בעו רבנן למיזל (כן הוא נוסח כל רבותינו הקדמונים ועי' ברבנו חננאל ועי' דקדוקי סופרים גי' הכת"י) והוכיחו מזה בגמ' אלמא קסבר אביי הני בי תלתא דשמיתו לא אתו תלתא אחרינא ושרו ליה, ומאי ראיה דלמא אה"נ דגם בי תלתא אחריני שרו נדויו, אלא משום דבעו רבנן למיזל ולא ישתכח כוותיהו, ועל כרחך מוכח דלא בעינן כוותיהו דווקא ואי הוו תלתא אחריני רשאים להתיר לא היה שום חשש, ואפשר

דלהראב"ד ג"כ ניחא דהרי אמר לא לשרי ליה בעו רבנן למיזל, ור"ל שאם לא יתירו לו עכשיו וימתינו עד סוף ל' יום צריכי רבנן למיזל, והרי יהיה זה בסוף הזמן שכבר עבר זמן הנדוי ואז יכולין להתיר גם קטנים מהם, ולהכי הוכיח שפיר דס"ל לאביי דלא אתו תלתא אחריני ושרו ליה ומעובדא דר' אליעזר דעמד ר' יהושע על רגליו או ר' עקיבא כגי' הרשב"א ואמר הותר הנדר ג"כ קשה דאם נימא כשיטת הגאון ז"ל והראב"ד ז"ל דצריכין המתירין להיות כחשבון המנדין וכחשיבותן, והרי אלה שנכנסו לבקר לר"א לא היו כ"כ כמספר המנדין ועוד שהרי נתנדה ע"פ נשיא דהא רבן גמליאל ג"כ נדהו ואף שהיה כאן גם ר' אלעזר בן עזריה שהוא ג"כ נשיא, אבל אינו מוכרח שהיה גם הוא שם, ומכל זה מוכרח כשיטת רבנו ודעתו, והגאון רד"ל ז"ל בקונטרסו עמק הברכה עמד בזה לענינו להוכיח שלא היה כאן נדוי כלל, ואינו מוכרח לפי"ז.

ויחיד מומחה מתיר הנדוי או החרם לבדו. בכת"י אברבנאל איתא רק מתיר הנדוי לבדו ולא הוזכר כאן חרם ויש להתבונן בזה.

הלכה ט

שלשה שנידו והלכו להן וחזר זה מדבר שנידהו בגללו באין ג' אחרים ומתירין לו. עי' כ"מ ולח"מ על מה שהוסיף רבנו הדברים וחזר זה מדבר שנידו בגללו ואם לאשמועינן דאין יכולין להתיר אלא א"כ חזר בו, כבר כתב רבנו זה בכמה מקומות לעיל בפ"ו הי"ב והי"ד, ואין חילוק לרבנו בזמן ואפילו לאפקירותא אלא בחזרה וכמו שהבאנו לעיל בשם הירושלמי א"ר יוסי חזרו ונמנו לכשיחזור בו יהו מקרבין אותו, ועי' מ"ש גם לקמן, וא"כ למה היה צריך לכתוב כאן וחזר זה מדבר שנידהו בגללו, ונראה לומר ע"פ הירושלמי דמו"ק שם ר' יעקב בר אחא בשם ר' אבא בר ממל מעשה באחד, שמת אחד ממנדיו ולא התירו לו, ולא כן אמר ר' יהושע בן לוי הדא דאתאמר כשאין שם נשיא אבל אם יש שם נשיא הנשיא מתיר, וקמת מה דאמר ר' יעקב בר אחא בשם ר' בא בר ממל בשלא חזר בו, ועי' בקרבן העדה שם, ור"ל דהא דריב"א מיירי בשלא חזר בו לפיכך לא היה הנשיא יכול להתיר, אבל אותן שנידוהו בתחלה יכולין להתיר אף שלא חזר בו משום שעל דעתן נידוהו, וזהו מ"ש רבנו דאם מתירין לו ג' אחרים אז בעינן דוקא שחזר בו זה מדבר שנידוהו בגללו, ועי' עוד לקמן בזה.

והנה כתב רבנו שלשה שנידו והלכו להן מה שלא נזכר בגמ', ואמר אמימר הלכתא הני בני תלתא דשמיתו אתו בי תלתא אחריני ושרו ליה, ולא עמדו ע"ז, דמזה משמע דבעי רבנו דוקא אם הלכו המנדין אז יכולין ג' אחרים להתיר משא"כ אם לא הלכו וצ"ב, והנה כבר הזכרתי לעיל שרבנו היתה לו גי' רבותינו הראשונים ז"ל בעובדא דההוא טבחא וכו'

אמר אביי היכי ליעבד לשרו ליה לא חל שמתא עליה תלתין יומין לא לשרו ליה קבעו רבנן למיזל, או קבעו רבנן לאפטורי כגי' הרי"ף ז"ל פי' שאותן חכמים שנידוהו צריכים לילך מכאן לביתם, וכן הוא בפירש"י שעל האלפסי, והיינו דמסיק אלמא קסבר אביי הנהו בי תלתא דשמיתו לא אתו ג' אחריני ושרו ליה, ורש"י בגמ' נדחק בזה טובא, וסבר רבנו דהא דאמר אמימר דיכולין ג' אחרים להתיר בכי האי גונא דוקא מיירי שהלכו להם הראשונים והרגיש בזה הרב מרכבת המשנה ח"ב, וזכיתי ומצאתי בשאלתות שאילתא ק"ל ברם צריך למימר אילו מאן דשמתיה בי דינא ואזיל לעלמא מהו למישרא ליה בי דינא אחרינא דאשתמית אדינא דממונא לא קא מיבעיא לן דהתם אדעתיה דבעל דיניה שמתוה בבעל דינא תליא מלתא, כי תיבעי לן דשמתוה עלוי חטאיה, מי חיישינן לכבוד בי"ד ועד דשרו ליה ההוא בי"ד דשמתיה לא משתרי או דלמא משום דלא לשתהי בשמתיה לא חיישינן לכבוד בי"ד ושרו ליה בי"ד אחרינא ת"ש דאמר אמימר הנהו בי תלתא דשמתו אתו בי תלתא אחריני ושרו וכו' הרי להדיא כרבנו, דדוקא הלכו להם ומשום כדי שלא לשתהי בשמתיה הוא דמתירין לו אחרים.

הלכה י

מי שלא ידע מי שנידהו ילך לו אצל הנשיא ויתיר לו נדויו. לדעת רבנו לעיל דלא בעי שיהיו המתירין דוקא גדולים כהמנדין, הנה הא דבעינן נשיא בלא נודע מי נידהו, צריך לומר אם כמו שכתבנו לעיל בפ"ו, לשיטת רבנו, דבעי שירצה זה מי שנתנדה בשבילו, ובנשיא אינו צריך לכך, או כמ"ש לעיל דאם גם בלא פייסיה לבעל דין א"א גם לנשיא להתיר לו, מ"מ היכא דאי אפשר לפייס רשאי הנשיא להתיר וכח זה מסור לנשיא ולא לאחרים וזהו דעת המרכבת המשנה הובא לעיל וכבר הארכנו בכל זה בכמה מקומות.

הלכה יא

נדוי על תנאי אפילו ע"פ עצמו צריך הפרה. גרסת רבנו בגמ' דמכות י"א כגי' השאלתות שאילתא ל' והבה"ג ור"ח והרי"ף ז"ל במו"ק והרא"ש ז"ל וכן הוא באשכול ועי' בדקדוקי סופרים דגרסי על תנאי אפילו מעצמו, ובבה"ג כת"י רומי לא הביא הך דאפילו מעצמו וישנו בנדפס, אבל מ"מ מסיק גם שם והלכתא נידוהו על תנאי אי נמי נידה עצמו על תנאי אע"פ שקיימו צריך הפרה, וכלשון הזה ממש איתא גם בשאלתות שם יעוין למו"ר ז"ל בהעמק שאלה שהגיה תיבת והלכתא וצ"ל אלמא והראה שכן הוא בבה"ג, ואמנם כן הוא בבה"ג הנדפס אבל בבה"ג כת"י רומי הנוסח והלכתא כמו שהוא בשאלתות לפנינו, ועי' מ"ש לעיל בפ"ו בשם הריטב"א ויתר הראשונים ז"ל בפרט דנדוי על תנאי ומדברי רבותינו אלה נראה דלא ס"ל כהראשונים ז"ל שפרשו דיהודא לא קיים תנאו ממש, אלא

שריצה את יעקב, ומטעם זה הוי צריך הפרה, אבל מי שמקיים תנאו לא שאני נדוי מכל הנדרים, דאם קיים תנאו אין כאן נדר ונדוי ועי' בדברי הריטב"א ז"ל במכות ועוד שם, גם נראה פשוט דלא ס"ל ג"כ כשיטת התוס' ויתר הראשונים דדוקא בדבר שלא היה בידו לקיים הוא דצריך הפרה אבל שאר תנאים דבידו לקיים לא חל הנדוי כלל מעיקרו או כמ"ש התוס' בכתובות ס"ט דדוקא בדבר שהמנודה מסופק בשעת הנדוי אם יתקיים התנאי, ומדברי השאלתות והבה"ג נראה דבכל ענין צריך הפרה עי' היטב בדבריהם אבל שיטת רבנו נראה דדוקא בדבר שאין בידו לקיים וכמ"ש לעיל בפ"ו עי"ש וצריך ברור עוד.

תלמיד חכם שנידה עצמו ואפילו נידה עצמו על דעת פלוני ואפילו על דבר שחייב עליו נדוי הרי זה מיפר לעצמו. והנה לפנינו ליתא בש"ס דאפילו נידה עצמו על דעת פלוני מיפר לעצמו, אבל הדברים מבוארים בשאלתות שאילתא ל' הנ"ל שכתב ואפילו שמית נפשיה משמיה דגברא רבה ועי' למו"ר ז"ל בהעמק שאלה שכתב דרבנו מפרש דעל דעתא דגברא רבה שהוא צוה לו להשמית עצמו, ועי' בדברי השאלתות שהבאנו לעיל דמבואר שם דהתולה עצמו בשמתא על דעת פלוני תליא באותו דעתא דפלוני וא"כ היה אפשר לומר דמאן דמשמית עצמו אדעתא דגברא רבה בעי להתיר ע"פ דעתו קמ"ל דאמרינן דאותו גברא רבה סמך עליו שיתיר לעצמו כשירצה ועי"ש מה שהאריך.

והנה הראב"ד ז"ל בהשגה כתב א"א זה אינו מחוור א"כ יהודה למה לא התיר לעצמו, ועל כל זה קשה לי יעקב למה לא התירו ע"כ. והנה אינו מבורר על איזה דין השיג הראב"ד ז"ל דעת הכ"מ ז"ל דהראב"ד השיג על דעת רבנו דאפילו על דבר שחייב עליו נדוי מיפר לעצמו ואיהו ס"ל כדעת הרשב"א ז"ל הובא בר"ן נדרים שם, דהיכא דמחויב נדוי אינו מתיר לעצמו, וס"ל דיהודה היה חייב נדוי, ולהכי השיג דבשלמא לדידיה לא היה יכול יהודה להתיר עצמו לפי שהיה מחויב נדוי, אבל להרמב"ם דגם במחויב נדוי מתיר לעצמו למה לא התיר יהודה את עצמו, והנה על תשובתו של הכ"מ דרבנו ס"ל דלהכי לא התיר את עצמו משום שנידה עצמו לעשות דבר פלוני עי"ש כבר השיגו המרכבת המשנה ח"ב דהא רבנו ס"ל להדיא דאפילו בנידה על דעת פלוני שרי לעצמו, והנכון דהראב"ד ז"ל השיג על דין זה של רבנו שכתב דאפילו נידה על דעת פלוני הרי זה מיפר לעצמו, והראב"ד לא ס"ל כן, ולהכי השיג דא"כ היה לו ליהודה להתיר עצמו, ועל כרחך מוכרח דבנידה על דעת פלוני אינו מיפר לעצמו, וכן הכריע המרכבת המשנה שם, ואם כנים אנחנו הנה יתגלה לפנינו מקור כל הדברים, דהנה בשאלתות שם וכן בבה"ג כת"י רומי (המגיה שם לא ראה במחילת כבוד תורתו שכן נמצא גם בשאלתות

ולהכי כתב שלא נמצא כן בשום קדמון אמנם הוא נמצא) וז"ל דאמר רב יהודה אמר רב נידוהו על תנאי ואפילו מעצמו צריך הפרה מנ"ל מיהודה דתנאי אם לא הביאותיו אליך וכו' מאי דכתיב וכו' כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר היו עצמותיו מגולגלין בארון וכו' עד מאי טעמא משום דלא שרא לנפשיה והלכתא וכו' הנה לפנינו להדיא דיהודה היה יכול באמת להתיר לנפשיה וכן היה גירסת הגאונים ז"ל בגמ' וכל דבריהם דברי קבלה, ואה"נ כשאלת הראב"ד למה לא התיר יהודה לעצמו, אבל הרי ע"ז אמרו שמטעם זה היו עצמותיו מגולגלין בארון, והרי לפנינו מבואר דגם במנדה על דעת פלוני יכול להתיר לעצמו, וזהו מקור דברי השאלתות והבה"ג ואחריהם נמשך רבנו והדברים בעזה"י מאירים וברורים.

והטעם בזה שלא התיר יהודה לעצמו וכן קושית הראב"ד ז"ל לכל הדעות יעקב למה לא התירו, ועי' למהר"א אלפנדרי ז"ל בשם מהר"י הכהן בכת"י דעל כרחך הוו יעקב ויהודה סברי דא"צ התרה כיון שנתקיים התנאי, דאי לא הוי סברי כן מה מועיל מה שיביאו עי"ש היטב, וראיתי למי שאומר משום שהיה להם דין בן נח ועי' בירושלמי פ"ט דנזיר דבן נח אין לו היתר שאלה וממילא ה"ה לנדוי, והדברים מתמיהים דמאי שייכות דין שאלה וחרטה לדין היתר נדוי, ועוד שהרי משה התירו וצ"ל דאח"כ נתחדשה ההלכה שהיה להם דין ישראל, או שבעיקר הדין היתה מחלוקת אם דין בן נח להם או ישראל וכמו שהאריכו בפרט זה רבותינו ז"ל אבל סוף סוף הרי כל הדברים נסתרים מדברי השאלתות שהבאנו שהרי מבואר שהיו יכולים להתיר לעצמם, ועי' מה שכתב רבנו ירוחם ז"ל והמרדכי סוף האומנין שהמנודה לעוה"ב אין לו התרה כלל והובא בשו"ע סי' של"ד סל"ב, ובסי' רכ"ח סמ"ה מחלוקת ועי' למרן הגר"א ז"ל שם, ולפי דברינו הדברים מופלאים שהם נגד דעת השאלתות והבה"ג שדבריהם דברי קבלה, ולפי נוסחתם היה כן בגמ' ומבואר להדיא דיש לו התרה ועי' תשובת הרדב"ז סי' תר"ס שכתב ג"כ הכי דהטעם דלא התיר יהודה לעצמו משום שנידה לעצמו לעוה"ב עי"ש שהאריך והוא פלא לפי"ז, וה' יאיר עיני ועי' היטב בתשב"ץ ח"ב סי' ע"ב האריך טובא והביא כבר דברי השאלתות.

דאפילו על דבר שחייב עליו נדוי הרי זה מפר לעצמו. עי' בר"ן שם דלפי גרסתנו בגמ' פשיטא מהו דתימא וכו' היכי דמי כי הא דמר זוטרא חסידא וכו' הרי מוכח כדעת רבנו דאי לא"ה לא היה פריך פשיטא ולשיטת הרשב"א ודעימיה על כרחך צ"ל שהיה להם גי' אחרת בגמ' כמ"ש הר"ן ז"ל שם ועי' במרכבת המשנה ח"ב מ"ש דהוי ס"ל לרבנו דעל כרחך מיירי הך דינא דת"ח מנדה לעצמו ומפר לעצמו בחייב נדוי, דאי לאו הכי הרי אסור לנדות עצמו שהוא קללה לדעת רבנו ואסור לקלל עצמו על חנם, ועי"ש מה

שנדחק לישב הא דמר זוטרא חסידא ואין צורך לכל זה, ודברי רבנו ברורים ומבוארים, גם בשאלתות שהבאנו שהרי ז"ל ואפילו שמית נפשיה משמיה דגברא רבא ואפילו שמית נפשיה בי דינא מהו דתימא הוי חבוש קמ"ל, והדברים דברי קבלה.

הלכה יב

מי שנידוהו בחלום אפילו ידע מי נידהו צריך עשרה בני אדם ששונין הלכות להתירו. זהו מאי דאמר שם רב אשי בידע מאן שמתיה, לשמותיה שוויה שליח למשרי ליה לא שוויה שליח.

ואם לא מצא טורח אחריהם עד פרסא. לא הראו מקור הדברים עי' כ"מ וב"י וכבר הראה הגאון בעל שאילת שלום ז"ל שכן הוא להדיא בשאלתות שאילתא כ"ט וכן הוא בה"ג הל' נדוי ובתשובות הגאונים דפוס ליק בשם רב פלטוי גאון ז"ל ועי"ש בהערות ר' יעקב מוסאפי ז"ל ועי' למו"ר בהעמק שאלה שם שעמד דלמה לא מני הך פרסא בכל הני דמנה רב הונא א"ר ינאי בחולין קכ"ב ב', וכתב דאפשר כשיטת התוס' דלא מונה אלא מידי דטהרה, עוד י"ל דמארי דמימרא דהתם ר' ינאי קדים טובא לרב יוסף מרא דמימרא כאן וכן צ"ל להא דלא הביא הא דרב חסדא ברכות ל' א' פרסה דתפלת הדרך, ועי' ביאורי הגר"א ז"ל יו"ד סי' קע"ח סק"ז שיישב כיוצא בזה התוס' בע"ז דף ו' ע"ש.

לא מצא וכו' עד לא מצא במקומו עשרה מתירין לו אפילו שלשה. כל זה אינו לפי נוסחא דידן, אבל כן הוא נוסחת השאלתות והבה"ג ובשני המקורות האלה ליתא להא דליתיב אפשרת דרכים וכן הוא נוסחת רבנו כנוסחת הגאונים ז"ל ולחנם דחקו בזה. ויש להתבונן למה לא העתיק רבנו דאפילו התירו לו בחלום לא מהני, ובכל המקורות שמהם שאב רבנו נוסחתו נזכר גם זה ומצאתי שכבר עמדו בזה ואין מקום להאריך.

הלכה יג

ואין בין נדוי להפרה כלום אלא מנדין ומתירין ברגע אחד כשיחזור המנודה למוטב. ונחלקו רבותינו הראשונים ז"ל על רבנו ורבו הרי"ף ז"ל דמאי דלא מחלקי בין ממונא לאפקרותא עי' הגהות מיימוני ועי' השגת הרמ"ך לעיל בה"ז והשיטות ידועות, ודברי רבנו מקורם בירושלמי פ"ג דמו"ק העתקנו אותו לעיל ביומיה דר' זירא הוו מרחקין ומקרבין אמר רבי לא השתא מרחקין והשתא מקרבין א"ר יוסי חזרו ונמנו לכשיחזור בו יהו מקרבין אותו ואלה הם דברי רבנו לכשיחזור המנודה למוטב, דאז מנדין ומתירין ברגע אחד ועי' רא"ש פ' ואלו מגלחין ובפי' הראב"ד שם ולא השיג על רבנו כאן, הרי נראה דלאחר התקנה ליכא שום נפקותא בזה בין ממון לאפקרותא וכל הנך עובדי דש"ס דילן קודם תקנה הוו וכדס"ל לר' אילא בירושלמי שם וסרו כל הגמגומים.

ואם ראו בי"ד להניח זה בנדוי כמה שנים מניחין כפי רשעו. עי' כ"מ שהרי בי"ד רשאים לעשות סייג, ובאמת הוא מבואר להדיא בגמ' שם בכמה עובדי, ובעובדא דאמתא דבי רבי שהניחו לשלש שנים וכן רמז מרן הגר"א ז"ל.

וכן אם ראו בי"ד להחרים לזה לכתחלה. (נוסח אחר במעשה רוקח הספרדי להחרים לזה בתחלה וכן הוא בדפוס קונשטנדינא רס"ט) **ולהחרים מי שיאכל עמו ושותה עמו או מי שיעמוד עמו בד' אמות מחרימין וכו'**. שם בגמ' ומנ"ל דמחרימין דכתיב אורו ארור, ומפרש רבנו דה"ק דאף דאין מחרימין אלא לאחר ששים יום שכבר עמד בנדויו מ"מ יש רשות לבי"ד להחרים גם בתחלה וכ"כ להדיא הריא"ז ז"ל והטור לא העתיק הך לכתחלה שכתב רבנו משום שהטור הביא דעת הראב"ד ז"ל שאין מחרימין אלא למי שנתקשה לבי"ד פעם ושתים כדאמרינן מנדין לאלתר וכו' ומחרימין וכו' וצ"ע בשו"ע שלא העתיק הך בתחלה שכתב רבנו, וכן הבין מרן הגר"א ז"ל ברמיזותיו, ומ"ש רבינו להחרים מי שאוכל ושותה עמו ולמי שיושב בד' אמות שלו הוא ג"כ בגמ' שם דאכיל ושתי בהדיה וקאי בד' אמות דיליה דכתיב יושביה, וקאי ג"כ על הא דיש רשות לבי"ד לעשות כן אם ימצאו לגדור הפרצה וכן הוא מבואר להדיא באשכול הל' מו"ק סי' מ"ו ודאמר מנדין דאכיל ושתי בהדיה לאו בכל נדוי אלא כשראו בי"ד שיש צורך להחמיר עליו מנדין גם הבא בד' אמות שלו אבל נידוהו סתם אע"פ שאסור לישב בד' אמות מ"מ אינו בנדוי ע"כ. וכן הוא מבואר להדיא גם בריטב"א ז"ל בארוכה וכן הוא כוונת רבנו הגר"א ז"ל בציונו שם.

אע"פ שיש רשות לחכם וכו' אינו שבח וכו' ולא עוד וכו'. עי' היטב בב"ח מ"ש בזה לבאר דברי רבנו ולהשוות פרטי הדינים.

בד"א כשביזהו או חרפהו בסתר וכו'. עי' כ"מ וכן כתב הר"ן ז"ל בפ"ק דר"ה והביאו הב"י בסי' של"ד, והא דיש לדקדק מהא דאמר לכל מאן דצערן ומשמע אפילו בפרהסיא, הנה הוא מחל רק על צערו ולא על כבוד התורה, ועי' כ"מ מה שהביא בשם הראב"ד, ואפשר לומר דרבנו גם כן ס"ל כהראב"ד ז"ל וכמ"ש לעיל סוף פ"ה עי"ש אלא משום דבצנעא ליכא בזיון אלא צערא וצערא דידיה יכול למחול, ונאה לתלמיד חכם להיות מהלך בדרכי אבינו שבשמים להיות מוחל וסולח.